

Tartalom

LXII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

2008. NOVEMBER

ILIA MIHÁLY: A Nyugat és A Holnap programja	3
KABDEBÓ LÓRÁNT: A Nyugat-eszmény és a valóságos története	9
KENYERES ZOLTÁN: Nyugat mozaikok	14
ALBERTINI BÉLA: A Nyugat és a fotográfia	32
PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula a Nyugatban	53
FRIED ISTVÁN: Babits Mihály és a konzervatív kritika	60
SIPOS LAJOS: Babits Mihály és Moholy-Nagy László „találkozásai”	74
B. FEJES KATALIN: A feltételes mondatok szerepe a késleltetésben (Babits Mihály: Mint különös hírmondó...)	83
FRÁTER ZOLTÁN: Istenek a Babits-lírában	90
OLASZ SÁNDOR: „Ami szép, az nehéz” (Az esszéíró Babits Mihályról – egy új válogatás ürügyén)	97
LENGYEL ANDRÁS: Ignotus Neovojtinái és József Attila (Az alapozó költészetbölcselet forrásaihoz)	102
BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: A Holnap társaság „botrányos” kültagja (Rozsnyay Kálmán Nagyváradon)	115

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

A címlapon: Babits az esztergomi strandon (1936)

A két háború közötti irodalmi élet hétköznapijai
a 8., 52., 73., 82. és a 135. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: A lírai én
(Tóth Árpád: *Meddő órán* című költeményéről)

I. ÉVFOLYAM

1908 JANUAR 1

I. SZÁM

NYUGAT

A "FIGYELŐ" ÚJ FOLYAMA

FŐSZERKESZTŐ: IGNOTUS

SZERKESZTŐK: FENYŐ MIKSA ÉS OSVÁT ERNŐ

Ignotus: Kelet népe. — Elek Artúr: Arturo Graf. — Jób Dániel: Hajnali madarak (novella). — Lengyel Géza: Tárlatok és kép-raktárak. — Ady Endre: A magyar Pímodan. — Szini Gyula: A mese „alkonya“. — Révész Béla: A völgyben (novella). — Szász Zoltán: Sully Prudhomme. — Ady Endre, Kemény Simon, Ignotus: Versek. — Greiner Jenő: A modern banküzletről.

Figyelő: Szini Gyula: Trilbi (Fenyő Miksa); Szabolcska Mihály: A magam ösvényén (Gellért Oszkár); Kosztolányi Dezső: Négy fal között (Fröhlichné Kaffka Margit); Arany János egy kiadatlan levele (Fenyő Miksa); Amatőrök. Téli kiállítás (Lengyel Géza). A Vigszínházról (Bródy Miksa); „A dada“ (Ignotus) Éjszakai esztétizálás (Csáth Géza). Gondolatok (Gellért Oszkár). A címlapon reprodukált érem Beck Ö. Fülöp műve.

ELŐFIZETÉSI
ÁRA
EGY ÉVRE
20 KORONA
FÉL ÉVRE
10 KORONA

EGYES SZÁM
ÁRA
1 KORONA
MEGJELENIK
MINDEN HÓ
1-ÉN ÉS 15-ÉN

Kiadóhivatal: II., Tudor-utca 6.

ILIA MIHÁLY

A Nyugat és A Holnap programja

1908. január 1-jei dátummal megjelent a Nyugat, ez áll a folyóiraton és ezt idézik a lexikonok és irodalomtörténetek is. A dátum ellenére a folyóirat már decemberben megjelent, Juhász Gyula a Szeged és Vidéke dec. 29-i számában már hosszan méltatta az új kiadványt. A Nyugat első számának élén Ignótus vezérírása olvasható, mely kis jóindulattal programcikkeknek is tekinthető.

1908. március 19-én a Szabadság c. nagyváradi újságban hír jelent meg „A Holnap” címmel jelentik, hogy új irodalmi társaság alakult, melynek részletes programja még nincs megállapítva, majd május 3-án tartja első matinéjét a városháza közgyűlésében.

1908. szeptember 1-én megjelenik A Holnap című antológia első kötete, amelyet Antal Sándor író, újságíró rendezett sajtó alá, ő írta a bevezető írást, és tőle származnak azok a kis esszék, melyek a hét költő (Ady, Babits, Balázs Béla, Dutka, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka) versei előtt olvashatók.

Ebben az írásban nem térek ki A Holnap történetének különböző mozzanataira, a név keletkezésének legendájára, a társaságot és az antológiát kísérő vitákra, a pörökre és az egész irodalmi csoportosulás megszűnésére, erről sokan és sokat írtak, magam is több írásban foglalkoztam ezekkel. Itt csak a Nyugat és A Holnap programjáról akarok szólni, kisebb összevetést tenni a modern magyar irodalom két csoportja programjának különbözőségéről és némi hasonlóságáról.

Ignótus egy finn színtársulat pesti szereplésén fanyalog látszatra: „középszerűen játszanak, eredetiség nincs bennük: másodrendű európaiak, mint egy bukaresti divatárú bolt”. De a rossz színdarabon átüt valami, ami kritikust a Toldira, a Hűbele Balázusra (a két Arany műveire) emlékezteti, asszociációval ránk magyarokra, és Ignótus egy minősítőt használ: „kelet népe”. És itt derül ki, hogy a szerző nem csak a finnekről (egy kis népről) hanem rólunk, magyarokról is már. És a látszólag nem folyóiratprogramból egy kis nép életprogramja lesz. Íme: „A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szól. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit akar, mértéktelen. Lehet, hogy maga magának sem igaz barátja: megrontóihoz hű, legjobb fiaihoz mostoha. Lehet, hogy amit érte tesznek, fitymálja, s maga is vak az iránt, ami kebeléből sarjad. Lehet állhatatlan, lehet jó sorban elkapott, balszerencsében ellankadó. Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinysége, legyen számítása a maga ereje felől... Amit terem, legyen bár másodrendű, ha csak a legtöbb, amit tud, és megbecsüli, mert ő teremtette. Értjen el többet vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és idegen ne legyen semmitől. A nap és az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiség-

nek a felese, annak a történelemnek az alakítója, mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinységében tán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik... S így van megírva, hogy égen és földön, tudásban, szépségben és munkában mindenütt honfoglaló legyen kelet népe.”

Nyilvánvaló, hogy Ignótus itt már nem a finn társulatról beszél, hanem a kis nép, a magyarság helyéről, szerepéről a világban. Szinte nemzetkarakterológiát ad. (Csak mellékesen jegyzem meg: a húszas–harmincas évek ilyen típusú írásai nem hivatkoznak Ignótusnak erre az esszéjére).

Mínthogy A Holnap társaság és az ilyen című két antológia később lép színre, később jelenik meg, érdekes lehet megfigyelni, föltűnik-e Ignótus szava, gondolata az ő programjukban?

Antal Sándor, A Holnap első antológiájának szerkesztője a Nagyvárad Napló 1908. április 19-i számában A Holnap társaság megalakulásának hivatalos bejelentése alkalmából így nyilatkozott:” A társaság célja: felolvasásokkal, matinékkal terjeszteni az irodalmi kultúra szeretetét... Az új társadalom nemcsak a tudomány, ipar és kereskedelem terén ébreszt fel új szükségletet, hanem a művészet terén is... A halottakon élőködők a haza és a művészet nevében kiáltanak feszítmeget azokra, akik nem akarják elhinni, hogy a régi négykrajcáros aranyból van. Ami nekik nem tetszik, lápvirágművészetnek nevezik, de a múltba tekintő szemük nem látja a holnapot... A vadregényes hatásvadászó műromok ellen alakult A Holnap... A Holnap be fogja mutatni a mai forrongó társadalom művészetét.” Ez kissé harciasabb, provokatívabb, szókimondóbb program, mint Ignótusé. Megjegyzem, hogy A Holnap körüli viták nagyon aktív irodalmi szereplője Antal Sándor mára már teljesen elfelejtődött, pedig irodalmi működése is volt, az újságírás mellett verset írt, szobrászkodott, az első világháború után Pozsonyban működött és a magyar kisebbségi irodalom szereplője volt. mindig ő tette a legradikálisabb nyilatkozatokat, még 1928-ban is. A Holnap húszéves évfordulóján nagy hangon jelentette be, hogy újraéleszti a társaságot és antológiáját, ami nyilvánvalóan lehetetlen volt. Ő írta A Holnap első antológiájának előszavát, a szerzők versei elé kis esszéket készített, és az ő metszetein láthatók a költők e kötetben. Maga az előszó is provokatív, a konzervatív kritika (és nem csak az!) ezt a kijelentését vitatja, gúnyolja: „A Holnapba, a mi társaságunkba pedig Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky tartozik. Mindazok a magyarok, akik elégték, meghaltak a holnapért. Ők már régen elmentek. Ma semmit sem kérnek. De a magyar udvarházakban olyan alacsony a kapu szemöldökfája, hogy ők nem férnek a nyugattal. Először Kazinczy, a lelkes műértő vitte a lobogót... Ma költő áll a sereg élén. Hogy milyen költő, azt kimérni nem lehet. Annyi azonban bizonyos, hogy Kazinczy óta senkinek sem köszönhet a magyar nyelv, mint ennek a költőnek.”

A kelet–nyugat viszonyban az ő megfogalmazása szerint a hét költő jelenti a nyugatot. (Megjegyzem, hogy az antológia első címváltozata Hétmagyarok volt, nem tudható, hogy a viták közben hol változott meg a cím. Antal kelet–nyugat frazeológiája szűkebb körű (csak irodalmi), mint Ignótusé, szinte csak a napi irodalmi vita szintjén marad, de a fogalom használata mégis csak a Nyugat szerzőjének írására utal, emlékeztet, ugyanakkor a két gondolkodás különbségét is mutatja.

A Nagyvárad című napilap 1909. január 5-i számában hír jelent meg arról, hogy készül A Holnap második antológiája. (Közben a magyar irodalom legviharosabb vitája zajlott le

az elmúlt fél év alatt, többek között a duk-duk affér körüli vita is, amelyben egy kis ideig a váradiak szakítottak Adyval, bírósági pörök zajlottak irodalmi ügyekben. Közben a Nyugat csöndesen dolgozott, A Holnap vitáinak árnyékában a Nyugatot az indulása idején nem érte olyan heves támadás, mint a holnaposokat.

Az új antológia szerkesztését Antal Sándortól Kollányi Boldizsár, Ady barátja vette át, az első szerkesztő érdemei mintha feledésbe merültek volna, a szerkesztőváltás okát nem lehet tudni. Kollányi Boldizsár Babitshoz írott leveléből az derül ki, hogy a második antológiába nem akarták Adyt bevenni, a duk-duk miatti harag még tartott, ami persze hamar elmúlt. (A levélben 1909. január 4. olvasható.) Babits ezekben a napokban némi aggodalommal kérdezi Juhász Gyulától, hogy ki az a Kollányi Boldizsár? És ez a kérdés ma is elhangozhat szakmai körökben is, hiszen ő is, mint Antal Sándor, eltűnt az időben, igaz, A Holnap második kötetének előszava megőrizte a nevét, de mást alig tud róla az irodalomtörténet. Civil foglalkozása szerint mérnök volt, a holnapos időkben éppen Nagyváradon munkálkodott kataszteri mérnökként, de újságíró is volt, verseskötetet adott ki a világháború alatt, Berettyóújfalut és Szombathelyt jelölik meg a lexikonok születése helyének, az évszám is változó, 1874 és 1875. Meghalt 1921-ben Berettyóújfaluban. Művészetelméleti, művelődéstörténeti érdeklődése is volt, ilyen munkákat is írt, az antológiához írott előszava erről is árulkodik. A Holnap második kötetéhez írott előszava nem egészen a kötethez illő írás, hosszan érkezik a művészet születéséről, az epika férfias, a líra nőies voltáról. Az új művészet földadatának a specifikus magyar művészet megalapozását tartja. Ő is, mint Antal Sándor, névsort ad azokról, akiket a holnaposok előfutárának tart, leírja Bartók nevét is, akinek Grieg a művészeti forradalomban a párja. Ilyen párhuzamai néha hirtelen ötletnek tetszenek: Manet–Szinyei-Merse, Wagner–Lechner, Rodin (nincs magyar megfelelője), Verlaine–Holnap. Visszautasítja a konzervatív kritika vádjait, azt, hogy a modern magyar költészet erkölcstelen, hazafiatlan, érthetetlen. Van egy érdekes megjegyzése: a holnaposokról szóló viták összegyűjtésére a társaság egy embert bízott meg. A nevet nem írja le, de lehetséges, hogy Rozsnyay Kálmán ez a valaki, akiről Bíró Balogh Tamás tanulmánya szól. Nagy művelődéstörténeti és kulturális antropológiai olvasottságot árul el írása, hosszan értekezik az epika, a ritmus, a diszsonancia, melódia kialakulásáról, néha prehistoriai időkre megy vissza a művészet eredetének forrásaihoz. (Hivatkozik Solyomossy Sándor A líra és epika eredetéről szóló tanulmányára, de látható, hogy sok mindent összeolvasott, és nagyobb logika vagy speciális részismeretek nélkül adja közre, gyakran az antológiához és írásaihoz nem is tartozó ismeretanyag halmozásával.

Védekezik ő is, mint Antal Sándor az Ady-utánzás vádja ellen, és éppen Miklós Jutkát védi, akinek Ady-utánérzései föltűnőek ebben a kötetben is. A holnaposok előfutáraként a Hét című folyóirat szerzőit jelöli meg, állítása szerint „Elévülhetetlen érdeme ennek az írói gárdának, hogy ő irányította a kultúrszomjas magyarok tekintetét nyugat felé...” Így tűnik föl a nyugat mint tájékozási irány, de nem a kelet az ellenpólus, hanem a jelen. Kollányi nem ír a szerzők elé kis bemutató szövegeket, mint Antal Sándor, az antológia költőit egy kicsit erőszakoltan idézi illusztrációnak a nagy ívű kultúrtörténeti és esztétikai fejtegetéseihez.

A korai Nyugat és A Holnap programja nem állt nagyon közel egymáshoz. Bár a Nyugat és A Holnap szervezett közös matinékat, kiállításokat (erről A Nyugat és A Holnap c. tanulmányomban írtam), A Holnap főnnállása alatt a kapcsolatuk feszült volt. Ez meg-

mutatkozott Osváth Ernő szerkesztői munkájában, ahogyan Juhász Gyulát mellőzte (erről Péter László írt tanulmányt). A Holnap első kötetének fogadása a Nyugatban (Kemény Simon írása, Nyugat, 1908. okt. 1.) még a Nyugat szerkesztőségén belül is véleménykülönbséget okozott. A holnaposokat nyilván nemcsak az elismerés minimuma sértette, hanem az is, hogy Kemény azon a hangon szól róluk, ahogyan Antal Sándor beszélt az ellenfeleikről: „Ha elolvassuk a Holnapot, gondolataink nem Dutka, Emőd vagy Miklós Jutka rímeihez térnek vissza, hanem Antal kis tanulmányaihoz, amelyek túlságos mély és komoly jelentőségeket aggatnak a hat ifjú alakra. (Ady Endrét mindjárt ki kell kapcsolni a társaságból, ő a Ma embere). Siessünk egy kicsit, és a kötet két tagját: Emőd Tamást és Miklós Jutát vegyük el a többiek közül. Emőddel, aki tizenkilenc éves még, véres méltánytalanság, hogy ebbe a könyvbe került. Fájdalmas, hogy ne mondjuk, kínos látvány itt az ő kisdíák-alakja, mint a kisgyermeké, akit vad matrózok kocsmába visznek magukkal és rummal itatják részegre.”

„Miklós Jutka egy lépést sem tett még járatlan talajon, tipeg-topog Ady Endrétől Erdős Renéig és vissza.” Dutkát csak verscímei alapján értékeli, s ezekről azt állítja, hogy mind Ady Endrétől valók.

A tehetségtelen kezdők mellett Juhász Gyulát éri talán legigazságtalanabb bántás: „Juhász Gyula igen halk hangú, finom lelkű szenvedő. Nagyon korrekt, pedáns és művelt. Széplélek. Utálja az életet és sokkal többre tartja a művészetet... az élet nagyszerű tényeinél sokkal jobban szereti Meuniert, Watteau, Rippl Rónait. Pedig az élet mindnél szebb és többet ér... A bevezetés írója azt mondja egy helyen, hogy az egész mai líra Adytól való. Amennyiben az egész mai líra alatt A Holnap költőit értjük: igaza van. Mert csakugyan ezeknek apjuk, anyjuk, nagyapjuk: mindenük Ady Endre. Még Babits Mihálynak legkevésbé, de neki is. Szándékosan hallgattam Balázs Béláról, akit igazságtalanság volna a néhány verséről megítélni.

Tessék csak átolvasni Balassát, Csokonait és Petőfit, akikről azt írja A Holnap, hogy az ő fiataljai társaságába tartoznak. Egy kicsit csodálkozni méltóztatik majd.” Osváth Ernő csak Babitsot veszi ki Kemény sommás ítélete alól a kritika alá írt lábjegyzetében, a többiek nem.

A vélt vagy reménylett szövetségéstől ez nem valami szép fogadtatás, Juhász veszi föl a tiltakozás szálát, és Ignotusnál tesz panaszt. Ignotus levele nagyon fontos dokumentum több szempontból is „jelzi, hogy A Nyugat szerkesztőségén belül nincs egyetértés, Osváth akaratának érvényesülését mégoly tekintély sem tudja megakadályozni, mint az Ignotusé (és később Harvay Lajosé sem). Ignotus ezeket írja Juhásznak: „Kedves Kollégám... Hogy én Kemény Simon barátom ítéletét nem osztom, azt kegyed láthatta leveleimből, hogy szerkesztő társaim sem osztják, láthatja csillag-jegyzetből. Azt hiszem: mindenkinek, aki Magyarországon író, igazi író, érdeke, hogy legyen ebben az országban olyan újság, melyben igazi írók igazi nézeteiket megírhatják, – ha tudnak írni és becsületesen vallják, mint-hahogy Kemény úr is becsületes. Érdeke még azoknak is, akik iránt jogtalanság vagy akár méltánytalanság is történhetik ilyformán. Amely percben akár én, akár társaim érdekeink vagy gusztusaink szerint íratnánk, vagy nem engednénk írni, a lapunknak nem volna joga az életre, nem volna értéke, nem különböznék a többitől, s megint csak meg kellene teremteni a magyar irodalmi Szemlét... Elveszítenők csakhamar kegyeteket is, míg így bizonyos vagyok benne, hogy bármily rosszul is esik kegyeteknek Kemény különvéleménye,

nem örülnének, ha A Nyugat megszűnnék. Egyben garanciát vállalhatok: abban, hogy a mi A Nyugatban megjelenik, se nem csalhatatlan, se nem inappellábilis, de szent hite és meggyőződése az írónak, aki azt jól írja meg, ahogy azon időben csak tudja. Viszont becsületes bírálat iránt nem szabad érzékenynek lenni, mert ez avance a becstelen kritika számára. Elvégre a Nyugat nyitva áll minden becsületes és jól megírt ellenkező ítélet vagy polémia számára is: – általában a nyitott kapu a kötelessége, hivatása és jogossága, csakis esztétikai cenzúrával. Meleg üdvözléssel kegyednek, s A Holnap többi emberének igaz tisztelőjük, hívük és társuk Ignotus. (A levél dátuma 1908. okt. 6. A Holnap története és irodalomtörténeti jelentősége c. egyetemi disszertációmban közöltem először, olvasható a Juhász Gyula Összes Művei 9. kötetében.) Ignotus levele jelzi, hogy A Holnap körüli vita a Nyugat szerkesztőségében sem zajlott nagy egyetértéssel, a folyóirat szerkesztőségének későbbi ellentétei jelentkeztek éppen a holnaposok megítélésében. Ugyanakkor rávilágít a levél Ignotus magasrendű esztétikai szemléletére, szerkesztési gyakorlatára, melyet ismétlem, nem mindig tudott keresztül vinni a Nyugatról. Kemény Simon kritikájának Balázs Bélára vonatkozó része talán inspiráló lehetett Lukács György számára, hogy kiálljon Balázs mellett híres írásában: Balázs Béla és akiknek nem kell.

A NYUGAT FENNÁLLÁSÁNAK 25 ÉVES JUBILEUMÁN A ZENEAKADÉMIA MŰVÉSSZSZOBÁJÁBAN

Szép Ernő, (mögötte) Erdélyi József, (mellette) Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond, Laczkó Géza, Babits Mihály, Tóth Aladár, Török Sophie, Schöpflin Aladár, Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes (Budapest, Zeneakadémia, 1932. január 10.)

KABDEBÓ LÓRÁNT

A Nyugat-eszmény és a valóságos története

Személyesen kezdem – mestereim, atyai barátaim szintén ezt tették, ha a Nyugatról beszéltek.

A huszadik századot az emberiség történelme egyik mélypontjaként tartom – nem egyedül – számon. Mégis: ellenében az irodalom és művészet magaspontjának jelenlétét is benne és általa ünnepelem, a tragikus derű embert felemelő katarzisének megfogalmazásáért. Legyen rá bizonyosság a magyar Nyugat című folyóirat, amely létrejöttének százados évfordulóját ünnepeljük. Az én pályám alakulásába is lényegében beleszólt, bárha semmilyen személyes kapcsolat hozzá nem fűzhetett az időben.

De a Rákosi-korszak legsötétebb pillanataiban a miskolci Földes Gimnázium diákjainak tanárain, Pápay Sándor és Bándi Géza – nevük-tetteik érdemesek az emlékezetre – a könyvtár barátságos bizalmas csöndjében úgy adták kezembe a „nyugatos” írók könyveit és fordításköteteit, hogy amikor pályát kellett választanom, nem a családi hagyományt követtem, mérnök helyett tanárnak felvételiztem, azzal az irodalommal akartam foglalkozni, amelynek szellemi sugárzását éppen ez a „nyugatos” szemlélet rajzolta ki előttem. Majd pedig fiatal tanárként ugyanígy folytattam már annak a „nyugatos” költőnek a feldolgozásával, aki ezt írhatta az ostrom vérzivatarára után: „A magyar költészet az én nyelvemen beszél”, mert a kései Nyugat-líra az ő, Szabó Lőrinc költészetében összegződött és hagyományozódott tovább. A Nyugat-eszményt azután atyai barátom, Vas István elbeszélései erősítették bennem, Szigligeten és szentendrei kertjükben. No meg Vas István és Ottlik beszélgetései-vitákozásai, melyeknek néha hallgatója lehettem. Emlékszem közös rádióhallgatásunkra, a Groza Péter rakparti lakásban, amikor *A háborúnak vége lett* sorozatom Vas Istvánnal készült darabját együtt hallgattuk, Ottlikkal, és az utólagos vitáktól előre reszkető Szántó Piroskával. Diadallal vártuk ki végét.

Mert a Nyugat koronként és emberenként mást-mást jelent. Nagy ráfigyeléssel fogadom két ifjú kolléganő (Mann Jolán és Sudár Annamária) Nyugat-képét, egy, az OSZK-ban készült weblapon. Mai szemmel emelik ki a maradandó mozzanatokat a folyóirat történetéből. A kortársak, akik számonként kísérték figyelemmel a megjelenést, bizony elcsodálkoznak, ha ezzel a szempontrendszerrel szembesülnének.

Mint ahogy megint másképpen állt össze a mi számunkra is a hetvenes évek elején tudományos műhelyként megújuló Petőfi Irodalmi Múzeumban. A forradalmi tevékenysége miatt egyetemi rektorságából leváltott, sőt egy időre börtönbe is zárt Baróti Dezső és a hazai irodalmi muzeológia megalapítójának számító Miklós Róbert irányításával akkor fiatal irodalomtörténészek, Rónay László és jómagam reprezentatív kiállítást rendeztünk, mely-

nek megnyitóján felmutatták nekünk az egyik alapító, Fenyő Miksa haldoklásból egyetlen napra az életbe visszasegített alakját. Akkor még sokan éltek a lap munkatársai közül, emlékezéseiket leírtuk, irodalomtörténeti vitát is szerveztünk, szövegeit könyvben megjelentettük, majd az alapító atyák születésének összevont centenáriuma tanulmánykötetet szerkesztettünk, legfiatalabb munkatársaink bevonásával, Tverdotával, Kelevézzel, Mervával. Legfiatalabb? De hol van a tavalyi hó?! Mégis, a *Vallomások a Nyugatról*, a *Vita a Nyugatról* és a *Valóság és varázslat* mindmostanáig a legkeresettebb szakirodalomba tartoznak. A közelmúlt egyik konferenciáján, amikor felvetődött a kérdés, hogyan változik egyes művek recepciója, például az Esti Kornél sorozat mikor válhatott a kortársak szemében csak ifjúkori kalandjaik megjelenítéséből a modern magyar próza meghatározó példájává – nevetve szóltam közbe: dátumhoz köthető, a *Valóság és varázslat*ban megjelenő Szegedy-Maszák tanulmány jelentheti ebben a sorsfordító határt. De ha már a *Valóság és varázslat*ot említem, idézzem a kiadó, a Múzsza igazgatójának Nemes Ivánnak, valaha Révai munkatársának bátorságát: hosszas vívódás után benne hagyta a kötetben Ferenczi László Márai-tanulmányát, amely az első és mindjárt szintén meghatározó jelentőségű írás az emigrációba kényszerült íróról, elindítója lett a Márai-reneszánsznak. És tegyem hozzá, ugyanakkor az *Iskola a határon* megint másképp alapvető, értő marxista értelmezése is itt jelent meg: Almási Miklós írása.

Különben ez a visszakereső tudományos kutatás egybeesett a ma már szintén kutatási és tananyagká váló írónemzedék, Tandori Dezső és Esterházy Péter kortársainak őskereső törekvéseivel. Ottlik Géza és Szentkuthy Miklós újmutatását követték, akik Budapest ostroma után éppen a Nyugatot (és hát szerves folytatását, a Magyar Csillagot) akarták újraindítani.

Pedig a Nyugat is ugyanolyan halandó folyóirat volt, mint a többiek. Hozzátehetem, hogy a Nyugatban sem csak halhatatlan alkotások jelentek meg, nemegyszer halványult színvonal is. Költészetünk egyik világirodalmi rangú lírai kiteljesedése, József Attila és Szabó Lőrinc idején a Nyugat inkább indítást és visszaigazolást jelentett, az írók jobbára csak névjegyként közöltek benne írásokat, hiszen a megélhetést a nagyobb napilapokban, leginkább a Mikes Lajos szerkesztette Az Est-lapokban való rendszeres publikálás jelentette, még az alapító „nagy nemzedék” számára is. És mégis! Volt oka, hogy egy kicsit tovább élt, mint a többi.

Mi biztosíthatja egy folyóiratnak ezt a megkülönböztetett helyet? Énszerintem a sokfélesége, amely csak egyetlen kritériumot ismer: a színvonalat. Színvonalat a megvalósításban és az alkotáshoz fűződő etikában. A története során váltakozó szerkesztők mindegyike úgy tudta összehangolni a szerzők és írások különbözősét, hogy azok nemhogy üttették volna egymást, inkább az összképet gazdagították, éppen egymásra irányították a figyelmet. A legcsodálatosabb Nyugat-monográfia: Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című gyűjteménye. Benne ölt testet az írók egymástól olyannyira elkülönülő modora és egymáshoz való nem mindig szeretetteljes kötődése.

Kell-e nagyobb ellentét, mint indulásuktól kezdődően Ady és Kosztolányi, vagy a húszas évek végére egymás ellen forduló ifjúkori barátok, a homo moralis elvét felvállaló Babits és a homo estheticus eszményét hangoztató – hasonlóképpen, csak más formátumban morális – Kosztolányi. Egy tehetséges doktorandusz dolgozatában olvasom, hogy Ady, amint lesöpri a még igencsak kezdő Kosztolányi első kötetét kritikájában, érzékenyen

figyeli közben azt a költői teljesítményt, amelyikről ugyanakkor tudja: megtalálta benne a tőle függetlenül alakuló igazi riválist, akinek pályája akkor is úgy alakul, ha maga Ady nem volna jelen a magyar költészetben. És milyen érdekes: az ifjonti levelezésükben Ady-ellenesen össze-összekacsintó Kosztolányi és Babits utóbb Ady halála évfordulóján már szemben állanak: Babits köteletségének érzi az Ady melletti kiállást, Kosztolányi pedig korai véleményének felhangosítását. Mindketten elismerik Ady költészetének nagyságát, csak hogy az egyik az életmű dantei kompozíciójának összefüggéseire figyel, míg a másik a tökéletes vers szigorú mértékével közelíti a szétszóródó életmű egészéhez.

Vagy, Ferenczi László Kassák-könyvében bemutatja, hogy az avantgárd szerkesztő és táborszervező – maga is a folyóirat állandó szerzője közben – éppen a Nyugat jelentőségét hangsúlyozza támadásaival, kiváltva ezzel Babits viszont értékelő vitatkozó válaszát. Majd nemsokára Kassák avantgárd verskötetét a legértőbben szintén a Nyugat fogadja, személy szerint a tőle talán legtávolabb álló Kosztolányi. Az emigrációba kényszerült költőnek a kommün alapvető tévedéseit is érzékeltető, de az áldozatokat elemi költői erővel elsírató, *Máglyák énekelnek* című eposzát pedig az akkor a Babits belső köreiből tartozó fiatal Szabó Lőrinc méltatja a folyóiratban lelkes szavakkal.

Avagy, Lukács György az első évfolyam tizenkilencedik számában a legszebb magyarsággal megírt esszéjében mutatja be a társai költészetére oly annyira hasonlító, alig hogy kibontakozó német szimbolista költő, Stefan George líráját. Csak hogy a régebben elveikben is társak mily távolra szakadtak egymástól a kommün utáni pillanatban a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című megrendült számadást és önvallomást olvasva: Babits „gombolyag filozófus”-nak titulálja Lukácsot, barátját, a korábban Bartók-operát ihlető Balázs Bélát – most látom a mű felújításának nagy plakátját a milánói Scala bejáratán – pedig „szél-sárkány költő”-nek. Hogy aztán Babits későbbi kedvence, Szerb Antal majd a harmincas években ismét Lukács Györgyből induljon ki a modern európai próza számvetésekor, a *Hétköznapiak és csodák* bevezetésében.

De említsem az alapító atyák közös tévedését: Ady nagy ívű váltását megjelenítő verses regényének, a *Margitának* csúfos meghúzását és idő előtti befejeztetését, sőt elvitatott utóéletét. A nagy nemzedék nagy fiaskóját. Ellenpróbaként évtizede összeolvastam az 1912-ben, a *Margitával* egy időben megjelent remekműveket: T. S. Eliot és Ezra Pound, Yeats és Gottfried Benn, Blais Cendrars és Kavafisz ugyanabban az évben írott szövegeit. Majd amolyan „nyugatos” játékkal a szövegek magyar fordításai közé fűztem a *Margita* sorait – kollégáim nem tudták szétszálazni, kívágni belőle Ady szövegeit. Utóbb már magam sem. Persze könnyű egy század elteltével visszafelé olvasni. Féltő barátai tévedtek, amikor poétikai okokból a tehetség szétesését vélték a készülő műben észlelni. De ez még nem volt szemükben kirekesztő ok. Közölték. A húzás már bonyolultabb okra vezethető vissza: a benne bemutatottnak vélt személyek – ma úgy mondanánk: – személyiségi jogait védték. Majd gyorsan feledtették az egész művet.

Aztán jöttek a nemzedékek is feltűnő ellentétek. A Trianon után jelentkező második, és a nagy gazdasági világválságot követően megjelenő harmadik nemzedék. Én még az Újhold íróit is negyedik nemzedékként ide számolom. És akkor itt vannak a nyolcvanas évek Újhold Évkönyvei felkarolta újabb nemzedékek. Mindennek már Babits, majd halála után legendásan eszményített – a kommunizmus éveiben a rá hivatkozókkal együtt kárhoztatott – emlékezete lesz a meghatározója.

Babits – ha csak teheti – rangjából veszi körül magát. Legendás már a fiatalkori indulás is: Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula; a szenvedélyes levelezőtársak mindegyike ma már a magyar líra maradandó nagysága. Politikusok, filozófusok következnek: Lukács György, Kunfi, Hatvany, de leginkább a Dienes-fiúk és feleségeik. És még az olyannyira különböző alkatú Móricz Zsigmonddal is megkísérli majd a maga félszeg módján a szerkesztői kapcsolatot barátsággá melegíteni, éppen a folyóirat megmentése érdekében. A tanítványok kiválasztásában is ehhez a minőségi elvhez ragaszkodik – és szerencsés kézzel válogat. Talán az egy Kazinczy vezetett a magyar Parnasszusra annyi tehetséget, mint ahányat Babits személyes baráti környezetébe fogadott. Az utóbb másod-, harmadvonalba sorolódók vagy a véletlenül fiatalon elhullottak is még ma is említésre méltóak. De az igazi nagyok is hányan vannak: József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Halász Gábor.

Ahogy a névsort olvasom, kísértetiesen egymásra rímek a kapcsolatok végső szakasza. Mintha egy elátkozott királyfi kísérténél minduntalan a lehetetlent. Még a szerényebb tanítványokat is el-elkapta a lázadás, Sárközi György is nyilvános vitára nyitotta egyszerű száját éppen nemzedéke érdekében. Tudjuk, a szakítások, szembeállítások okai különbözőek, hol a történelem, hol világnézet, hol intrika, hol alkati kérdések szóltak közbe: vas-kos kötetekben lehet mindezt dokumentálni. Dokumentálódott nem is egy történet. A Babits–Szabó Lőrinc szakítás történetének csörtéit kezdő kutatóként vívtam Babits ügyvéd barátjával, Basch Lóránttal vitatkozva. Mégse a történetekre, hanem az emlékezésekre figyeljünk! Szabó Lőrinc sírva olvassa fel élete végén a Babitsra emlékező versét. Nem – nemcsak! – azt siratta, hogy valaha a rossz Szabó Lőrinc föllázadt a jó Babits ellen, hanem megértette közös sorsukat: „nincs senkim kívül”. Mint ahogy Németh László is fájdalomosan búcsúzik a valahai mester-baráttól: „Azt csinálom, amit egy kéz egy másik kéz nélkül megtehet. Tiszteleg előtte.”

Egyszerre aztán mintha az átkos varázslat szűnne, Párizsból megérkezik egy fiatal magyar pusztai fiú, Illyés Gyula, Babits olvassa újabb verseit, és az egyik fiatallal, aki akkor már bejáratos hozzá, és még éppen nem lázadt fel ellene, József Attilával üzen érte, és ő – úgy tűnik fel – jelenlétével megszünteti ezt a rontást. Ekkortól kezdve mintha minden megváltozna. Illyés tartózkodó természete révén soha sem merészkedtek egymást sebző közelségbe. Így emlékezik: „Közelségünk mégis látszólagos. Nem volt egyetlen eset sem, amikor meghívás nélkül kerestem föl. Éreztem szeretetét, de ezt annak tulajdonítottam, hogy földik vagyunk.” A személyében mindinkább betegségekkel küzdő költő körül felvirágzik egy elapadt folyóirat, lakásának fogadószobája az íróvá avatás szentélye lesz, az esztergom-előhegyi kis ház pedig a beérkezettek zarándokhelye.

Végül is Illyés – szerkesztőhelyettese, majd szerkesztőtársa, végül szerkesztőörököse – lett az, aki a Nyugat-hagyományt pergőtűzben, politikailag szekértáborba szorulva vitte tovább – a gondolat szabadságát szerkesztői elvvé emelve. Első lépésként éppen a Babitsra emlékező kötetben gyűjtve össze az egymással is vitatkozó kortársak szellemi értékeit.

Sokáig a huszadik századi irodalmat a Nyugat nemzedékeiként írták le. A rendszer-váltást a szakmánkban jelentő első pécsi irodalomtörténeti konferenciára Kulcsár Szabó Ernő kollégámmal úgy hívtuk a résztvevőket, hogy „váltuk fel a nemzeti irodalomtörténet kézikönyveinek korszakolását, amely a lehető legformálisabb, és pedig nemzedéki – a Nyugat első, második, harmadik stb. »nemzedéke« – szerkezetbe tudta csak foglalni, lehetet-

lenné téve így a műfaj valóságos történetében végbement változások természetének poetológiai értelmezését”. Ezzel a szaktudományi értelmezést-elemzést, a mindenkor változót leválasztottuk a változtathatatlanul megképződött eszmény örök értékeket sugárzó képéről. Ekkortól kezdve a Nyugat neve talán nem olyan korszakjelölő, amelyet történészek, irodalmárok oly sokszor csereberélnek a változó ideológiai vagy poétikai jellegű prekoncepciók ihletében. A Nyugat emlékezete így megmaradhat *az érték* mindenkori megfelelőjének, amelyet nem lehet egyetlen irányzat számára sem kisajátítani. A Nyugat végképp eszmévé finomult, örök időkre szóló példázattá. Az érték mértékegységévé.

Személyes hivatkozással kezdtem, zárjam összerímelő anekdotákkal. Az alapító atyák egyikéhez kötődik az első, a következő a kései nemzedék egy különös alakjához. Tegnap este érkeztem haza, megismételve Szabó Lőrinc észak-olaszországi utazását. Az út során jutott eszembe. 1924 júliusában a költő, hazatérése előtt beköszönt a Hermes-villában emigrációs éveit töltő Hatvany Lajoshoz. Keményen összeszólalkoztak, utóbb mindketten magyarázgatták vitájukat, de ettől kezdve valójában nem tudták kedvelni egymást. Hasonló ellentétek feszültek Németh László és Hatvany között is. Mégis, Németh Lászlótól tudjuk a szenvedélyes személyes és elvi ellenfél, Hatvany Lajos megjegyzését a háború utáni évekből: ha jó könyvet akar olvasni, a *Tücsökzenét* vagy az *Iszonyt* veszi elő. És ha már itt, az Akadémia épületében emlékezzünk, hivatkozzam a későbbi Bóka László akademikusra, aki 1944 elején költőként dedikálja verskötetét a mesternek („Szabó Lőrincnek tisztelettel bókálászóló 1944. II. 24.”), majd 1947 végén kultuszállamtitkárként kilép az Írószövetség elnökségéből, amikor Szabó Lőrincet taggá választják. Utóbb, a „Spenót” tervezésekor tudósként a költő értékeit hangsúlyozandó, az előzményeket is megemlítve hoztátette: Szabó Lőrinc olyan nagy költő, hogy mielőtt olvasni kezdi, először leveti cipőjét, aztán a zokniját, majd lábat mos, és csak azután kezd az olvasásába. Barátom emlegeti a jelenetet, szem- és fültanúja volt, az ő hozzászólását erősítette szavaival.

Zárom mindezt egy Szabó Lőrinc által kiadatlan verssel:

*Idegen voltál egész életedben
először idegen
aztán ellenség
mert csatáidat vereségeimnek éreztem.*

*Most betegem fekszem az ágyon
s hallom, te is beteg vagy, idegen.*

*Ahogy gyógyúltam, úgy romlottál te,
ahogy gyógyultam, úgy nőtt a szánalmam,
s mint fáj hogy haldokolsz
most végre ember, most végre rokon*

mit szólnál te, ha én volnék soron?

Az érték tiszteletéről beszéltem. A Nyugat-iskola valóságáról.

KENYERES ZOLTÁN

Nyugat mozaikok

Hol volt, hol nem volt...

A Vár és a Gellért-hegy környékén még állt a front, amikor Ottlik Géza, aki a Pasaréti út egyik mellékutcájában, a Riadó utcában lakott, néhány környéken lakó, környéken bujkáló író társával felkereste a szovjet katonai parancsnokságot, és lapengedélyt kért, hogy újraindíthassák azt a folyóiratot, mely 1908 és 1941 között Nyugat, 1941 és a németek bejövetele között pedig Magyar Csillag címmel jelent meg. Honnan gondolták, honnan gyanították, hová kell fordulniuk a kérelemmel, mint fő-fő hatalomhoz, amikor a Széher úton már működött valamilyen magyar közigazgatás? Fordultak oda is. Hamar gyűltek a kéziratok, papír, nyomdagép is akadt, a vállalkozás mégsem sikerült. Nem sikerült később sem, senkinek. De az újraindítás pusztán szándéka, terve, akarata, az érte való megmozdulás révén elkezdődött a Nyugat teljes és tökéletes kanonizációja, majd ezt követően kultusz tárgyá változása, már abban az időben is, amikor a hivatalos ideológia mindent elkövetett e folyamatok megakadályozására. Jöttek hosszú évek, amikor a folyóirat már címe révén gyanút keltett, tartalma miatt pedig a kárhoztatott polgári szellemiség bélyegét sütötték rá. Lenn, az író társadalom és a szellemi elit tudatának mélyén, mondhatnánk tudatalattijában azonban eközben is folytatódott a kultusz növekedése. Később, a 70-es, 80-as években egyre gazdagabb és többszínű folyóirat-kultúra kezdett kibontakozni, de a Nyugat valamiféle újraindítása nem került szóba, akkor már illendőségből sem. A kultusz már akadály lett az újraindításnak. Legközelebb az 1990-es években akadt vállalkozó (Tolvaly Ferenc), aki a nagy hírű folyóirat címével kívánt új lapot indítani. De akkorra már a tradíció akkora tekintélye keveredett a Nyugat köré, hogy az újraindítás terve, pusztán ötlete szinte közfelháborodást keltett a literátus közvéleményben. Akkor már régen közmegegyezően alapuló védett címnek tekintették, és szentségtörés gyanánt utasították el a lapalapító szándékot.

Az ezredforduló után aztán összeállt néhány fiatal, és nem törődve evvel az előzménnyel, nem törődve tekintéllyel, nem mérckélve a roppant szellemi súly felelősségét sem, kis, füzet alakú kiadványt terveztek Megint Nyugat címmel. Első számuk 2007 júliusában jelent meg. Gondolnánk, első lapjaikon siettek tisztázni a címválasztást, siettek megvalósítani, miféle indíték kapcsolja őket Osvátek, Adyék, Babitsék hajdanvolt folyóiratához, és mit akarnak kezdeni a roppant örökséggel. De a lapszám nem tartalmaz sem az elején, sem a végén, sem a közepén erre utaló határozott kitételeket. Nem a Nyugatot folytatják, hanem önmagukat kezdik. Ám éppen ebben van valami, ami a Nyugat kezdeteinek légkörére emlékeztet.

Kukorelly Endre, aki a kezdő gárda idősebb, sőt az igazi fiatalokhoz képest idős tagjai közé tartozik, közreadott kis, személyes hangú írásában – alighanem akaratlanul, sőt ön-

tudatlanul – megpendített egy erősen történeti akusztikájú kérdést, amely a Nyugat indulásának idején szerte Európában ugyancsak kérdés, sőt akkor éppen alapvető kérdés volt a művészeti-szellemi-irodalmi életben. „Otthon nem használtunk csúnya szavakat – írja. Ezek szerint léteznek csúnya szavak. És szép szavak, most nem a Kosztolányi-féle füllolajat értve ez alatt: a szép valamiként a morál szférájába csúszik. Jelentős amúgy is a csúszkálás-bizonytalankodás, sőt csúsztatás (...)”

„A szép, ami a morál szférájába csúszik”? Nem evvel kezdődött a modern irodalom?

Ha visszafele nézünk a történelmi időben, a romantika volt az euroamerikai kultúra utolsó mindent felölelő, mindent átfogó nagy korszaka. Volt jellegzetes és koherens festészete, építészete, zeneművészete, költészete, regényirodalma, színpadművészeti forma- és hagyománykultúrája, beszédtechnikája, gesztikulációs jelrendszere. És ami a legfontosabb, volt mélyen átgondolt saját antropológiája, amely arra az ókori humanizmusokban sem megfogalmazott feltevésre épült, hogy az ember fenség és a szabadság letéteményese. Megnevezett mitológiai példaképe Prométheusz volt. Még Manfred is az ő lelki rokonnaként vívta magányos küzdelmeit az Alpok ormain a sötét árnyakkal és baljós szellemekkel. Kitűzött magasrendű cél, tágas, távoli perspektíva, töprengés és kétségek felett is teljes érzelmi indulati involváció, örökös készenlét a megalkuvás nélküli, végsőkéig feszített küzdelemre, és készenlét az elbukásra is. (Mi nagyszerűbb „egy abszolút hatalom ellen harcolni, és vele a harcban elbukni,” vagy „egy morális isten által bebiztosítani magunkat minden veszély ellen” – tette fel az alapkérdést Schelling.)

A kép azonban hamar megváltozott. Carlyle még a hősokról írt híres nevezetes könyveket, amikor egy másik angol szerző már a mérnökök életéről gyűjtögetett adatokat. Balzac még nagy romantikus regényeit írta, amikor Auguste Comte előkészítette a *Cours de philosophie positive* köteteit: a romantika virágzásával egy időben megindult a tőle merőben eltérő szellemiségű pozitivizmus. Megindult és elkezdte bontogatni, mállasztani, korrodálni a romantika nagy mozdulatokkal kifejeződő nagy eszméit. A próza és a dráma a naturalizmus felé mutatott, meredeken emelkedett a technika és a természettudomány ázsíója, s ahogy Safranski írja Heideggerről szóló monográfiájában: „amikor a fizika megtanítja az embert repülni, a metafizika léghajói lezuhannak...” Nietzsche, érezve a változás irányát, meghirdette az értékek átértékelését, de nem várva meg a munka eredményét az egyik értéket megfőllebbezhetetlen szóval mindjárt az összes többi fölé emelte: az esztétikumot. „(A) létezés és a világ csakis *esztétikai jelenségként* nyeri el örök igazolását...” Persze a romantika is ismerte a szépségkultuszt. Schelling azt is írta, hogy „(...) az ész legmagasabbrendű aktusa esztétikai aktus (...) az igazság és jószág csakis a szépségben kapcsolódik össze testvéri módon.” Csakhogy a romantikus szépségkultusz mindig összekapcsolódott valami világmegváltó nagy dologgal. Egyetemes, összemberiségi, néha kozmikus méreteken jelölték ki a szépség érvényességének határait, tulajdonképpen határtalanságát (Hölderlin, Novalis). A romantika felbomlásának idején ez is megváltozott. A szépség megváltó hatalma behúzódott a lélek belső tájaira, totális, kollektív értékből az Egy Emberre vonatkozó individuális értékévé vált. Párhuzamosan avval, hogy a nemes, nagy eszmékért vívott halálos küzdelmek csatateréinek képét akkor már másik kép foglalta el az európai szellemi ember képzetkörében: a kert. A szépség kertje. Ahová még vissza lehet vonulni, ha elmállottak a nagy eszmék és végső igazságok. Ködbe veszték a nagy ügyek, melyekért érdemes volt életet áldozni, de lehet még szépen, nyugodtan élni rafinált virá-

gokkal és rafinált művészi alkotásokkal körülvéve. A romantika felbomlásának hosszú évtizedekig tartó (lényegében véve még a 20. század elejére is átnyúló) korszakát – utalva a szépségvágy, szépségkeresés, a szépségben való megnyugvás mindenek előtt és mindenek fölött érvényesülő lelki indítékára – gyűjtőnévvel az esztétizmus korának is lehet nevezni. Jellegzetességei közé tartozott két fontos, alapvető érték – már-már ellenséges – szembefordulása egymással. A szépség, ami kizárja az erkölcs jelentőségét és az erkölcs, ami fölöslegessé teszi a szép jelenlétét. A szép és a jó aszimmetrikus ellenfogalmakká váltak az esztétizmus idején – és hasonló értékeltolódás következik majd be a 20. század végén egy új formalizmus és a vele járó új esztétizmus korában. Ezt a korszakot gyűjtőnévvel poszt-modernnek fogják majd elnevezni.

A modernség, ez az új nagy korszak avval kezdődik – hol előbb, hol később –, hogy a szép és a jó kezd ismét egymás felé fordulni, a szép kezd „átcsúszni a morál szférájába”. A két érték szétválásának, egymást kioltó ignorálásának tovább már tarthatatlan állapotáról az első jelentős irodalmi kritikát Thomas Mann írta 1904-ben a *Fiorenza* című, dialógus formában megszólaló novellájában. Firenzében vagyunk, a reneszánsz csúcsidejében, amikor egyszer csak két világelv, két öröknek látszó princípium robban egymás ellen: a szépségvágy és erkölcsi méltóság. Az egyik oldalon áll Lorenzo de Medici és az őt körülvevő költők, írók, tudósok, akik mind a szépségelv bűvöletében élnek. A szépség több a törvénynél, több a becsületnél – hirdetik. Velük szemben Savonarola harsog az utcákon, és harsogó prédikációiban már-már ördögtől valónak bélyegzi a szépség elvét és a szépségre törekvés minden indítékát. Ő úgy utasítja el mindenestül a művészetet, ahogy a humanisták vetik el az erkölcsöt. Vélünk, a novella – az esztétizmus korának beállítódása szerint – a humanista udvar nagyobb igaza mellett érvel: de nem ez történik. Thomas Mann már kifelé megy az esztétizmusból, s dramatikus formában előadott írása magát az értékszembeállítást pellengérez ki, az éles vagy-vagyot szatirizálja a végtetekig elrajzolt alakokban, azt a gondolkodásmódot gúnyolja, amely lehetővé, sőt szükségessé teszi a szóban forgó két nagy princípium egymás ellen fordulását.

Hasonló intonációja van Kosztolányi 1910-ben írott egyfelvonásos jelenetének, a *Lótuszevőknek* is. Homérosznál Odüsszeusz erővel vezeti vissza társait a hajóra, akik kiléptek a szigetre és megízlelték a „mézédés termést”, aztán feledve mindent ott akartak maradni a lótuszevők között örökre. Odüsszeusz visszaviteti a hajóra, s az evezőpad alá kötötteti őket. Kosztolányi fordít egyet a történeten. Nála Odüsszeusz száll ki a partra, ő ízleli meg a gyümölcsöt, őt bűvölik el a gyönyörű nők, ő bódul bele a kellemesség és szépség szigetébe. De jön Homérosz. Hívja Odüsszeuszt, vár a hajó, jöjjön, siessen, induljanak, hiszen Odüsszeusznak hősnak kell lennie, úgy akarja megírni őt. Az olvasó úgy érzi – a jelenetet nem adták elő, pedig Csáth Géza még kísérőzenét is akart írni hozzá –, van valami nevetséges az öreg költőben és van valami nevetséges az idősödő hősben is. Mintha Kosztolányi arra jutott volna, hogy sem a szépség-elv, sem a kötelesség-elv nem áll meg önmagában és egymás ellen fordítva.

Lehet, persze, hogy félreértelmezzük a kis jelenetet, hiszen Kosztolányi az esztétizmus felesküdt híve volt, még két évtizeddel később is retorikai képességeinek teljes lendületével és meggyőződésének teljes erejével fordította szembe a homo aestheticust a homo moralisszal, és büszkén emelte fel fejét: homo aestheticus sum. De lehet, hogy ez a büszke póz is csak az „als obok” körébe tartozik, amolyan Hans Vaihinger-féle „mintha”, amiről

Németh G. Béla írt tanulmányt, és a szerepek és szerepjátékok körébe tartozik. De ezt meg is lehet fordítani, és lehet, hogy van egy másik Kosztolányi is, akiről keveset tudunk, aki éppenséggel mélyen moralista volt, Babitshoz mérhetően „homo moralis”. Majd a továbbfolytatódó Kosztolányi-kutatások megmondják.

Egy kis szociológia

Egy folyóirat megindításához három dologra van szükség. Pénzre, szerzőgárdára és olvasóközönségre. A Nyugat anyagi hátteréről alig tudunk valamit, szerzőgárdáját viszont – talán elmondhatjuk – mára már jól ismerjük, sokan közülük érettségi tételként szerepelnek, tanulmányok, testes monográfiák foglalkoznak legtöbbjükkel. Az a generáció, amely kb. 1870 és 1890 között született, valóságos genetika csoda volt: ennyi zseni talán sem előttük, sem utánuk született. A legfontosabb nem a pénz, mint sokan vélnék, szerény anyagi körülmények között is lehet jelentős hatású folyóiratot működtetni, még az sem elengedhetetlen, hogy a szerzőgárda egy jelentős része zseniális tehetség legyen. Az az igazság, hogy középszerű szerzőkkel is lehet lapot csinálni. A három rekvizitum közül a legfontosabb a közönség: egy társadalmi réteg, egy gondolkodási, magatartási, beállítódásbeli közösség, amely megszólításra vár. Ezt kell tudni megcélozni. Ez a legfontosabb és legnehezebb.

Osvát Ernő és fiatal írókból álló köre 1907 februárjában előfizetési felhívást adtak ki, amelyben bejelentették, hogy tavasszal, hogyha a szükséges pénz összegyűlik, új folyóiratot adnak ki. A pénz azonban nem gyűlt össze, kilátástalannak látszott a tervezett vállalkozás, Osvát a Bristol kávéházban ülve vezényelte az akciókat. És végül sikerrel: az esztendő utolsó napjaiban, karácsony és újév között valahogy mégiscsak megjelent az új folyóirat első száma 1908. január 1-jei előredátumozással. Farkas Lujza szegedi egyetemi hallgató 1935-ben doktori disszertációt írt a Nyugatról, azt írta, hogy két fakereskedő, Knapp Miksa és Hartenstein Jenő állták az első számok nyomdaköltségeit. Buda Attila évtizedekkel később kiderítette, hogy a két illető valóban kapcsolatba került a folyóirattal, de nem az indulás idején, hanem jóval később, az 1920-as évek első éveiben. Jó huszonöt ével ezelőtt magam is kutakodtam ebben a témában, és azt a feltevést állítottam fel magamnak halvány munkahipotézisként, hogy a Nyugat megindulását, majd folyamatos megjelenését, fennmaradását – amikor annyi kis lap tűnt el nyomtalanul egy-két szám után – szabadkőműves forrásokból származó adományok és anyagi segítségek biztosították. A feltevés azonban mindmáig feltevés maradt – talán nem egészen alaptalan feltevés –, de döntő bizonyítékot (valamilyen átutalásról szóló nyugtát, papírt, vagy ilyesmiről szóló emlékezőt) mindmáig nem találtam. Mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy kezemben volt egy okirat „A magyarországi Symbolikus Nagypáholy főhatósága alatt dolgozó szabadkőműves páholyok tagjainak névsora. Kiadja a magyar királyi belügyminiszter. Bp. Magyar Királyi Állami Nyomda 1920.” Ebben a kiadványban föllehetjük a hajdani fakereskedő, Hartenstein Jenő nevét, egy évvel azelőtt, hogy tagja lett annak a gazdasági alakulatnak, amelynek az volt a neve, hogy Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság (Buda Béla közlése). Ismeretes az is, hogy az évek és évtizedek során a Nyugat számos munkatársa került kapcsolatba a szabadkőművességgel, úgy is, hogy felvételt nyertek valamelyik páholyba: Ignotus, Ady Endre, Bíró Lajos, Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső, Csáth

Géza, Schöpflin Aladár, Nagy Endre, stb. (A józan ítélethez adalék: Szabolcska Mihály is szabadkőműves volt.)

A gazdasági, pénzügyi háttérrel Fenyő Miksa azt írja, hogy a „Nyugat soha nem előfizetőiből s pláne nem a hirdetésekből tartotta el magát, hanem abból, hogy mindig akadt valaki, aki az anyagi zavarokon önzetlenül átsegítette. Többnyire olyanok, akik tisztában voltak jelentőségével, s kulturális szempontból fontosnak ítélték fennmaradását. Olvasói voltak a lapnak, de soha semmiféle beleszólási joguk nem volt a szerkesztésbe, ezt nem is igényelték...” Nincs részletesen feltárva a Nyugat gazdaságtörténete, Fenyő Miksa emlékezéseiben, Buda Attila könyvében, a későbbi periódusokra vonatkozóan Móricz Virág könyvein túl nem sokat tudunk. De tudjuk, hogy az első időkben komoly támogatást nyújtottak olyan nagytőkések, mint Chorin Ferenc, Kornfeld Móricz. Fenyő Miksa vona a Nyugat körébe Hatvany Lajost. Az első előfizetők között találunk nehezen megmagyarázható neveket: Ugron Gábor, Eckhardt Tibor, Batthyányi Géza, de érdeklődött a lap iránt Andrássy Gyula, sőt ő néhány további előfizetőt is hozott a Nemzeti Kaszinó köréből. (Ezek legközelebbje aztán 1911-ben mérgesen lemondta a lapot, amikor megjelent benne Kádár Endre *Játék* című erősen epatírozó novellája.)

Mit tudunk az olvasóközönségről, kik olvasták a Nyugatot, kik tartottak igényt rá, és fordítva, kikre tartott igényt a szerkesztőség, kiket célzott meg közleményeivel? Osváték 1908. január 1-jén újabb felhívást tettek közzé. „Szépirodalmi és kritikai folyóiratunkat, a 'Nyugat'-ot első számának megjelenése alkalmából bizalommal ajánljuk olvasóink figyelmébe. Bízunk abban, hogy a művelt olvasó méltányolja a folyóiratunkban megnyilatkozó törekvések kulturális jelentőségét, méltányolja azokat az írókat, akik – mintegy az ideális olvasónak írván – közönségünk szépérzékét és intelligenciáját becsülik meg...” Kik voltak ezek az ideális olvasók? Erről sem tudunk sokkal többet, mint a pénzügyi támogatókról. Hiányoznak a hitelesnek mondható, részletes történet-szociológiai tanulmányok. Segítségképpen és az áttekinthetőség kedvéért föl lehet állítani egy ellentétpárt: az egyik oldalon a Herczeg Ferenc szerkesztésében már 1895-ben megindult Új Idők, a másikon a Nyugat. Az Új Időknek végig több előfizetője volt, a Nyugatra 1931-ben kétezren fizettek elő (ez volt egész fennállásának legmagasabb száma), ugyanakkor Herczeg Ferenc lapja huszonegyezer előfizetőt számlált. Az Új Idők a régi, patriarchális családi erényeket hangoztatta – Horváth Zoltán szavával – a vidéki-városi „kisközéposztályt” célozta meg, a Nyugat a nyugatiasan urbanizált és polgárosult nagyvárosi középosztályhoz szólt. Az Új Idők táborának mentalitása, világnézete, értékválasztása alig változott az évtizedek során, túlélte a történelmet, ha lehetne egy vonallal meghosszabbítani, ez a vonal ma valahová a Heti Válasz környéke felé vezetne. A Nyugat táborának utódjait a modernizációparti, sok átalakuláson átment értelmiségben lehet keresni, akik ma főként a Jelenkor, Alföld, Holmi, Élet és Irodalom olvasói közé tartoznak.

A Nyugat egy dinamikusabb, mozgékonyabb, a modernizáció iránt fogékonyabb polgári rétegben kereste a maga táborát. Ez volt az a nagyvárosi polgárság, amelyre már tíz évvel korábban is számítani lehetett, amikor a Népszínházzal szemben megalakult a Víg-színház. Az volt a modernség első csatája: a késő romantikus népieskedő, kedélyeskedő népszínművek helyett európai, főként francia bohózatok, szalondrámák kerültek színre, s a magyar drámaírók közül Bródy Sándor és Molnár Ferenc nevét írták a színlapra. Ez volt az a polgárság, amely a társadalomtudományokban és a tudományos gondolkodásban is

új szavakat keresett: 1900-ban megindult a Huszadik Század című folyóirat, egy évvel később pedig megalakult a Társadalomtudományi Társaság. Erre a nyugatias nagyvárosi polgárságra építhetett Lyka Károly, amikor 1901-ben megalapította a Művészet című folyóiratot, s belőlük került ki az a tárlatlátogató közönség, amely 1902-től kezdve évről évre ellátogatott a nagybányai festők kiállítására. 1904-ben megalakult az első kísérletező színház, a Thália. A nagyarányú építkezésekkel egy időben, a főváros világvárossá növekedésével párhuzamosan nagy arányú gondolkodási és ízlésbeli változások következtek be a szellemi élet egész területén, amelyek persze megosztották a közönséget, s kialakították azokat az erővonalakat, amelyek jóformán máig áthatják a magyar társadalmi életet. S ezek az erővonalak sajnos erősen aszimmetrikusak voltak.

Amikor a Nyugat megjelenési példányszámait hozzuk szóba, szóba kell hoznunk azt is, hogy az az europaizált, urbanizált liberális polgárság, amelyet a folyóirat kéthetente megpróbált megszólítani, milyen országos erőt képviselt, milyen volt a pozíciója és hol helyezkedett el a magyar társadalomban. A közigazgatási, hatalmi struktúrából jóformán teljesen ki volt zárva, peremre volt szorítva és ki volt téve egy retrográd, uralmi helyzetben lévő társadalmi tudat előítéletekkel teli, szüntelen támadásainak. Az Új Idők sokkal nagyobb erőpozícióban lévő társadalmi rétegekhez szólt: ebből az átható aszimmetriából érthetjük meg Ady publicisztikájának engesztelhetetlen kriticismusát.

Szépség, igazság

Hosszú évekig uralkodott a szépség-elv mint egyedüli elv a művészetek egész területén szerte Európában, míg aztán egyszer csak kezdett kevésnek bizonyulni, kezdték belátni, hogy a szép önmagában nem elég, sőt, önmagában nem is létezik: bebizonyosult, hogy az esztétikai szép nem a többi értéktől elszakítva, nem azoktól elkülönítve jön létre, hanem ellenkezőleg, más értékekkel összekapcsolva érvényesül, és az értékek széles körével együtt fejt ki teljes hatását. Bebizonyosult, hogy a szépség kertje önmagában nem nyújt védelmet a külső ártalmak ellen, nem lehet elrejtőzni, nem lehet elbújni benne, s kiderült, hogy annak a polgárosult-urbanizált közönségnek, melyhez az esztétizmus szólni kívánt, már többre van szüksége. Minden művészeti ág kezdett elfordulni a tiszta képletű esztétizmustól, a szép társadalmi értékkategóriák hátán kezdett megjeleni, de a folyamat csak évekkel később kapott ideológus formában megfogalmazást. A Materiale Wertethik iskola (N. Harmann) értékelmélete szerint a szép az egyetlen érték, amely megjelenhet ugyan önmagában is, de legtöbbször mégis valamelyik más értékosztály „hátán” jelenik meg. A 20. század elején az esztétizmus elkezdődött átfejlődni. Schönberg a *Harmonielehre* bevezetőjében 1911-ben kijelentette, hogy a művésznak tulajdonképpen nem is szépségre van szüksége, hanem igazságra. A szép elkezdett átcsúszni más értékekbe, elkezdett kiteljesedni más értékekkel. Babits 1912-ben a *Játékfilozófia* című bergsonista ihletésű tanulmányában azt írta, hogy a művészet nem játék, hanem komoly feladatai vannak az életben. Ezt később is hangsúlyozottan megismételte. 1932-ben, a Nyugat negyedszázados ünnepén mondta: „... ha csak szép verseket akartunk – mint Ady mondta, »gyönyörűket írni«: az is több volt mint egyszerűen csak szép vers...” Ez a „több” volt a posztromantikus esztétizmusból kibontakozó modern művészet. Ha a magyar szellemi élet kapcsolatát az európai szellemi élettel egy vonallal próbáljuk ábrázolni, akkor azt lehet mondani, hogy Kölcsyvel, Vörösmartyval elindult egy töretlen egyenes vonal a 19. század második fele

felé, a magyar romantika együtt haladt az európai romantikával, de ez a vonal a 19. század második felében töredezetté vált, hiátusok támadtak benne, meg-megszakadt. A Nyugat jelentősége abban rejlik, hogy a szakadozott vonalat egy időre ismét töretlen vonallal rajzolta át. Ez a vonal már nem a tiszta esztétizmus vonala volt, hanem az újabb szellemiségű etikai esztétizmusé, amelyben a szép elvét, a művészi tökéletesség elvét a világban benne élő ember állásfoglalásainak érték kategóriái vették körül és módosították időről időre.

Az etikai esztétizmus, vagyis a szépség-elv feltöltődése avval a morális többlettel, amiről Babits beszélt, nem alakulhatott volna ki, ha a nyugatiasan polgárosuló és urbanizálódó olvasóközönségének benső értéktudata nem tartott volna rá igényt, nem kívánta volna meg. Az irodalom és a művészetek alakulásfolyamatairól nem lehet beszélni, ha nem vesszük tekintetbe azt az interaktív kapcsolatot, mely a közönségükhöz fűzi őket. A Nyugat megcélzott egy nagyvárosi értelmiségi-polgári közönséget, de az vissza is hatott rá.

A kiegyezés után a politikai hatalom a konzervatív liberalizmus zászlaja alatt hajózott, de közben megkezdődött az igazi polgárosodás és megindult az igazi urbanizálódás Budapesten, Nagyváradon és az ország nagyobb városaiban. A létrejövő, felnövekvő gyarapodó polgárság pedig a nyugatias típusú liberalizmusban kereste magatartásmintáit. E magatartásminták megegyeztek a művészeti esztétizmusnak azokkal a tételekkel, ki nem mondott, elvont formában meg nem fogalmazott, de meglévő és szüntelen jelen lévő megfontolásaival, amelyek a szép világát, az esztétikum területét a nyugalom biztonságos kertjeként tételezték. De a szép sugalmazott nyugalma önmagában nem volt elegendő a gyarapodáshoz, a szép mint egyetlen érvényes érték, ahogy Nietzsche képzelte, nem volt hosszú időre elegendő az összeütközéseket kerülő, konfliktusmentes növekedéshez, össze kellett kapcsolni morális princípiumokkal, a polgárerkölc és hivatás-etika tágasabb horizontjával. Ekkor következett be a szép visszafordulása a morálhoz, intencionális kiegyezése az etikával. Ez nálunk a Nyugat indulásának ideje. De a polgárerkölc nem lázadó erkölcs, a hivatás-etika nem bíztat radikális tagadásra semmivel szemben. Ezért is fogadta értetlenül a liberalizálódó polgárság, és kezelte idegenkedve a meginduló avantgárd mozgalmakat. Az avantgárd lázadás nemcsak új irányokba mutató ízlésformák lázadása volt a szépség kertjének túl nyugodalmas világa ellen, hanem lázadás volt a 19. századi polgári liberalizmus ellen is. A polgári liberalizmus még ki sem fejlődött nálunk megfelelően, amikor már – innen is, onnan is – radikális tagadás alá került eszmevilágának nagy része. Ebben nem volt partner a Nyugat.

Ez nem jelenti azt, hogy ne tudott volna az induló mozgalmakról, ne szerzett volna tudomást az új és új irányokról, ne figyelt volna fel a szervezkedésekre, ne adott volna hírt az egymást érő kiáltványokról. De tisztes távoból kísérte figyelemmel a fejleményeket, és – kevés kivételtől eltekintve – bizonyos fölényrel kezelte, amiről tudomást szerzett, kritikái gúnyos mosollyal keveredtek, s legtöbbször a lekezelő legyintés mozdulatát lehetett érezni a leírt szavak mögött. A lap információi meglepően frissek voltak, tájékoztató szolgálata nem sok kifogást hagyott maga után, a szépirodalmi közlemények, versek, novellák, regényrészletek azonban nem adták jelét annak, hogy akár csekély mértékben is termékenyítő hatással lettek volna rájuk Európa lázadó irányai. A Nyugat a maga hangját, a maga megszólalását tartotta lázadásnak itt a magyar glóbuszon, amint Babits írt erről később, s ezt a lázadást elegendőnek is tartotta. „Mind baloldaliak, azaz ellenzék [voltunk]: noha

egymás közt a legkülönbözőbb hitvallással, s egyenként is és évek sorjában a legkülönbözőbb hitvallásokat járva meg. Egyben egyek voltunk: lázadók és forradalmárok ...”

A Nyugat és az avantgárd

Az első szinte pártszerűen megszerveződő mozgalom a futurizmus nálunk is – töredék ismeretek alapján – olyan erős benyomást keltett, inkább persze ellenhatást, nevetséget, hogy átlag-literátus körökben még a 40-es, 50-es években is gyűjtőnévként lehetett hallani, az összes avantgárd mozgalmat így hívták. Az összes irányzat futurizmus volt: az avantgárd elnevezés csak a 60-as évektől terjedt el. Marinetti 1909 februárjában tette közzé első kiáltványát, néhány héttel korábban Párizsban már előadtak egy futurista színdarabot, amely azonban zajosan megbukott a Théâtre Marigny világot jelentő deszkáin. Az eseményről Kosztolányi Dezső adott hírt – alighanem ez volt az első híradás a magyar sajtóban az avantgárd megszületéséről – kis írását nem a Nyugatban, hanem A Hét hasábjain helyezte el. „De azért nem szabad nevetni rajtuk. Meg kell várni a holnapot és a holnapután (...). A színpadi vihart, amely egy januári fagyos éjen éles fütytyökkel reszkettette meg a párizsi atmoszférát, máris pontos dátummal jegyezték fel azokban a meteorológiai intézetekben, ahol az irodalmi élet hullámmását figyelik. Később talán idegcsöveinken is átfut majd a változás érzésének villamos izgalma. A barométerek mindenesetre nyugtalanok. Vihart jeleznek.”

Később nem ez a jóindulatú várakozás jellemezte az irodalmi sajtót az avantgárd jelenségeivel kapcsolatban, Nyugatét különösen nem. 1910-ben Babits is írt a futurizmusról a Nyugatban: „...A Nyugat több éve gyakorlatával mindig azt mutatta, hogy a költészet akkor modern, ha költészet, és nem akkor költészet, ha modern. (...)”

Amit az olasz az ő sajátos gyermekes entuziazmusával most próbálgat, nálunk már túlhaladott dolog s mi azokban nem modernséget, hanem a modernség paródiáját látjuk. Nálunk már csak harmadrangú Adyutánzó ragaszkodik okvetlen az értelmetlenséghez (...) Mindazonáltal mi is futuristák vagyunk szívvel-lélekkel és igaz örömmel tapsolunk a lelkes kis olasz csapatnak. Reggel köd szokott lenni és a köd gyakran azt bizonyítja, hogy reggel van. A köd el fog oszlani, ha feljön a nap. Nekem az az érzésem, hogy Itáliában ma még nem jött fel a nap: örülni kell a ködnek.”

1911-ben Ady is megszólalt. „Ama nem kevés számú boldog magyarok közül való vagyok én is, akit Milánóból meg szoktak szerencsétlenni évek óta már a futurizmus új és új manifestumaival. Új poézis, új história, új filozófia, új kép, új szobor, új ház, új természet, új matematika, azaz, pardon, új matematikát még nem manifestáltak. (...) Ha én utálom a futuristákat, természetesen csak azért s elsőképpen azért, mert nem tehetségesek, de nagyon programosak. Ez már bolt: egy kimérő üzlet, ahol hetekig dolgoznak: a közönséget miként lehetne ide csalni, megrészegetni s becsapni.” Balázs Béla 1912-ben egész kis esztétikai értekezésben foglalkozik a futurizmussal, sorra veszi főbb nézeteiket, elemzi művészi felfogásukat, leírja Boccioni híres képét, amely egy nőt ábrázol a balkonon, a szobából nézve. A képen a nő hajában egy fiakker van, amelyben a négyemeletes ház ül. Értekezését végül így fejezi be: „Amit csinálnak, bár sok szép tehetséget ölnek bele, nem művészet.”

1912–1913-tól kezdve a hazai kiállításokon hébe-korba feltűnt a bontakozó európai avantgárd mozgalmak néhány eredeti alkotása is. 1913-ban a Nemzeti Szalon kiállítást

rendezett „A futuristák és expresszionisták kiállítása” címmel. A Huszadik Században Kernstok Károly ismertette, arról írt, hogy a futurizmus egy zavaros, individualista szimbolizmus benyomását kelti inkább, mint gyarapodását a festészeti lehetőségeknek. A Nyugat ezúttal türelmesebb volt. Berény Róbert írt a kiállításról: „K. b., mint ahogy az emberi test a pubertás korban fejlődésének naponta új szenzációit hozza – úgy a művészetek aktuálisan. A Nemzeti Szalonban kiállított képek nem leptek meg, mert vártam ilyesminek elkövetkezését. Az élő festésművészet-test természetes fejlődésének egy momentuma az, amit futurizmusnak neveztek el. Ez nem anarchia, sem nem oktan handabandázás, sem megtagadása minden eddiginek, hanem a lehetőségeknek – egyfelől – gyarapítása, másfelől – sűrítése. Nem kell emiatt kígyót-békát kiáltani és vadul tájékoztató dühvel szitkozódni.”

Ugyancsak 1913-ban jelent meg a Nyugat hasábjain a korai magyar avantgárd-recepció legérdekesebb és legvégtetesebb írása. Szabó Dezső írta, aki akkor már két éve közölte tanulmányait (tegyük hozzá: egész pályájának legjobb irodalmi tanulmányait), novelláit, jegyzeteit, recenzióit a lapban. Intenzív kapcsolata a Nyugattal 1915-ig tartott, akkor szakadt meg, amikor megírta *Az individualizmus csődje* című pamfletjét (a Huszadik Század közölte), mellyel hátat fordított az irodalmi-társadalmi progressziónak. Igaz, ami igaz, baljós gondolatai már a futurizmus-cikkben is feltűntek. Teljes mellszélességgel, harsánnyal állt ki a futurizmus mellett, gesztusa lehetett az, ami Kassákot később arra vezette, hogy őt hívja meg A Tett bevetésére. A gesztus és nem a pőrén elolvasott szöveg. Nietzsche gondolatával indult a harsogó hangú írás: az isten meghalt. Ez azt jelenti, hogy nincsenek eszmék, „dogmák”, csak természettudományos intelligencia van, kis okoskodó Homais-k. Szemben az ember teremtményével. Ezért új dogmákra van szükség. „Dogmát, dogmát a mozaikra tört emberiségnek. Dogmát, mely tüzes szél legyen, s a meddő egyénkéket egy új teremtmény közé sodorja. (...) Dogmát, mely újra egyszerűvé, gyermekké, hőssé teszi az embert. És elsepri az apró tudás, apró művészkedés, lelki finomkodás, intelligenskedés liliputi skolasztikáját.” Szabó Dezső félreérthetetlen határozottsággal pártot állt az avantgárd mellett – egyedül azok között, akik akkor a Nyugat körébe tartoztak – de a szabad gondolkodás helyett dogmákat kívánt, modern polgári társadalom helyett pedig hierarchikus berendezésű, merev középkori társadalmat.

Az impresszionizmus-kritika a századelőn

Különbséget kell tennünk azok között a kritikai írások között, amelyek konkrét, megnevezett képzőművészeti művekről szólnak és azok között, amelyek általános és összefüggő ideológiát, világnézetet, sőt filozófiát rajzolnak a művek köré, s már nem az egyes műalkotásokat, hanem ezt a vélt vagy valóságos ideológiát boncolgatják és bírálják. A kérdésről Földes Györgyi részletes monográfiát készített (*„Hadüzenet minden impresszionizmusnak”* Bp. 2006), ő idézi Lukács György egyik Popper Leóhoz írott levelét, amelyben arról ír, hogy ő tulajdonképpen nem tartja magát a képzőművészet szakértőjének. Korai írásai, melyeket az impresszionizmus-kritika címszó alá lehet vonni, nem Edouard Manet, nem Claude Monet, vagy Renoir és a többiek konkrét műveiről szólnak, hanem általános elvekről és teoretikus megfontolásokról. Avval a világnézeti beállítódással fordulnak szembe, amely a 19–20. század fordulójának pozitívizmusában gyökerezett, s képviselői nem francia festők voltak, hanem bécsi természettudósokból konvertálódott filozófusok. Ernst Mach

eredetileg matematikus volt és fizikus, kinevezett professzora volt a prágai és bécsi egyetemnek, rendkívülien sokoldalú ember, sok mindennel foglalkozott, még a puskagolyó röptéről is írt tanulmányt. William James összeismerkedett vele Prágában, s amikor beszámolt feleségének a találkozásról, azt írta, hogy, még senki nem tett rá ilyen mély benyomást intellektusának zsenialitásával.

Mach, mint vérbeli matematikus és fizikus nagy ívben elkerült mindent, amiben a metafizikus gondolkodás legparányibb elementumát is fel lehetett volna lelteni. Folytatta, amit Richard Avenarius már évekkel korábban elkezdett fejtegetni az 1891-ben megjelent híres könyvében, a *Kritik der reinen Erfahrung*-ban: nincs metafizika, nincsenek nagy teorémák, haszontalanok a nagy elméletek, a filozófia nyelve csak addig terjed és addig érvényes, ameddig a tapasztalatok tartanak. Addig nyújtozzkodhatunk, ameddig tapasztalataink érnének. Az empirizmus fénykévéjével kell végigpásztázni és felülvizsgálni mindent, amit eddig tudtunk. Ezt a – neoempirista – módszert, ezt a kritikai eljárást nevezte el Avenarius empiriokriticizmusnak, annak mintájára, de avval szemben, amit Kant a tiszta ész kritikájának nevezett. Ezt követte és folytatta Ernst Mach, aki későbbi szóval élve „dekonstruálta” a spekulatív elméletiséget. Nincs szükség azokra a merev válaszfalakra, amelyeket a spekulatív metafizika hatása alatt emeltek én és külvilág, pszichika és fizika közé. Nem kell vagy-vagyokban, nem kell kizárásokban gondolkozni. Nincsenek abszolútumok, csak viszonylagosságok vannak. Egy nagy, széles bizonytalanságokkal határolt terület van, amelyen belül azonban szabadon lehet elmélkedni.

Hogy mi volt ezeknek a gondolatoknak a filozófiatörténeti-értékhelye, az filozófiatörténeti szaktanulmányokra tartozik, a társadalomtörténeti érték-helyüket azonban elég könnyen meg lehet jelölni. Az empiriokriticizmus egész alapjával, a pozitívizmussal együtt beletartozott az európai polgári liberalizmus fejlődéstörténetébe. Része volt annak az első világháborúig tartó fejlődésnek, amely addig páratlan gazdasági és szellemi gazdagodással létrehozta a modern értelemben vett Európát. Vizsgálódó műkritikusok már a 20. század elején úgy találták, hogy az impresszionizmus művészeti gyakorlatának „prédilection d'artiste”-ja, mintegy megfelelője, művészeti hasonmása ennek a fajta pozitívizmusnak, későbbi vizsgálatok pedig nem jogtalanul nevezték el Machékat, s az egész empiriokriticizmust az impresszionizmus filozófiájának. Innen nézve a századelőn nálunk is hamar megjelenő impresszionizmus ellenesség ebbe a tágabb körbe tartozott: s az azóta eltelt évszázad koronként változó fénytörésében kell tekintetbe venni. A műkritikusok, akik Cézanne és Gauguin ecsetvonásaiban észrevették a túllépést az impresszionisták festői technikáján és üdvözölték ezt a túlhaladást, azok a műkritikusok kétségkívül az európai festészet modernizációjának, előrehaladásának, progressziójának hívei voltak. A kérdés az: hívei voltak-e emellett és evvel együtt a társadalmi modernizációnak is? Hívei voltak-e egy olyan gondolkodáskultúra szabad mozgásának, amely elősegíti a társadalmi modernizációt. Erre a kérdésre sok esetben nemmel kell válaszolnunk. Ugyanis az impresszionizmus konkrét, esztétikai kritikájában, amikor kiemelték Cézanne vagy Gauguin új vonásait, az ilyen kritikákban szinte minden alkalommal megszólalt az ún. impresszionista világnézet kritikája is. Az impresszionista világnézet kritikája mögött pedig – hol közelebbi, hol távolabbi háttérként – ott lappangott (néha nyíltan ki is tört) a liberalizmusellenesség, mint annak a gondolkodáskultúrának elvetése, amely az impresszionista világnézet alapját képezte. A liberalizmuskritika, a liberalizmusellenesség pedig nemcsak a 20. század elején,

amiről itt szó van, hanem a 20. század egész folyamán a társadalmi modernizációt tagadó ideológiákhoz vezetett, és vezet ma is. Akik elégedetlenek voltak a viszonylagosságok kultuszával, a relativizmussal, és a laza, cseppfolyós határozatlanságok helyett határozottságokat kerestek, sok esetben a vélt határozottságok keresése közben csak száraz teorémákhoz, rideg elfogultságokhoz és dogmatikus állásfoglalásokhoz jutottak. Megnyilatkozott a *prédilection d'artiste* ellentéte, a *prédilection dogmatique*. Még egész nagy és jelentős gondolkodóknál is.

Homogén kultúra

Fülep Lajos már legelső írásaiban élére állította a modern művészet kialakulás-történetét. A Nyugattal foglalkozó szakirodalom a Nyugat három előzménylapját, alakulási kísérletét szokta említeni, a Magyar Géniuszt, a Figyelőt és a Szerdát. Fülep ez utóbbiban, már 1906-ban határozottan leszögezte, hogy a modern művészet az impresszionizmus (mai szóval élve) dekonstruálásával kezdődik. Cézanne-nal, aki „reakció az impresszionistákkal szemben (...) keresésünkben megtaláljuk Cézanne-t, mint ahogy amott Manet-vel kerülnünk szemben.” Fülep már korai írásaiban is erős diszkontinuitások felállításában gondolkodott. Nem folytonosságokat és szabadon választható lehetőségeket keresett, hanem éles értékválasztásokat állított fel. Egy szilárd értékmetafizika alapjait kereste, amely éppen az impresszionista filozófiának nevezett empiriokriticizmus kontúrtalan liberalizmusával és pluralizmusával helyezkedett szembe, és a folyamatok sokfélesége helyett egy és egyetlen szükségszerű utat képzelt el, és annak felvázolt perspektíváját használta mércéül. A képzés fejlődését szolgáló kritikusnak választania kell Monet és Cézanne között. Létezik „igazi művészet”, és akkor persze létezik olyan, amely nem igazi. „Az igazi piktúra – írta 1907-ben Cézanne-nal és Gauguinnel kapcsolatban –, régi és modern – lényegében – mindig olyan, mint az övék. Más és más egyéniségek képviselik a lényegében egy és abszolút és tiszta művészetet.” Ez a gondolat hamarosan tovább alakult és egy évvel később, 1908-ban, az *Új művészi stílus* című tanulmányában már egy homogén kultúra ideáltípusát tételte, szemben az akkori sokféle, heterogén és individuális kultúrával. Ma: „Minden alkotó a maga módja szerint fogja föl a művészetet (...) Nemcsak annyi művészetünk van ma, ahány művészünk, hanem annyi kritikánk is (...)” A homogén kultúra azonban nem egy-egy individuális személyiség műve, hanem a közösségé. „Stílust, mely általános érvényű, egy ember sohasem csinált. Az emberek összességéből hajt ki és fejlődik. (...) Az egyiptomi és a görög művész egy egész nép erőit élte föl, benne nem egy egyéniség dolgozott, hanem rajta keresztül, övele dolgozott egy egész nép minden erejével.”

Az impresszionizmus ellenesség a századelőn mindig egybehangzott egyfajta individualizmus ellenességgel és azon keresztül – távolabbról vagy közelebből – felhangzott benne a liberalizmus ellenesség ideológiájából is néhány csepp. A világháború és a forradalmak után kibontakozó baljós légkörben azonban a művészpártoló és művészetet befogadó polgári közönség rosszat sejtett mindenben, ami a békeévek – bármennyire is zavaros és kontúrtalan – szellemi életét kárhoztatta. „Ebben a légkörben – írta Perneczky Géza – a képzőművészet magyar eredményei szinte teljesen átértékelődtek. A századforduló liberalizmusa mint elérhetetlen vágyálom, a prosperitás és a szabadság kora tűnt fel a kortársak előtt, és a nosztalgia, amely a polgári békeévek felé irányult, a képzőművészet terén is érvényesült. A liberalizmus klasszikus megtestesítői, az esztétikus beállítottságú

impresszionisták, a művészet és a szellem virágkorának képviselőiként látszottak magasodni a világháború zűrzavara fölé.” Fülep Lajos ugyan nem állt cikkeiben, tanulmányokban, tárlatkritikákban határozottan a 20-as években már nálunk is megnevezhető avantgárd irányzatok mellé, nem lett pártoló kritikusa ezeknek és ezek képviselőinek sem, azonban tovább vitte az impresszionizmuskritikát.

1923-ban jelent meg *Magyar művészet* című összefoglaló igényű, fő változási vonalakat világosan és nagyon határozottan fölrajzoló könyve. Ennek két hosszabb részletét adta közre a Nyugat, előbb 1918-ban majd 1922-ben. A könyv alapkoncepciója egyenes folytatása volt a korai cikkekének, s rendületlenül vitte tovább a kérlelhetetlen impresszionizmus-kritikát. Új gondolata volt azonban, hogy bizonyos összefüggésben a középkort és a skolasztikát állította ellenpéldának az impresszionista világnézettel szemben. „Az impresszionista festéssel szemben fellépő Cézanne-nak reakciót kellett támasztania az impresszionista világnézet ellen is, művészi vállalkozása csak merőben elütő világnézet alapján volt lehető. Cézanne világnézete a valóságos világ valóságának leghatározottabb igénylése, olyan, mint a Michelangelóé. Realizmus – nem új, hanem ősrégi, alapjában ugyanaz, mint a középkoré és úgy viszonylik az impresszionista világnézethez, mint Aquinoi Tamásé a szolipszistáéhoz. Talán különösnek tetszik, hogy festő művészetének legmélyebb gyökerét valahol a skolasztika táján keressük, de valóban csak ott találhatjuk meg. Az ortodox Cézanne a maga realizmusával egy darab középkori világnézetet képvisel az impresszionista környezetben (...) Íme Cézanne művészetének metafizikája. Reakció a kor egész világnézetével, korcs idealizmusával és materializmusával szemben.” Mondhatnánk, Fülep Lajos ott állt az avantgárd mozgalmak kapujában, de nem lépett át a kapun. Fényes elméjével lehetett volna szálláscsinálója és segítőtársa a művészetforradalmi új törekvéseknek, de nem lett az. Csak egy elvont teória vezette, amely mögött a novalisi prédilection d'artiste-tal szemben inkább egyfajta prédilection dogmatique nyilvánult meg.

Kitérő

Ezen a ponton az értekezés narrátorának legyen szabad előlépnie néhány sor erejéig. Weöres Sándorék – Sándor és Amy – 1967–68 táján – elvittek a Széher útra, hogy bemutatassanak Fülep Lajosnak: íme a fiatalember, aki könyvet készül írni Weöres Sándorról. Fülep magas, erős, jó kötésű, jelentőségteljes, szép öregember volt, nem olyan pici, törékeny, madárcsontú, mint Lukács György, akit már ismertem. Fürkészve nézett, méltó vagyok-e arra, hogy Weöres Sándornak akárcsak a nevét is leírjam. Valahol leültünk a házban (valamikor Dohnányi Ernő villája volt), és beszélgetni kezdtünk. Egyik mondatomban többek között Chagall nevét ejtettem ki a szájamon, amire azonnal felcsattant: Chagall nem festő! – kiáltott rám. Aki azt mondja, Picasso festő, az nem mondhatja, hogy Chagall festő. Nem emlékszem rá, hogy Weöresék megdöbbentek volna ennek hallatán, hozzászoktak, hozzászokhattak ismeretségük hosszú évei, évtizedei alatt ennek a sugárzóan szuggesztív, nagy embernek az ehhez hasonló megfellebbezhetetlen kijelentéseihez. Én sem döbbsentem meg, ismerős volt az intonáció, akkor már néhány éve szinte rendszeresen feljártam Lukács Györgyhöz a Belgrád rakpartra. Az ő gondolkodása is hasonló rugóra járt, ő is élére állította a kérdéseket: Franz Kafka vagy Thomas Mann. Ez két külön világ. Nem lehet, sőt nem is szabad egyszerre olvasni, egyszerre méltányolni, egyszerre szeretni mind a kettőt. Nemcsak esztétikai bárdolatlanságra vall az ilyesmi, hanem, ami még fon-

tosabb, hibás világnézetre és etikailag is hibás magatartásra lehet következtetni belőle. Vagy-vagy: választani kell.

Egyszer elmeséltem a Széher úti történetet Fodor Andrásnak, ő mélyen megdöbben, tiltakozott ellene, hevesen visszautasította, egyszerűen nem hitte el: nem is említette meg Fülep Lajosról szóló hatalmas emlékező esszéfolyamában. Azóta rég elhunyt Fülep Lajos, meghalt Weöres Sándor és Károlyi Amy, meghalt szegény Fodor András is. Egyedül maradtam evvel az emlékkel, nincs kit tanúnak hívjak, nincs kivel hitelesítsem a Széher úti látogatást: mégis arra merészkedem, hogy elmeséljem: ne múljon el nyomtalanul majd velem együtt.

Az utak elváltak

1907-ben alakult meg a MIÉNK, a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre tagjai között olyan fényes nevekkkel, mint Szinyei-Merse Pál, Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József, de megjelentek körükben fiatalabbak is Kernstok Károllyal az élen. Ez utóbbiak 1909-ben kiváltak a Körből, önálló csoportot alkottak (1911-ben majd Berény Róbert elkereszteli őket Nyolcak-nak). 1909 decemberében kiállítást rendeztek műveikből, s evvel a kiállítással kapcsolatban írta a Nyugatban Lukács György azóta híressé vált cikkét, amely már címével meghirdette az éles és kérlelhetetlen értékválasztás-igényét: *Az utak elváltak*. Lukács Tanulmánya volt Fülep Lajos említett írásai mellett az impresszionista művészet, esztétikával, világnézettel, filozófiával való szakítás legfontosabb hazai monumentuma. Ha Lukács belső pályaalakulása felől közeledünk ehhez a tanulmányhoz, azt lehet mondani, hogy következetes folytatása volt korábbi cikkeinek, Lukács az 1907-ben írott Gauguin-cikke óta a művészet és a szellemi élet többfélesége, pluralizmusa ellen lépett fel. „Nincsen már kultúra, amelyben ugyanazon ösztön határozza meg, milyen legyen az ember háza, öltözete, bútorai, képei, teljes az anarchia.” Most, 1910-ben is a liberális kritikát tekintette fő ellenfélnek, Ignotus híres mondását idézte, mint legfőbb negatívumot: „a művész mindent csinálhat, amit csak akar; csak meg tudja csinálni, amit akar,” s az ilyen liberális véleményekkel szemben az egyöntetűség, egyneműség, állandóság, az egy és egyetlen kijelölt cél irányába való előrehaladás, végigmenés, végletekig elmenés ideálját hirdette. (Külön tanulmány tárgya lehetne ezeknek a gondolatoknak az összekapcsolása egyfelől a kibontakozó német szellemtörténettel, másfelől Schelling romantikus esztétikájával.) A tanulmány abban is következetes volt, hogy a pluralizmust pártoló liberális kritikát közös nevezőre hozta a szubjektivizmussal és individualizmussal. Itt Babits szerepelt a sorok mögött: „Hadüzenet ennek művészetnek (ti. Kernstokék művészetének. KZ) pusztán megjelenése és létezése. Hadüzenet minden impresszionizmusnak (...) minden rendetlenségnek és értékek tagadásának, minden világnézetnek és művészeiének, amely első szavának és utolsó szavának az 'én' szót írja le.”

(Zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy az impresszionizmus gondolkodásmódja és filozófiája ellen a legélesebb támadást Lenin intézte 1908-ban készült *Materializmus és empiriokriticizmus* című értekezésében. Lenin pontosan érzékelte, hogy ha Bogdanovon és másokon keresztül az orosz értelmiség köreiben is elterjednek Mach és Avenarius sokféle kételkedést támaztó – tulajdonképpen polgári liberális – filozófiai nézetei, akkor nehez lesz egy fegyelmezett, egy és egyetlen nézetet valló bolsevik párt megszervezése. Ami akkor még természetesen csak távoli perspektíva volt.)

Az erdélyi ügy

1920-ban méltatlan támadások egész sora érte a sajtóban Kodály Zoltánt, kétségbe vonták zeneszerzői eredetiségét, még személyét is megtámadták és Bartók pusztá utánzójának nevezték. A Nyugat szerkesztőinek figyelmét Tóth Aladár hívta fel ezekre támadásokra, és azt kérte, szólaljanak meg Kodály védelmében. Bartók Bélát kérték fel válaszirásra, Bartók írása az 1921. február 1-i számában jelent meg. „Egy idő óta – írta – kiváló szeretettel szokták bizonyos zenei körök személyemet Kodály Zoltán ellenében kijátszani. Úgy szeretnék feltüntetni a dolgot, mintha a köztünk levő barátságot használná ki Kodály érvényesülésére. Ez a legotrombább hazugság. Kodály mint zeneszerző napjaink legkiválóbbjai közé tartozik. Művészetének kettős gyökere, éppúgy mint az enyémé, a magyar parasztenéből és az új francia zenéből sarjadzott ki. (...) Hogy a magyar zenefolklore mit köszönhet neki, azt az illető szakemberek jól tudják. Kutatóvágya, kitartó szorgalma, alaposága, tudása és éleslátása őt tette a magyar parasztzene egyetlen alapos ismerőjévé. Ezen a téren senki sem érte el őt.” A Nyugat kezdettől amellet a modern zene mellett tette le zenekritikai szavazatát, amelyet Bartók és Kodály képviselt, s amely az orosz Sztravinszkijhoz hasonlóan – legalábbis egyelőre – nem a klasszikus, „werckmeisteri harmóniák” dekonstruálásával kereste a modern zene útját, hanem a még föl nem élt, ki nem aknázott zenei folklórhoz fordult újdonságokért. Mivel Bartókék eleinte szinte elenyészően kicsiny, de aztán fokozatosan gyarapodó zenehallgató közönsége egyszersmind a Nyugat olvasóközönségéhez is tartozott, a folklorikusság kezdettől nem a giccses, késő romantikus álnépiességet jelentette a Nyugat olvasói számára. Emlékeznünk kell arra, hogy Babits már 1911-ben kísérletet tett egy folklorikus alapú verses mesejáték írására, de Balázs Bélától Lesznai Annáig valóságos hulláma indult el a népi motívumok modern művészeti felhasználásának.

Huszka József sepsiszentgyörgyi rajztanár már az 1880-as években azt hirdette, hogy a nemzeti művészet eredetiségét és ősiségét a népművészetben kell keresni, s a megújító erő is onnan származhat a jövő számára. Ettől a gondolattól szinte egyenes út vezet messze, messze a jövő távolába, Németh László sokkal későbbi gondolataihoz a bartóki modelltől. Közbeeső állomásként pedig többek között éppen az imént említett Tóth Aladár nevét kell újra megemlítenünk. Ő Bartók, Kodály és Dohnányi útját támogatta rendkívüli tekintélyt kivívott zenekritikáival, zenekritikai tanulmányaival, s úgy gondolta, hogy a modern zenébe gyökerestül belenövő folklorikusság friss, újszerű hangot hozhat nemcsak a zenébe, hanem az irodalomba, mindenekelőtt a költészetbe is. 1920-körül hogy s hogy nem, bevetődött hozzá egy ágrólszakadt bihari fiú, aki Petőfi módjára begyalogolta az országot, s valahogy nála kötött ki a Budafoki úton, gyakran ott is aludt. Tóth Aladár taníttatta, oktatgatta, leült a zongorához, odahívta maga mellé, Bartók- és Kodály-darabokat zongorázott neki. A fiú Fáber-ceruzával negyedíves papírdarabokra verseket írt. Tóth Aladár ezekből a versekből 1921-ben kiválogatott ötöt és bevitte a Nyugat szerkesztőségébe. A folyóirat az öt verset az április 1-jei számában adta közre: a megjelenéshez nyilvánvalóan Osvát és Babits tetszésére és hozzájárulására volt szükség. (Az év során aztán még négy verse látott napvilágot a Nyugatban.) A következő évben az ágrólszakadt fiatalembernek kötete jelent meg: *Ibolyalevél* címmel. Ez a fiú volt Erdélyi József. 1920–1922 között nemcsak Tóth Aladár atyáskodó jóindulatát nyerte el, hanem szemlátomást más körökben is ügyesen forgolódott, a kötethez Szabó Dezső írt az olvasó figyelmébe ajánló előszót.

1922 a magyar líra határjelző éve volt, abban az évben jelent meg József Attila, Szabó Lőrinc és Erdélyi József első kötete. A Nyugat rendszeres olvasói számára, és azok számára, akikre már hatással volt a Nyugat ízlésvilága, valószínűleg Erdélyi József kötete hatott a legkülönösebbnek: az epigonnépiesség és a népnemzeti költészet gondolat- és formavilágának „legyőzése” után, a Nyugat lírájának, Adynak, Babitsnak, Kosztolányinak, Juhász Gyulának, Tóth Árpádnak a kötetei után joggal gondolhatták, hogy a népieskedő, népdal-utánzó költészetnek egyszer s mindenkorra leáldozott a napja. S akkor 1922-ben megjelent az *Ibolyalevél* friss hangon, néhány igazán szép verssel. Ez nem az epigonnépiesség hangja volt, ebből távolról hangozva az a hang hallatszott ki, amely Bartók és Kodály zenéjéből is átszűrődött, s amely nem lehetett idegen a Nyugat olvasói számára.

Az én nemzedékem figyelmét Bóka László hívta fel Erdélyi jelentőségére. Bókát igazán nem lehetett a népi irányultságú irodalom hívei közé sorolni, inkább velük szemben, mint irántuk volt elfogult. Az 1950-es évek végén mégis egyik legszebb egyetemi előadását tartotta Erdélyiről. Ma is hallok megrendült hangját, ahogy a *Fűz Katát* felolvasta nekünk. Emlékszem arra is, hogy Illés Endre azt mondta egyszer, hogy ők, akik a 20-as években indultak pályájukon, részben éppen a Nyugat hasábjain, az *Ibolyalevél*től az 1928-as *Utolsó királyság*ig terjedő időben a legnagyobbak között tartották számon Erdélyi Józsefet. Pomogáts Béla azt írja, hogy 1921 és 1938 között százötven verset közölt Erdélyitől a Nyugat, egyike volt a folyóirat legtöbbet szereplő költőinek.

1928-ban azonban éles vita vágta ketté a zavartalannak látszó együttműködést. Ez a vita előjele, sőt előszele volt a harmincas években kirobbanó népi–urbánus vitának, amelynek kártékony hatása máig érződik a szellemi életben. Akkor, a 20-as évek végén a Nyugat mindenfelől álló tekintélye még le tudta csillapítani az egymásnak feszülő erőket, a harmincas években aztán már nem volt képes erre.

Történt a következő. 1924-ben Tóth Aladár, aki úgy látszik, benső, lelki kötelességének érezte, hogy óvó-vigyzó szemét továbbra is rajta tartsa védencén és felfedezettjén, terjedelmes ismertetést írt a Nyugatban Erdélyi József addig kibontakozott költészetéről. Lelkes, már-már dagályos méltatás volt ez egyetlen halvány kritikai megjegyzés nélkül. Semmi nem hasonlított benne azoknak a zenetörténeti-zenetudományi tanulmányoknak gondolatgazdag megfigyeléseire, esztétikai komolyságára és mélységére, amelyeket azokban az években egyébként ugyancsak a Nyugat hasábjain írt. Amikor négy évvel később megjelent *Az utolsó királyság*, mintha csak Tóth Aladár hangját akarta volna egy az egyben folytatni, Tersánszky írt recenziót az új Erdélyi-kötetről. Ez is maga volt a szárnyaló méltatás, de beleszüremkedtek a kedves hangúnak is mondható írásba furcsa, legalábbis a Nyugat hasábjain furcsa gondolatfoszlányok a népiesség, magyarosság és az antiintellektualizmus összekapcsolásáról. Ez verhetette ki a biztosítékot Ignótus Pálnál, aki nyomban tollat ragadott, és hosszú, többrészes kritikai tanulmányban válaszolt a fülét bántó lelkes, méltató kritikákra – elsősorban Tersánszkyéra – és emellett – ahogy mondani szokták – jól megmondta a véleményét Erdélyiről is. „Mit jelent (...) Erdélyi költészete? – tette fel a kérdést. „Jelenti a banalitás rehabilitálását, a bonyolult gondolatokkal és differenciált érzésekkel szemben. Az a szomorú tendencia kezdődik el evvel, hogy a „gondolattalanság: érdem. Nem érzem tehát semmi szükségét, sem a belletrisztikában, sem az elmélkedő irodalomban annak, hogy úgynevezett őstehetségek szerezzenek ismét becsületet a szellemi szimplaságnak, melyet, fájdalom, semmiféle területen sem sikerült még becsületétől meg-

fosztani. Sőt, éppen a fiatal írógenerációnak volna a hivatása, hogy amennyire egy generációtól telik, megfossa – hogy a fogalmakat kihámozza az általánosítások és közhelyek patetikus gomolyagaiból s tisztázza, árnyalja, igenis differenciálja, egyre élesebben és élesebben differenciálja őket. Bizonyítani sem kell talán, az antiintellektuális érzelmességű fiatalság, melynek Erdélyi József egyik reprezentatív művésze, ennek pont ellenkezőjét teszi.”

„(...) Érdekes, hogy Erdélyi jelentőségét fiatal zeneesztétikusaink tartják a legtöbbre, akik ugyanis lényeges hasonlóságot és párhuzamosságot vélnek látni egyrészt Erdélyinek a népdal formákhoz való visszatérése, másrészt a Bartók s különösen a Kodály régi népi motívumokat kiásó s felelevenítő művészete közt. (...) Erdélyinek s Bartóknak és Kodálynak ez az összehasonlítása fatális tévedésen, érthetetlenül durva tévedésen alapul. (...) A Bartók–Kodály-zene a gyakorlatban azt jelentette, hogy a mai népi lélekalkatból már majdnem teljesen kikopott vonásokat (...), zengéseket kapartak ki a föld alól, s ezeket komplikálták és stilizálták (...) melodiátlan melodiákká, olyan diszharmonikus harmoniákká, amelyeket mintha direkte a legdifferenciáltabb fülű, legvárosibb idegű s legmodernebb életfelfogású hallgatók számára találtak volna ki. (...) Az Erdélyi verse ellenben tipikusan az a költészetben, ami a zenében a cigányzene. Hol találni meg verseiben a visszanyúlást ama régi korok terminusaihoz és hangulataihoz, amelyekbe Bartókék, a maguk modern felszereltségű tudományosságával s a maguk modern differenciáltságú megérzéseiével visszanyúltak? (...) Bartóknak igenis van köze: Ady Endréhez. Ha az irodalomban keressük az analógiát az ő zenéje számára, akkor az Ady művészete valósággal felkínálkozik.”

„Ady híres képével élve a föl-földobott kő is visszahullik. (...) Van egy írófajta, aki a visszavágyáson, a visszatérésen s a visszahulláson kezdi. Aki széles gesztussal, kioperálja magából a kulturáltságot, amely sohasem is volt a testében. Aki a magára eszmélt ősember harsogó büszkeségével veti el magától a túlfajlett civilizációt, amely amúgy sem hagyta rajta a nyomát. (...) Senki sem tartozott olyan kevés ide, ehhez az írófajtához, mint Petőfi; vannak népi s falusi gyökerezettségű lírikusaink is: Illyés Gyula és mások (...Ők akik szintén nem tartoznak ide)”

Ignotus Pál fulmináns pamfletjére válaszcikkek érkeztek. Tersánszky ragaszkodott korábbi álláspontjához, mozdíthatatlan volt abban a tekintetben, hogy a műveltséget és a differenciáltságot majdhogynem fölöslegesnek, de mindenképp másodlagosnak tekintette a tehetséggel szemben, Illyésről pedig kijelentette, hogy nem ismeri, még nem olvasott tőle semmit. Válaszírásának utolsó sorában pedig megjelent a későbbi viták egyik kulcsszava-vádszava Ignotusszal szemben: a budapestiesség. (Az igazsághoz tartozik, hogy nála ennek a fajta „népi” álláspontnak nem lett folytatása.)

Tóth Aladár is lényegében megismételte már elmondott nézeteit viszontválaszában de végezetül hozzátette: „(...) Erdélyi Józsefet, függetlenül »népiességétől« és függetlenül attól, hogy hasonlít-e Kodályra vagy sem, tisztán mint egyéniséget tartom igazi költőnek. Népi vonatkozása nem »érdem«, hanem sajátság, igaz, hogy olyan sajátság, melyet nagy általánosságban minden nagy költőben megtalálunk. Gyulai Pál mondja, hogy alig képzelhetünk el olyan nemzeti költészetet, melynek legalább egyik eleme nem a népköltészet. És még vajmit mond Gyulai Pál; azt mondja: »Amely esztétikus nem tudja élvezni a népköltészetet, az a műköltészet némely remekeiben is igen keveset fog találni s ellensége lesz mindannak, ami friss, eredeti és sajátságos« – majd hozzáteszi: »Csodálatos, hogy kriti-

kusaink némelyike költészetünk mindenik iskoláját tudja méltányolni, csak a népiest tartja isten csapásának».

Evvel lezárult a vita: markáns és egyértelmű igazságtevés, igazságosztás nélkül. A következő években folytatódott Erdélyi József verseinek közlése a Nyugatban, 1929-ben elsőként kapta meg a Baumgarten-díjat, 1930-ban Sárközi György, 1931-ben Németh László, 1932-ben Illyés Gyula és Szabó Lőrinc írt róla kisebb-nagyobb cikket. 1937-ben aztán a nyilas Virradatban megjelent a *Sólymosi Eszter vére* a tiszaezlári vérvádat elmesélő, felújító izgató hangú, durva antiszemita vers. Vélnénk, a Nyugat, amelynek példás tisztességére és humanizmusára máig oly büszkék vagyunk, ekkor határozott mozdulattal nyomban kiadta az útját Erdélyinek és megszakította vele a kapcsolatot. Nem ez történt, 1938-ban még további öt versét közölték. Sőt, Szegi Pál a júliusi számban (a Nyugat akkor havonta jelent meg) ismét a felmagasztalás szavával írt róla abból az alkalomból, hogy a Bartha Miklós Társaság megjelentette válogatott verseit. A *Sólymosi Eszter véré*ről nem volt megjegyzése. A szerkesztőségnek sem volt megjegyzése. (A filológiai pontossághoz tartozik, hogy a válogatott kötetben nem szerepelt a vers, Kodolányi János az utolsó pillanatban, szinte erővel, kivette a gyűjteményből. De ettől még a nyugatosok tudhattak róla, mint ahogy Fodor József tudott is, aki később megírta ezt.)

Egy szó az asszimilációról és a multikulturalizmusról

Már talán forttyogtak azok az indulatok, melyek 1928-ban az „Erdélyi-ügy” kapcsán kitörték, amikor egy évvel korábban, 1927-ben történt valami, ami még élesebben és brutálisabban vetítette előre a majdani népi–urbánus vita később eufémikusan elhallgatott, de most nyersen megfogalmazott csomósodási pontját. Németh László tanulmányt írt Ignotusról, a tanulmány az újvidéki Kalangyában jelent meg. Németh László ebben egy rémképet vázolt: „Amikor Ignotusék a művészsabadságért ragadtak szablyát, azt kívánták, mert helyzetüknél fogva nem kívánhattak mást, hogy ők magyar nyelven a maguk alkatát adhassák: tehát magyar nyelven csinálhassanak zsidó irodalmat. (...) Amilyen áldás, ha idegen hatásokat magyar írók okosan szippantanak föl, olyan zavaró, ha egy nyelven két nép fejezi ki magát.”

Képzeljük el a rémületet, ahogy az angolok rádöbbennek arra, hogy a fél világ az ő nyelvükön értekezik, és a legkülönbélebb nációkból származó, legkülönbélebb bőrszínű írók az ő nyelvükön fejezik ki magukat, az ő nyelvükön írnak regényeket, verseket, drámákat. De az angolok nem megrémülnek ettől, nem elutasítják ezt el, nem tiltakoznak ellene, hanem büszkék erre, és támogatják, például büszkék arra, hogy egy lengyel hajósinas nagyszerű regényeket írt angolul. Nemhogy nem ijednek meg ettől a perspektívától, hanem szinte elvárják a világtól, hogy így tegyen, hogy a világ sokszínűsége, sokfélesége, az emberek ezerféle sajátossága az ő nyelvükön fejeződjék ki.

Németh pamfletje körül széleskörű sajtóvita keletkezett, de ebben a polémiaiban a Nyugat nem szólalt meg. Az asszimiláció-kérdés azonban a Nyugat hasábjain is megfogalmazódott: évekkel később, amikor 1935-ben – már a szkizma idején – megjelent Pap Károly *Zsidó sebek és bűnök* című könyve. A Nyugatban Illyés Gyula írt róla. Ő nem ijedt meg az asszimiláció esetleges következményeitől, mint Németh László: sokkal liberálisabb álláspontot foglalt el az asszimiláció kérdésében. Látszólag. „A zsidóságot – írta – a magyarság nem mint nemzetet vagy fajt fogadta magába, hanem mint egyéneket. Ez volt a hallgatóla-

gos alku és ez kulcsa a megoldásnak (...)” Az a kulcs, az a feltétel a befogadásra, ha megtagad minden kapcsolatot a régi közösséggel és „tökéletesen vállalja az új sorsot”. Más hang volt ez, mint a határozott elutasítás hangján megszólaló Németh Lászlóé. De eredetét, geneziséét tekintve ez az eszmemenet is a 19. századi romantikus fogantatású „tisza nemzetállam” koncepciójában gyökerezett. Gyertek, jöhettek, de csak úgy, hogy átalatok többen legyünk, talán erősebbek is, de még mindig egyfélék. Amit legfőként őrizni kell, az az egyfélétség.

A 19. században ez az asszimilációs eszme működésképesnek bizonyult néhány helyen, pl. a forradalom utáni Franciaországban, nálunk és a soknemzetiségű Kelet-Európában azonban csak további megoldhatatlannak mutakozó kérdéseket vetett fel. A 20. század aztán kezdte felváltani a teljes hasonulást és önfeladást követelő asszimiláció fogalmát egy másik fogalommal, egy másik megoldási kísérlettel. A multikulturalitás gondolatával. A többféleség nem gyengeség, hanem erő. Ha nem kell feladnotok múltatokat, kultúrákat, nyelveket, vallásokat, akkor őszintebben és tisztább szívvel kapcsolódtok be az új társadalom nagy közösségébe. Jobban dolgoztok. Jobban bízhatunk is bennetek. Ez az ideológia ma terjedőben van a világban, tegyük hozzá, a művelt világban, és van, ahol már állami ideológiává vált: Kanadában. Ez a modern liberális demokrácia megfelelőnek látszó válasza a nemzetállam és az asszimiláció elavult és retrográd kérdésére.

Babits utolsó, szörnyűségei betegévei között az 1939-es év viszonylag kevesebb fizikai fájdalmat és szenvedést hozott. Abban az évben nem kellett újra megoperálni, 1938 novemberétől csak sugárkezelést kapott. Szörnyű volt az is, de tudott huzamosabban dolgozni. Abban az évben, 1939-ben jelent meg az *Ember és szerep* óta Babitsnak szinte személyes ellenfelévé váló Németh László *Kisebbségben* című röpirata, amely a társadalom-ideológus Németh alighanem mélypontja volt. Babits akkor már hat éve nem írt Némethről, de ekkor úgy érezte, meg kell szólalnia, föl kell emelnie a szavát. Ez volt a *Pajzzsal és dárdával*. Babits utolsó nagy tanulmánya, mintegy halál előtti nagy összefoglalása annak, amit a nemzeti irodalomról és a humanizmusról gondolt. Két részben jelent meg, első fele a Nyugat 1939. augusztusi számában volt olvasható, a folytatás a szeptemberiben következett. Belemagyarázás lenne, durva antedatálás, ha kiemelve belőle egy részletet, az asszimiláció-problémát meghaladó gondolatkörhöz és a multikulturalitás eszméjéhez is hozzákapcsolnánk ezt a tanulmányt? „A magyar kultúra legbensőbb lényegében tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magábaolvasztó, különböző fajok lelki hozadékát egységesítő; messze horizontokat átölelő.”

A 20. században túlhaladt a történelem a 19. századi nacionalista nemzetállam-koncepciókon, és evvel túlhaladt az asszimilációt teljes önfeladásként, identitásfeladásként, teljes személyiségcsereként értelmezett koncepciókon is. A nemzet mint többféleségek mozgékony egysége került előtérbe. A Nyugat a modern polgári liberalizmus eszmevilágának körében (és ezt az eszmevilágot magához közelállónak érző olvasóközönség körében) kezdte el működését, s ezt az eszmekört nehéz időkben, támadások között sem volt hajlandó feladni. E következetesség az évtizedek során szinte egyenes úton vezetett a korszerűbb és demokratikusabb nemzetkoncepciók értelmező befogadásához is. Babits tanulmánya ebbe az irányba mozdult el. Társadalompolitikai horizonton nézve talán ez volt a kései Nyugat legfontosabb vonása.

ALBERTINI BÉLA

A Nyugat és a fotográfia

„A fotografikus képnek festményszerű kierőszakolását mi egészen elhibázottnak tartjuk. Hogyan váltak mégis divatossá? Nem másként, mint hogy a gép kezelője idegen világba, a kézzel teremtett képek közé pislogtak át, s az ott uralkodó, ott megokolt irányokat, mint üres divatokat a maguk számára is lefoglalták.” Lengyel Géza ítélete¹ az 1910-es műcsarnoki nemzetközi fényképképző kiállítás alkalmából a Nyugatban kulcsjelentőségű. Nemcsak a szerző felfogását érzékelteti. Mögötte fölsejlik a folyóirat fényképtelmezésének egyik súlypontja is. A fotográfia formanyelvi, esztétikai sajátosságáról vallott szemlélet. A másik hangsúly a harmincas években keletkezett írásokból válik láthatóvá. A fotográfia társadalmi küldetésére vonatkozó felfogás. Kell-e mondani – a Nyugatról van szó –, a közel három és fél évtized alatt mennyiségileg a formanyelvi, esztétikai problematika volt az uralkodó. De – hangsúlyozni kell: ezúttal is a Nyugatról beszélek – a társadalomlátó fotográfia ugyancsak alapvető fontosságú volt a folyóirat számára. Különösen az utolsó tíz évben.

Előrevetíthető, hogy a Nyugat nem foglalkozott jelentéktelen fotográfiai kérdésekkel. Ez önmagában minőséget testesít meg. Történelmi távlatból nézve is kevés elmarasztalható találatunk az idevágó írásokban. Viszont, ha a (közismerten kissé pontatlan) centenáriumi fényei nem vakítanak el bennünket, hiányérzetről is kell szólni. Fontos jelenségek, személyiségek nem kerültek a folyóirat szerkesztőinek, íróinak látóterébe. Pontosabban fogalmazva, ezekről nem írtak. E hiányok szimptomatikusak. Feltárásuk teljesebbé teheti a Nyugat-képünket.

A fotográfia szempontjából legjelentősebb Nyugat-publicisták Bálint Aladár, Farkas Zoltán és Lengyel Géza voltak. Ők a *Gründerzeit* gyermekei. Bálint Aladár és társai akkor lettek kisiskolások, amikor befejeződött az Andrássy út kiépítése, ahol az újonnan létesült Operaházban folytak az előadások. Még kisgyerekek voltak, amikor elindult az első pesti villamos. Kamaszkorúak a földalatti vasút felavatásakor. A kulturális/művészeti élet olyan intézményekkel gazdagodott akkor, mint a Vígszínház, a Műcsarnok és az Iparművészeti Múzeum. Bálint Aladár, Farkas Zoltán, Lengyel Géza frissen érettségizettként tanúi voltak a Postatakarékpénztár, a Klotild-paloták, valamint a Halászbástya elkészültének. 1903 után az Erzsébet-hídon mehettek át Budára. Fiatal felnőttként láthatták az Országház, a Szépművészeti Múzeum és az új Zeneakadémia épületének átadását.

Bálint Aladárék nemzedéktársa volt Bárdos Artúr. Ő jogi tanulmányait követően publicista lett. (Esete modelljelenség a századvégi Magyarországon.) Németországi színházi tapasztalatszerzése után – egy ideig Max Reinhardt asszisztenseként dolgozott Berlinben – a Nyugat munkatársává vált. Színházi szakemberként kifejezetten fotográfiai cikket nem írt a folyóirat számára, de egy recenziója a fotókultúra szempontjából is figyelmet érdemel.

¹ Lengyel Géza: A fotográfia. = Nyugat, 1910. 12. sz. (jún. 16.) 858.

Pár évvel volt idősebb náluk Elek Artúr, aki egy kulturális érték-feltáró/védő személyiség fényképező szorgalmát méltatta a folyóiratban. Ő három évtizeden át művészeti szakíróként, rovatvezetőként működött a Nyugatnál. Példaképet jelentett pályatársainak is.

A fentebbi trió tagjainál kissé fiatalabb a jogvégzett, szerteágazó érdeklődésű publicista és szépíró Tóth László. Ő mindössze egyszer foglalkozott a folyóiratban fényképekkel – IV. Károly koronázása alkalmából.

Romsics Ignác hívja fel a figyelmet arra, hogy 1886 és 1920 között folytatott Magyarországon középiskolai tanulmányokat hat későbbi Nobel-díjas: Bárány Róbert orvos, Hevesy Károly György kémikus, Szent-Györgyi Albert biológus, Békésy György orvos, Gábor Dénes és Wigner Jenő fizikusok. A történész hosszú névsort tesz a fentiek mellé az ugyancsak akkori középiskolások köréből Neumann Jánostól Mannheim Károlyon át Kertész Mihályig, akik pályafutása egyértelműen a korabeli magyar középiskolai oktatás színvonalát minősíti.² A „mi íróink” iskolázottsága az övékhez volt hasonló.

A szellemi háttérrel tekintve a később belépőknek sem lehetett okuk panaszra. 1895 és 1910 között született Rabinovszky Máriusz, Bálint György és Ortutay Gyula. Rabinovszky a budapesti mellett müncheni és berlini egyetemeket is látogatott. Amikor fotókritikát adott közre a Nyugatban, már mögötte volt *Az új festészet története 1770–1925* című könyve.³

Az egyetemista Ortutay alapító tagja volt a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának*. A Kollégium elnöke a mostanában újra felfedezett Buday György grafikusművész⁴ volt, a tagok között találhatjuk Kárász Juditot, az École de la Photographie-t és Bauhaust járt szociofotózt és a Kollégiumhoz közel állóként az ugyancsak szociofotós dr. Müller Miklóst. A gyógyszerészképzést Dávid Lajos és Issekutz Béla professzorok dekorálták. Köztudott, hogy szegedi egyetemi tanárként, kutatóként vált Nobel-díjassá Szent-Györgyi Albert.

Bálint György nem járt egyetemre, de a budapesti V. kerületi M. kir. Állami Főgimnáziumban elsős korában a tanári kar tagja volt Ady Lajos, a költő öccse, későbbi debreceni tankerületi főigazgató; Benedek Marcell író, irodalomtörténész, műfordító; Szentpétery Imre, a diplomatika akadémiai tudora és Weisz Miksa, a tudós rabbi. Hetven elsős tanult a B osztályban, közülük öten színjelesek voltak, egyikük a későbbi publicista. Otthon is igen jó alapokat kapott. „Francia- és némettanár járt a fiatal gimnazistához” – írja Bálint Györgyről monográfiája.⁵

A fotográfiával (is) foglalkozó szerzők közül a legidősebb Ignotus. *A főszerkesztő 1910-ben fedezett fel egy hivatásos fényképészt a Nyugatban, aki a huszadik század egyik legjobb magyar portréfotográfusa lett. Ignotus 1906-os könyve, az Olvasás közben* többek

² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 41–42.

³ Teljes címén: Rabinovszky Máriusz[z]: *Az új festészet története 1770–1925. A nyugateurópai [sic!] festészet kialakulása*. Budapest: Amicus, 1926. 172 p.

⁴ Buday György és Kolozsvár. Álom egy Solveig-házzal. Esszék, tanulmányok, levelek, visszaemlékezések. Szerk. Cseke Péter. Kolozsvár: Komp-Press, 2006. 238 p.

⁵ A budapesti V. kerületi Magyar kir. Állami Főgimnázium LIX-ik értesítője az 1916–1917-ik iskolai évről. Közzéteszi Jacobi Károly igazgató. Budapest, 1917. 14., 18–20. Gondos Ernő: Bálint György. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969. 14. (Arcok és vallomások.)

között ugyancsak jelzi: az ő műveltségbeli komplexitása logikusan alapozta meg a fotográfusi tehetség felismerését is.⁶

A kör bezárul. Látnunk kellett – legalább egy villanásnyira – miért, hogy az egy-két kivétellel harminc év körüli szerzők (akik közül csak Rabinovszky Máriusznak volt szakmaközeleti egyetemi végzettsége) oly biztonsággal találták meg az előremutató jelenségeket és a tehetségeket a magyar fotókultúrában. Ne tévesszen meg bennünket, hogy Farkas Zoltán több mint ötvenévesen jelenik meg fotográfiai témájú írásokkal a Nyugatban; ő szintén már harminc táján kezd fotókritikát írni – csak akkor még a *Vasárnapi Újságban*.

A Nyugat harmadik számában Bárdos Artúr a német Alfred Lichtwark *Vom Arbeitsfeld des Dilettantismus* című munkáját ismerteti. A Bárdos által megidézett szerző, a művészettörténész Lichtwark (1852–1914) mind az egyetemes, mind a magyar fotókultúra szempontjából korszakos jelentőségű személyiség volt. A hamburgi Kunsthalle első igazgatóját (1886-tól haláláig vezette az intézményt) egy francia szerkesztésű egyetemes fotótörténet „született pedagógus”-nak nevezi, úgy is, mint az első művészettörténészek egyikét, aki a fotográfia iránt érdeklődött.⁷ A Nyugatban bemutatott könyvét (két másik munkájával együtt) jegyzi a német fotográfiai irodalom bibliográfiája.⁸ Lyka Károly, aki a századelőn kezdett foglalkozni a fényképezéssel is, pedagógiai szaktekintélynek tartotta a német művészettörténészt⁹ – indokolt lehet a vélekedés, hogy Lyka megjelenését a magyar fotókultúrában Lichtwark hasonló irányú munkássága (is) motiválta. 1917-ben Nádaï Pál, a tekintélyes művészeti szakíró, az iparrajziskola tanára, aki ekkor a budapesti iparművészeti iskolában is tanított, *A Fény* című fotográfiai folyóiratban hangsúlyozta Lichtwark szerepét a fotográfiai emberábrázolás megújításában.¹⁰ A Pécsi József Fotográfiai Szakkönyvtár őriz egy Lichtwark által írt művészeti nevelési módszertan-könyvet. Benne található Kankovszky Ervinnek, a két világháború közötti magyar fotográfia egyik meghatározó jelentőségű alkotójának és szakírójának ex librise.

Lichtwark könyvének amatőr fényképezés fejezete adott alkalmat Bárdos Artúrnak végső következtetése kimondásához: „...a lencse előtt és a lencsén túl való művészkedés sohasem fog a nagyművészetek sorába emelkedni.”¹¹ A vélemény igen sarkított és határozott. A recenziens ítéletéhez vezető utat a későbbiekben fogjuk látni.

E pillanatnyi eset után a Nyugat és a fotográfia kapcsolata prózai módon folytatódik. A folyóirat számára az induláskor fontos lehetett a hirdetési bevétel. Egy mondat 1908 márciusából: „Hirdetéseket elfogad a kiadóhivatal V. Mérleg u. 2.”¹² Júniusban már van fény-

⁶ Ignó: Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések. Budapest: Franklin Társulat, 1906. 384 p. A bennünket ezúttal közvetlenül érdeklő fejezet: Művészi dolgokról [173]–227. Az Ignó-mű 1908-ban „népszerű kiadásban” is megjelent – Budapest: Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, 216 p.

⁷ Nouvelle Histoire de la Photographie. Sous la direction de Michel Frizot. Paris: Bordas, 1994. 498.

⁸ Heidtmann, Frank–Bresemann, Hans-Joachim–Krauss, Rolf H.: Die deutsche Photoliteratur 1839–1978. München–New York–London–Paris: K. G. Saur Verlag, 1980. 279–280.

⁹ Hazai krónika. A magyar rajztanár vállaira nehezedik... = Művészet, 1904. 5. sz. 338.

¹⁰ Nádaï Pál: Művészi fényképek. = A Fény, 1917. 8. sz. (aug.) 87.

¹¹ Bárdos Artúr: A. Lichtwark: Vom Arbeitsfeld des Dilettantismus. = Nyugat, 1908. 3. sz. (febr. 1.) 175.

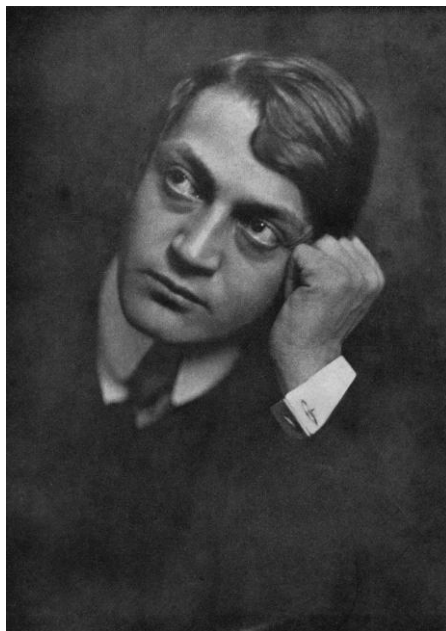
¹² Nyugat, 1908. 6. sz. (márc. 16.) hátsó borító-belső.

képészeti hirdetésük is: Neumann Ignác reklámozta magát a József körút 14. szám alól. A hirdető munkásságában még keveredik a festészet és a fényképezés. „Művészi kivitelű krétarajzok, fényképnagyítások és olajfestményű arcképek bármilyen fénykép után.”¹³ (Fett kiemelés a folyóiratban, a folytatásban a kiemelések formailag is mindig az eredetinek megfelelők, csak az ettől való eltérést jelölöm – A. B.) 1908-ban a közlemény még jó párszor megismétlődik. A következő év őszétől Wottitz Vilmos „Photo cinkográfiai műintézete” kap miniatűr méretű, rossz tipográfiájú publicitást a folyóiratban;¹⁴ az ismétlések átnyúlnak 1910-re.

E hirdetések jelentéktelen bevezető eseményekként akár át is léphetnének (lévén, hogy a hirdetők nem voltak számottevő szereplők a hazai fotókultúrában). Azonban ezen a sajátos területen is rövidesen minőségi változás történik.

1909 nyarán az Ady-számban jelent meg a költő „könyöklő” fényképe a műmelléklet oldalán.¹⁵ A felvételt Székely Aladár készítette. Nevének már jó csengése volt a szakmában, de ekkor még nagy pályafutása kezdetén állt. Ez az Ady-portré bizonyára mindenki által ismert.

A költő fotográfusa az 1910. április 16-i számban hirdetőként lép fel a Nyugatban. Ez a minőségi váltás a hirdetői területen. A dátum forrásértékű: innen tudjuk megközelítő pontossággal, hogy Székely Aladár mikor nyitott műtermet a főváros legelegánsabb helyén. „Modern művészi fényképészet. Székely Aladár Budapest, IV., Váci utca 18. Az 1908. évi Országos Művészi Fénykép-kiállításon ARANYÉREMMEL kitüntetve. Telefon 152–48 szám”¹⁶ A Budapest szívébe került fényképész 1910-ben okkal hivatkozik e kiállítási sikerére.

Az 1908-as tárlattal, bár megnyitásakor, május végén a Nyugat már szemlézett képzőművészeti eseményeket, a folyóirat még nem foglalkozott. Feltehető, hogy ez még túl közel volt a Nyugat indulásához.

Az már elgondolkodtatóbb, hogy a folyóiratban miért nem írtak Gaiduschek Erzsinek a Művészházban 1909 végén megrendezett kiállításáról. E tárlatra kitért a *Budapest*, a *Budapesti Hírlap*, az *Egyetértés*, az *Esti Újság*, a *Független Magyarország*, a *Magyar Szó*, a *Magyarország*, a *Népszava*, a *Neues Budapester Abendsblatt*, a *Neues Pester Journal*, a *Pester Lloyd*, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló*, a *Politisches Volksblatt* – idézi *Az Amatőr*

¹³ Nyugat, 1908. 10. sz. (máj. 16.) hátsó borító-külső.

¹⁴ Nyugat, 1909. 19. sz. (okt. 1.) hátsó borító-belső.

¹⁵ Nyugat, 1909. 10–11. sz. (jún. 1.) 510–511. között.

¹⁶ Nyugat, 1910. 8. sz. (ápr. 16.) hátsó borító-belső.

című szakmai folyóirat.¹⁷ Az ismertetések, kritikák egytől-egyig elismerők voltak. A Nyugat hallgatott.

Székely Aladár hirdetése végigfut az 1910-es évfolyamon, s folytatódik 1911-ben is. Közben azonban fontos fejlemény történik: *a bevezetőben idézett Lengyel Géza-írással megkezdődik a Nyugat érdemi kapcsolata a fényképezéssel*. Az eszmefuttatás az első világháború előtti magyarországi fotóélet legnagyobb eseményére reflektál. Az összpontosítás lényegi: a nemzetközi fényképképzésről szólva a fényképezés és a festészet kapcsolatát veszi célba. Valódi Nyugat-léptékű téma.

E kapcsolatról szólva kell visszatérni Bárdos Artúr fentebb érintett tagadásához. Hogyan jutott el ide a recenzió? „A fotografálást is alkalmas eszköznek véli Lichtwark – mondja Bárdos – a művészi értelem fejlesztésére. Igen helyesen. De talán hangsúlyoznia kellett volna, hogy a fotografálás legvégső eredményében – nem művészet. Lichtwark az édeskes beállítások és a retouche útjáról nagy művészek (Rembrandt, Velasquez és Frans Hals) célzataira akarja rávezetni az amatőrt; tehát festő művészegyeniségek *utánzását*, nagy festők »beállítását« követeli a fotográfiától. Alighanem akarata ellenére is – éppen ezzel bizonyítja azt, hogy a fotográfia nem sok teret ad az egyéniség koncipiáló működésének...” – s itt következik a már idézett, a fotográfia jövőbeni művészi lehetőségeit is tagadó szentencia.¹⁸ Ha azonban kézbe vesszük a szemlézett könyvet, érdekes kép tárul elénk. Lichtwark szerint az amatőr-fotográfusnak mindenekelőtt önmagát kell nevelnie. Milyen megvalósítást javasol ehhez a német szakíró? „Eine genauere Kenntnis der Bildniskunst der vergangenen Epoche kann ihm nicht schaden, wenn er sich vor der Imitation historischer Bildnisse hütet...”¹⁹ – tehát az elmúlt korszakok portréművészetének alaposabb megismerése nem árthat, ha az amatőr-fotográfus *őrizkedik az utánzástól* – mondja Lichtwark [kiemelés tőlem – A. B.], ami homlokegyenest más, mint amit magyar interpretátora írt. Nem valószínű, hogy Bárdos Artúr német nyelvtudásával lett volna baj. Sokkal inkább történhetett az, hogy ő a prekoncepciójához – hogy ugyanis a fényképezés „sohasem fog a nagyművészetek sorába emelkedni” – igazította Lichtwark-értelmezését. A végeredmény felől nézve a Nyugat-képbe jól illeszkedő jelenséget látunk. Van egy recenzió, aki logikusnak tűnő levezetése végén eljut egy valóban *karakteres egyéni ítélet* kimondásához. Itt a tér ehhez!

Az első célzottan fotográfiai témájú írást a Nyugatban a korábban idézett Lengyel Géza adta közre. A Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetsége szervezésében 1910. június 6-án több mint kétezer [!] képpel nyílt meg a Múcsarnokban az I. nemzetközi fényképképzés kiállítás. Reprezentatív esemény vette ezzel kezdetét. Az Adyval egykor Nagyváradon, majd a Budapesti Naplóban együtt dolgozó Lengyel²⁰ *kizárólag szakmai, esztétikai szempontból ír a tárlatról*.

Felek Gyéza, aki ekkor *A Hét*-ben ad közre kritikát, csak három kiállítót emel ki, vezető magyar fotográfusoknak minősíti őket, hangsúlyozva, hogy közülük kettő nő: Gaiduscheck

¹⁷ Gaiduscheck Erzsi kollektív kiállítása a Művészházban. Vernissage. = *Az Amatőr*, 1909. 12. sz. (dec.) 289a–291a.

¹⁸ Bárdos Artúr, i. m.: 175.

¹⁹ Lichtwark, Alfred, i. m.: 92–93.

²⁰ Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1957. 396 p.

Erzsi, Máté Olga és Székely Aladár.²¹ A *Népszavában* Bálint Aladár (aki majd meghatározó fotográfia-szakíró lesz a Nyugatban) a magyar hivatásos fényképészek közül Székely Aladár munkáit teszi az első helyre, rajta kívül Máté Olga, Révész Zoltán, Gaiduschek Erzsi és Balogh Rudolf képeit emeli még ki.²² Nem tudjuk, érzékelték-e a kortársak Farkas Zoltánnak (a későbbi Nyugat-munkatársnak) a *Vasárnapi Újságban* érvényesített nyilvánvaló iróniáját. „József főherceg és Augusztá főhercegasszony nemcsak védnökei a kiállításnak, hanem kiállítói is. Hangulatos képeik nagy tetszést fognak aratni, képeik diszkrét kiállítása, egyszerű, de ízléses képrámáik példaképpül szolgálhatnak a magyar kiállítóknak, kik közül sokan kétségbeejtő rossz keretekben állítanak ki kitűnő képeket!”²³ A „hangulatos képek” ízléses képrámákban kontra „rossz keretekben kitűnő képek” szembeállítás fotográfiai szakmai szempontból elég beszédes.

A kiállításon az akkor világszerte virulens irányzatnak megfelelően az úgynevezett festői fotográfiák domináltak. Némi leegyszerűsítéssel: a *festői fényképezés* úgy kívánta a fényképezés művészi lehetőségét bizonyítani, hogy a fotográfiát formanyelvi megjelenésében a festményhez, grafikához igyekezett közelíteni. A századforduló, századelő szakmai folyóiratai számos országban a festői fényképezés eszméjének tündökléséről tanúskodnak. Ám a jelenség fénykorában már fel-felbukkantak elmarasztaló megállapítások is. E tekintetben Magyarországon nem a Nyugat volt a kezdeményező. Az *Alkotmány* képzőművészeti és színházi rovatvezetője, Márkus László (Bárdos Artúr kortársa) már 1905-ben leújtó véleménnyel volt az Iparművészeti Múzeum egy tárlatának fényképeiről: „...a kiállításon vannak igen tetszetős angol dolgok, ízléses francia pepecselések és türelmes németek szorgalmi tényei [...] »Olyan, mintha művészet volna«, ennyit koncedálunk a legügyesebb fotográfia előtt.”²⁴

A pár évvel később induló Nyugatról elmondható, hogy kezdettől fogva (mármint a fotográfiával való tartalmi foglalkozásának kezdetétől) a festői fényképezés ellenfeleként lép fel. Lengyel Géza írása 1910-ben nyitányként rendkívül plasztikusan jeleníti meg ezt. A fotográfia – mondja a Nyugat kritikusa – „...ahogyan most ismerjük, és ahogyan ezen a dús és lebilincselően érdekes kiállításon jelentkezik, éppen nem artisztikus hatású. Nagyon is hasonlít a szokvány műtárgyhoz, a képhez, a rajzhoz, az akvarellhez. Már pedig tudjuk: ami nagyon hasonlít, ami *egészen olyan*, a valóditól az áll a legmesszebb. A prém, amelyet »alig lehet megkülönböztetni« az igaztól, kellemetlen és csúnya, ellentétben a becsületes posztókabáttal; az épület malterborítása artisztikusan formálható, de tűrhetetlen, amikor »szébb, mint az igazi kő«. A fényképezés az optikai ábrázolásnak gépies módja. Azzal, hogy a művész szemét, agyát és kezét bizonyos részben, még pedig az ábrázolási processzus legfontosabb részében a gép helyettesíti, nem rosszabb, de nem is jobb, de más, határozottan más.”²⁵ A Márkusnál megjelent „olyan, mintha” kategória szemléletes kibontása, ezen túlmenően a képzőművészeti alkotómunkához képest a fényképezés másságának megfogalmazása a legjobb korai festőiségellenes kritikává emeli Lengyel szövegét a magyar nyelvű szakirodalomban. A Nyugat írója igen élesen fogalmaz a színezett

²¹ Felek Gyéza: Fényképek a Városligetben. = A Hét, 1910. 27/1060. sz. (júl. 3.) 439.

²² B[álin]t [Aladár]: Nemzetközi fénykép-kiállítás. = Népszava, 1910. 133. sz. (jún. 5.) 6.

²³ Farkas Zoltán: Nemzetközi fényképkiállítás. = Vasárnapi Újság, 1910. 24. sz. (jún. 12.) 511.

²⁴ M[árkus] L[ászló]: „Fotóművészek” kiállítása. = Alkotmány, 1905. 216. sz. (szept. 8.) 9.

²⁵ Lengyel Géza, i. m.: 857–858.

(tehát nem eredeti színes) fényképek láttán is. „Vannak [...] – feltűnően nagy számmal – hamisan színezett fotográfiák. Hogy egyszerűen ecsettel rakták-e fel a festéket, vagy rendkívül nehéz és komplikált nyomtató eljárásokkal, az mellékes. A gépies felvétel és a szabad színezés soha össze nem egyeztethető ellentétben vannak egymással, s megint: minél jobban hasonlít a kiszínezett fotográfia az akvarellhez, annál bántóbb, anyagszerűtlenebb, hamisabb.”²⁶ A cikk egészéből egyébként az vehető ki, hogy Lengyel Géza még nem látta a fényképezőművészet lehetséges kibontakozását (a fotográfia funkcióját elsősorban a tudományos-dokumentatív szerep betöltésében vélte felfedezni). „Csak” abban bizonyult éleslátónak, ahogy sikraszállt a festői fényképezés ellen. Ebben viszont kortársai döntő többségét megelőzően progresszív szemléletű volt. Az 1910-es első nemzetközi kiállítás többi szemleírója ugyanis szinte kórusban dicsérte a tárlat festői fényképeit a *Pesti Hírlap* kritikájától kezdve *Az Újság*ig át *Az Amatőr*éig.

Lehet, hogy a Nyugat azért nem írt annak idején Gaiduschek Erzs 1909-es kiállításáról, mert a fotográfus alapvetően a festői fényképezés jegyében alkotott.

Aligha véletlen, hogy 1910-ben a Nyugat *karácsonyi számában* lát napvilágot egy, a hazai fotókultúrában igen fontos Ignotus-írás. A cím egy névből áll: Székely Aladár. *Csak róla és munkásságáról (beleértve a szakmai orgánumokat is) először a Nyugatban jelent meg cikk*. Sokatmondó, hogy maga a főszerkesztő írta a méltatást. Hozzá kell tenni: e vállalkozás *akkor még* nem is volt kockázatmentes. A *felfedező főszerkesztő* alkotott itt fotótörténetileg is jelentőset. „Székely Aladár egy derék fotográfus ember, akinek művészete abban áll, hogy nem művészkedik a fotográfiával, s képeinek az az egyéni s ezzel megint művészi vonásuk, hogy nem tolja beléjük egyéniségét” – indítja cikkét Ignotus. A folytatásban ő is elmélkedik a festői és fotográfusi munka különbségéről. „A fotográfus legfeljebb beleárthatja magát a gépek dolgába, festői vagy jellemző vagy miegymás beállítással, aztán, ha a lemez már megvan, retouche-sal. Ezzel azonban nem egyéniséget visz beléjük, hanem valamilyenre nyalja a képet...” – mondja a főszerkesztő. A kinyalt, giccses fényképezés elől a lefényképezendő egyéniségébe lehet menekülni: „...igen jó lencse, de előtte semmi erőltetett beállítás, utána semmi retouche. Ez Székely Aladár gondolatmenete, s igen jó, igen művészi, igen frappáns arcképekben váltja valóra [...] a szépen nekilendült magyar fényképirásban mind több szem és több megrendelés fordul az ő nyers, de erős képei felé. S ezt meg kell írni, mint ahogy nem szabad magára hagyni semmi becsületességet és semmi művészetet.”²⁷ Főszerkesztői hitvallás is ez a befejezés. Szakmai szempontból pedig az ignotusi paradoxon: a művészkedés nélküli művészet máig érvényes jellemzést ad Székely Aladár portréfényképezéséről. E bemutatásnak utóélete is lesz, amire később térek vissza.

Kisebbségi közjáték gyanánt 1911-ben újra felbukkannak fotográfiai tárgyú hirdetések a Nyugatban. Labori Mészöly Miklós több számon át „fotóművészeti”-ként hirdeti műtermét 1911. március 16-tól.²⁸ (Valóságosan ő nem hagyott nyomot a fotóművészetben.) Júliustól a Tisza-testvérek a grafikailag is megjelenített „Atom” márkájú fényképezőgépet

²⁶ Lengyel Géza, i. m.: 858.

²⁷ Ignotus: Székely Aladár = Nyugat, 1910. 24. sz. (dec. 16.) 1919.

²⁸ Labori fotóművészeti műterem... = Nyugat, 1911. 6. sz. (márc. 16.) – hirdetések a lapszám elején, 6.

ajánlják Fő utca 12. szám alatti raktárukból.²⁹ 1912-ben Wottitz Vilmos már az 1909–1910-es hirdetéseinél jobb tipográfiával kínálja „photo-cinkografia” szolgáltatásait.³⁰

1912 őszén egy rövid írásban Bálint Aladár Rónai Dénes fényképész egyik találmányát népszerűsíti a Nyugat olvasói körében. – Rónai „fényképező technika segítségével mechanikai úton reliefet állít elő.”³¹ „Egyelőre csak annyi állapítható meg, hogy Rónai Dénes munkája sikerült. A fémből készült plakettek a fotografikus hasonlóságon felül ízlésesek és finomak. Vannak olyan jók, mint éremművészeink jókora hányadának munkái. Hogy ez Rónai érdeme-e vagy pedig a művészek hibája, ne firtassuk” – mondja Bálint Aladár.³² S hogy a Nyugat írója által (is) észrevett ügy milyen jelentőségű volt, annak megértéséhez kulcsot ad az a *német nyelvű* levél, amit egy *amerikai* szabadalmi ügynökség írt Rónai Dénesnek az elsőbbségi jog megszerzése érdekében.

A Nyugat – ha ezúttal nem is az elsőként – de a hazai fotókultúra fejlődése szempontjából lényeges lépést tett Bálint Aladár írásának közlésével. A felfutóban lévő magyar tehetségek egyikének sikeréről adott hírt. Bár a Bálint Aladár által a Nyugatban közreadott néhány bekezdés rövidebb, és műfajában, jellegében más, mint Ignótus Székely-méltatása, *tartalmilag, funkcionálisan* szoros rokonságban van azzal.

Székely Aladár önbizalma a tízes évek kezdetén növekvőben volt. Erre enged következtetni hirdetésének *új szövege* 1913-ban a Nyugatban. „SZÉKELY ALADÁR művészi fényképei a *legkiválóbbak* Budapest, IV., Váci-utca 18. szám” – mondja tömör egyszerűséggel a keretes hirdetés 1913-ban több számon át.³³

Az ő sokéves, elmélyült művész-személyiség fényképezése 1915 végére könyvvé érik. A külsőségeiben is impozáns, vászonkötésű album *Székely Aladár fényképei. Írók és művészek. Ady Endre–Ignótus előszavával. 1. sorozat* címmel jelenik meg. Ady bevezető szövegéből ízelítő gyanánt csak az utolsó mondat: „Szeretem, hogy ez az album megjelenik, s örülök, hogy a Székely Aladáré, aki íme elmondja innen esetleges és hiábavaló pózainkon keresztül is – hogy kik vagyunk.” Ignótustól pedig az 1910-es, a Nyugatban megjelent Székely Aladár-méltatást hozza szó szerint az album.³⁴ – Az Ignótus-írás újraközlése jelzi, milyen fontos volt az annak idején Székely számára.

A fentiek után természetes, hogy a Nyugat az adandó első alkalommal, 1916. január elsejei számában mutatja be, értékeli az albumot. A recenzió írója Bálint Aladár.

Bálint a hatvan-hetven évvel korábban megjelent híres emberek portréalbumainak acél- és rézmetszeteiről szólva az ábrázoltak mesterkélt bemutatását tartja jellemzőnek. „Távolba néző tekintetük, mikor a művész előtt álltak az *utókor* felé meredt, testtartásukban, arcuk kifejezésében maga a *halhatatlanság* fagyott meg. Mindegyikük reánk, az *ítél-*

²⁹ Egy ideális zsebkamera az „ATOM”... = Nyugat, 1911. 14. sz. (júl. 16.) – hirdetések a lap elején, 8.

³⁰ Photo cinkografia. Wottitz Vilmos... = Nyugat, 1912. 1. sz. (jan. 1.) – borító hátsó-belső; 5. sz. (márc. 1.) – borító hátsó-külső.

³¹ Bálint Aladár: Rónai Dénes találmánya. = Nyugat, 1912. 21. sz. (okt. 16.) 698.

³² Bálint Aladár: Rónai Dénes találmánya, uo.

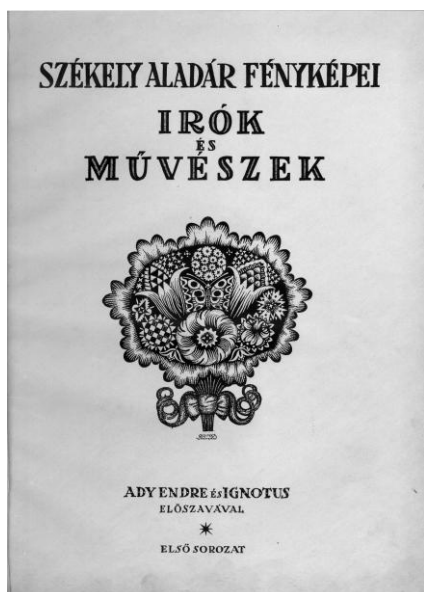
³³ SZÉKELY ALADÁR művészi fényképei... = Nyugat, 1913. 19. sz. (júl. 1.) borító hátsó-külső – folytatás csaknem az év végéig majdnem minden lapszámban.

³⁴ Székely Aladár fényképei. Írók és művészek. Ady Endre–Ignótus előszavával. 1. sorozat. Budapest: Jókai–Löbl ny., [1915.] [8], 37 t.

kező, késő nemzedékre apellált, mintha semmit sem akart volna tudni a maga világáról. Mindegyik más akart lenni, mint társa, talán más is, mint saját maga.

Egy ilyen arcképsorozat ma körülbelül úgy hat, mint azonos maszkban felvonuló idegen emberek álarcos menete. A legtöbb arc sztereotip megismétlődés. A kiélezett, felfokozott egyéniség e sokszorozódásban a romantika minden járuléka mellett is típusná devalválódott. Legalább mi annak látjuk.”

Bálint Aladár ezzel az ábrázolásmóddal szemben „a modern fotográfia mesterei”-nek munkájára apellál. Ő is fontosnak tartja, hogy az újabb idők portrékészítői, a fotográfusok „...hamis útra ne tévedjenek, ne kanyarodjanak a képzőművészet ösvényeire. Erényük éppen a tisztánlátás, a karakter felismerése.” Székely Aladár jelentőségét abban látja, hogy a fotográfus „...kikereste és megtalálta a szellemi életet élő emberek arcában lappangó, homlokán égő titkos jegyet, megkapó karakterisztikumot”.³⁵

Székely Aladár tervei nyomán a recenzius is úgy vélte, hogy e portrékból két kötet készül. Ez sajnos nem valósult meg; az érdeklődőknek be kellett, be kell érni az elsőnek nevezett kötetel.

Az album népszerűsítéséhez a Nyugat más úton is hozzájárult. 1916. július 16-án a lap elején közreadott hirdetések között a következő szöveg szerepelt:

„MEGJELENT!

Székely Aladár fényképei!

Írók és művészek

cím alatt Székely Aladár fényképező művésznak a magyar irodalom és művészet kiválóságairól készített fényképeinek első sorozata. Az album-alakú díszes könyvnek – melyhez ADY ENDRE és IGNOTUS írt előszót – ára 4 korona, díszkötésben 6 korona. Kapható és megrendelhető minden könyvkereskedésben és Székely Aladár műtermében, VI., Váci utca 18. sz. is.”³⁶

Közelítsünk most egy kicsit hétköznapi, gyakorlatias módon az albumhoz, annak árán keresztül! Mit lehetett kapni négy koronáért néhány főbb budapesti piacon 1916-ban, a kisforgalomban? (Középmínőséget véve alapul, átlagos árakon, a fogyasztási adók beszámításával.) Például 4,25 kg finom téstalisztet (értsd: „keveretlen 0-ás búzaliszt”). 3,27 kg kockacukrot. Valamivel több, mint fél kiló sertéshúst. 2 kg disznózsírt. Közel 40 dkg „elsőrendű” vaját. Majdnem 8 kg búzakenyeret. Alig két liter „közönséges” újbort. Kicsit több mint háromnegyed liter szilvapálinkát. – Szegeden a sertéshús és a szalonna némileg olcsóbb volt, a búzakenyér és az italfélék valamivel drágábbak. A többi cikk ára nagyon ha-

³⁵ Bálint Aladár: Székely Aladár fényképei. Írók és művészek. Első sorozat = Nyugat, 1916. 1. sz. (jan. 1.) 58–59.

³⁶ Megjelent! Székely Aladár fényképei!... = Nyugat, 1916. 14. sz. (júl. 16.) hirdetések a lap elején, 2.

sonlóan alakult, mint Budapesten.³⁷ Lehet számolgatni, viszonyítani, s meditatni az adatokon.

1916 januárjában újra Bálint Aladár jelentkezett fotográfiai recenzióval. Az *Érdekes Újság* háborús fényképgyűjteményéről írt. A képes hetilap 1915. évi első számában pályázatot hirdetett harctéri fényképek készítésére. A díjak kiosztása után a szerkesztőség és a kiadó újabb ötlettel szolgált: a legjobbnak talált fényképekből nyomdai kiadványt producerkáltak *Az Érdekes Újság háborús albuma* címmel.³⁸ A képösszeállítás voltaképpen nem szó szerinti értelemben vett album volt, hanem egy-egy „füles” mappába gyűjtött, 12 darab képaláírásokkal és a szerző megnevezésével ellátott önálló lap. Bálint Aladár cikke az *első három mappa*, összesen harminchat fénykép alapján készült; az egyes mappák római számokkal ellátva a „füzet” elnevezést kapták.³⁹ Bálint munkájának sajátosságát az adta, hogy közvetlenül a háborús fotográfiákról szóló szövege mellett megjelent egy másik írása is. Ez *Háborús képek* címmel a Nemzeti Szalonban bemutatott festményekről szólt.⁴⁰ Az ebből adódó lehetőséggel a szerző természetesen él: összehasonlítást tesz a háborús témájú festmények és fényképek között. Megállapítja: „...a harctéri fotográfia versenyen felül uralkodik” [...] e fényképek *ott* születtek, *onnan* jöttek, ahol most országok sorsát döntik el. Történelmi dokumentumok.” Dicséri az újság válogató munkáját, amelynek következtében „artistikus felvételek” kerültek a sorozatba. „Természetesen a tájkép az uralkodó elem. Elesett katona fekvő teteme, régi kőhídon átvonuló katonák, levegőben úszó repülőgép és a háborús jelenségek más változatai töltik be az adott keretet. Egyszerűen és ízlésesen. A képek a bennük megnyilatkozó keresetlen artistikumon felül technikailag is kifogástalanok. Ez nemcsak a fotografálás, hanem [a] reprodukálás mesterségbeli részére is vonatkozik [...] külön dicséret illeti ezt a vállalkozást, amely eredeti zenélő-házi Munkácsy, mélynyomású heliogravür-piszok helyett pusztán fotográfiát ígér és ad.”⁴¹ Szakmailag frappáns, fénykép-párti értékelés. Ismert ugyanakkor, hogy a háború a Monarchia számára rosszul kezdődött. „Az osztrák–magyar haderőnek [...] egyszerre kellett volna a szerb hadsereget megverni és az oroszot feltartóztatni. Ez meghaladta az erejét – írja Romsics Ignác. Az 1,8 milliós kezdő hadi létszámból a háború első hónapjaiban vívott szerbiai és galíciai harcokban több mint 1 millió pusztult el, sebesült meg vagy esett fogságba, amit a Monarchia teljesen kiheverni többé sohasem tudott.”⁴²

Úgy tűnik, hogy a rossz kezdést követően a központi hatalmaknak 1915-ben elért sikerei Bálint Aladárt is befolyásolták a képek megítélésben. A szemlézett album harminchat képe között ugyanis vannak „hangulatos” giccsek is. Az I. füzetben „Az üteg kutyája” című felvételen például egy katona a kutya szeme elé teszi a távcsövet, három társa nagy vidáman nézi az akciót. „Nagy urak a lovak”: két ló egy lakóház ablakán dugja ki fejét (II. fü-

³⁷ Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam. XXIV., XXV., XXVI. 1916., 1917., 1918. Szerk. és kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1924. 100–101.

³⁸ A kiadványból teljes sorozatot – némely képekből duplumot is – őriz a HM HIM Hadtörténeti Múzeum könyvtára.

³⁹ Bálint Aladár: Háborús fotográfiák. Az *Érdekes Újság* háborús albuma I. II. III. füzet = Nyugat, 1916. 2. sz. (jan. 16.) 121.

⁴⁰ Bálint Aladár: Háborús képek. = Nyugat, 1916. 2. sz. (jan. 16.) 119–120.

⁴¹ Bálint Aladár: Háborús fotográfiák... uo.

⁴² Romsics Ignác, i. m.: 103.

zet). Néhány felvétel olyan hangulatos tájat ábrázol, hogy szinte kedvünk támadna ott lenni („A Kárpátok ormán”, „Tábortűz mellett”, „Huszártábor az erdőben”). Igazságtalan lenne azonban a háborúhoz való korai viszonyulásért kizárólag a fotográfiai író tenni felelőssé. Kenyeres Zoltán a szépirodalmi vonatkozásokat elemezve figyelmeztet: „A háborús láz ragályként futott végig Európa szellemi életén, és a Nyugat íróit sem kerülte el teljesen.”⁴³

Ferenc József halálát követően 1916. december 30-án Károlyt koronázták magyar királlyá a Mátyás templomban. A háborús viszonyok közepette a nagy eseményre több mint egymillió koronát áldoztak.⁴⁴ A látványosság érthetően sokakat készített hivatalosan és amatőr alapon is fényképezésre. Tóth László *A fénykép kudarca* baljós címmel a koronázás alkalmából készült képekről írt a Nyugatban.⁴⁵ A szépirói ambíciókkal is bíró szerző a folyóirat teljes fennállása alatti legterjedelmesebb fotográfiai cikket produkálta. Outsiderként nyúl a témához – bár azt mondja magáról, hogy gyermekkorában órákat piszmogott a „fekete kamrában” –, hosszú szövegéből például nem derül ki, kinek, kiknek a képeiről beszél és milyen apropóból. Ugyanakkor: kétségtelenül jó megfigyelő volt, észrevételei bőven adtak okot mind a fotográfusoknak, mind a fényképek híveinek az elgondolkodáshoz. Talán még ösztönzést is a továbblépéshez. „Sokan hitték, hogy a fénykép történelemmé tud nemesülni – írja Tóth László –, de nekem elég lett volna, ha csak jó és becsületes riportokat adott volna. De ezt sem adott.”⁴⁶ Számos koronázási fénykép ismeretében azt kell mondani: a recenzensnek nagyrészt igaza volt. Viszont az ő igényei 1916-ban némileg meghaladták a fényképezés akkori lehetőségeit. Az eseményfényképezés esetlenségeinek legyőzésére még nem gyűlt össze elég szakmai ismeret, tapasztalat. A „profil” esetében sem. Reális volt Tóth László bírálata, amit példákkal is alátámasztott: „A fényképek [...] tele vannak zavaró, oda nem tartozó, bántó ostoba véletlenekkel.”⁴⁷ Másfelől viszont ő véglegesnek ítélte az „objektív, a lencse”, s vele a fényképezés akkori fejlettségi szintjét. Ő úgy véli, az objektív „Nem tud kiválasztani, nem tudja elhanyagolni a lényegtelenet, és kiemelni a fontosat, nem tud komponálni, és nem tudja értékelní a színt, nem tud mást belehozni, és nem tud eltörölni. Nem tudja kivenni az állandót, a jellegzetest, csak a véletlen, a pillanatnyi képet tudja beleégetni az üvegen elkent ezüstbe.”⁴⁸ Ismert, hogy többek között a riportos feladatok miatt fejlődő fényképezés volt az, amely áttörte ezeket az egykor valóban létezett technikai gátakat.

A fentiekből kiindulva Tóth is megragadja az alkalmat, hogy odaüssön a festői fotografilásnak: ha a fényképezésnek is „megvan a maga anyagszerűsége [...] Miért akarnak [a fotográfusok] lencsével festeni, hiszen ez épp olyan lehetetlenség, mintha valaki az ecsettel márványt akarna faragni!”⁴⁹ Példatárát szélesítve azt mondja, hogy az ún. művészi fény-

⁴³ Kenyeres Zoltán: Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról. Második, változatlan kiadás. Budapest: Anonymus, 2001. 39–40.

⁴⁴ Az utolsó magyar királykoronázás képei. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum metszettárában 1996. március 19–július 28. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1996. 10.

⁴⁵ Tóth László: A fénykép kudarca = Nyugat, 1917. 6. sz. (márc. 16.) 592–594.

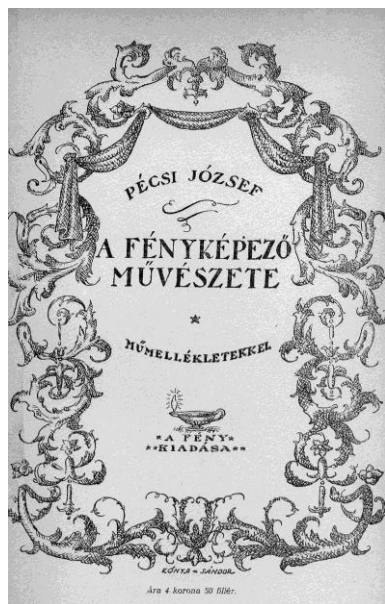
⁴⁶ Tóth László, i. m.: 592.

⁴⁷ Tóth László, i. m.: 592.

⁴⁸ Tóth László, i. m.: 593.

⁴⁹ Tóth László, uo.

képezés olyan, mint a színházat másoló film. Bár befejezése a fényképezőgépet illetően megengedő, a fotográfusokat elmarasztalja: „...a kudarc nem is a gépet érte, hanem a fényképész urakat, de ők szegények még ezen sem vigasztalódhatnak. Megbuktak, megérdemlik.”⁵⁰

Érintőlegesen már esett szó arról, hogy Pécsi József müncheni szakmai képzéséből hazatérve Budapesten emelkedő pályára lépett. 1916-ban a Dorottya utcában nyitja meg műtermét. 1917-ben könyvet ad közre *A fényképező művészete* címmel. (Az első kiadás éveként több hazai fotótörténeti feldolgozásban – tévesen – 1916 szerepel.)⁵¹ Kiadója, *A Fény* című szakmai folyóirat 1917 júniusában mutatványt közöl belőle. A huszadik század első, elméleti igényű magyar fotográfiai könyvéről Bálint Aladár nyújt ismertetést a Nyugatban.

A recenzens másfél évtizedre visszatekintve veszi szemügyre a fényképezés fejlődését: „...oly jelenségek felé irányult a fotográfus figyelme, amelyek a piktúra számára bizonyos vonatkozásban értéktelenek, a fényképezés számára azonban artisztikumot tartalmaznak. A piktúra megtisztult, a fényképezés pedig gazdagodott.”⁵² A könyv mintegy fele rövidre szabott művészettörténelem – mondja Bálint Aladár, majd így folytatja: „Pécsi aránylag keveset fog-

lalkozik könyvében a fényképezés mesterségbeli részével. Annál több súlyt helyez arra, hogy kartársainak képzőművészeti tudását növelje, és ízlésüket megjavítsa. Türelmes tanító és nem riad vissza attól, hogy a fontosabb mozzanatokra ismételten visszatérjen, természetesen mindig más és más kérdéssel kapcsolatban.”⁵³ Ezen a ponton hangot kell adni egy kérdésnek. Vajon Pécsinek a képzőművészeti kultúra iránti vonzalma s a fotográfusokat a képzőművészeti alkotások tanulmányozására buzdító törekvése háttérben mennyiben lehet Lichtwark-hatást felfedezni? E kérdés azért tűnik jogosnak, mert ismert, hogy a frissen érettségizett Pécsi József közvetlenül a bevezetőben számba vett Lichtwark-könyv 1907-es második kiadása után, 1908–1910-ben nyert szakképzést Münchenben.

Bálint Aladár Pécsinek a kötetben közreadott képeit technikailag kifogástalannak és artisztikusnak minősíti. „Azonban az egyik képe jellemzően mutatja, a mindenáron akart artisztikum hibáit. Benkhard [eredetiben betűhibásan: „Benkhardt” – a magyar festő Benk-

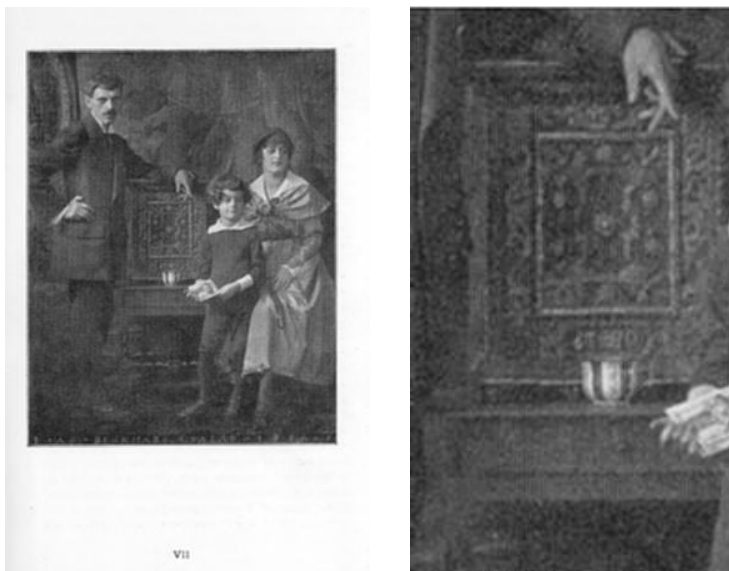
⁵⁰ Tóth László, i. m.: 593–594.

⁵¹ *A Fény* című folyóirat aligha várt volna több mint fél évet, hogy az általa kiadott könyvből mutatványt hozzon; de ha valakit ez az érv sem győzne meg, annak a végső bizonyítékot egy könyv-szakmai forrás adja, amely Pécsi József könyvének első kiadását szintén 1917-re datálja. – Magyar könyvészet 1911–1920. II. köt. L–Z. Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületét, 1942. 230.

⁵² Bálint Aladár: Pécsi József: *A fényképező művészete*. 1917. 13. sz. (júl. 1.) 487.

⁵³ Bálint Aladár, uo.

hard Ágost (1882–1961) Pécsi kortársa volt – A. B.] festőművész családját ábrázolja a kép. Benkhard szék mellett áll és a széken egy csésze. A csészének e képen semmiféle fontossága nincs, sem a képszerűség, sem az elhelyezkedés egyensúlya nem teszi indokolttá, hogy az üresen hagyott széken, amelynek nem az a rendeltetése, hogy tárgyakat helyezze-nek rája, egy csésze álljon árván, cél nélkül. A kényelmetlenség érzését kelti a szemlélőben és affektáltnak tetszik.”⁵⁴ – Nem lehet szó nélkül elmenni Bálint ezzel összefüggésben is tapasztalható tájékozottsága mellett: a Pécsi-könyvből nem derül ki, hogy kiket ábrázol az idézett kép – a recenzens „természetesen” ezt is tudta...

1917 nyarától 1927 őszéig a Nyugatban nem jelentek meg kifejezetten fotográfiai írások. Egy érintőleges eset: Elek Artúr 1926-ban Divald Kornélról, a felvidéki műemlékek, műtárgyak elkötelezett feltárójáról, megmentőjéről szóló cikkében méltatja az egykor orvosnak készült művészettörténész fotográfusi munkásságát is. „Csak az a fényképmennyiség, amit útjairól hazahozott és melyen addig soha nem ábrázolt, nem egyikőjükön azóta megsemmisült műemlékeket és régi művészeti tárgyakat örökített meg, megőrizné nevét művészettörténetünkben.”⁵⁵ Hogy a kortárs megfigyelő milyen jól mérte föl Divald Kornél munkájának szakmai értékét, arra bizonyosság, hogy az utókor kutatója, Cs. Plank Ibolya egy igen adatgazdag tanulmányt szentelt a fényképész-dinasztia műtörténész tagjának.⁵⁶ A Divald-fényképezés dicsérete a maga idejében tehát fontos kulturális tett volt, de az érintett időszakban ezzel ki is merült a Nyugat érdeklődése a fotográfia iránt.

⁵⁴ Bálint Aladár, i. m.: 488.

⁵⁵ Elek Artúr: Divald Kornél. = Nyugat, 1926. 2. köt. 885.

⁵⁶ Plank Ibolya, Cs.: „Rögtön kibontottam gépemet...” Divald Kornél és a fényképezés (1900–1919). In: A „szentek fuvarosa”. Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei (1900–1919). [66]–[125.]

Ebben a tíz évben zajlottak le boldogabb sorsú országokban a fényképezés modern forradalmának első, legfontosabb eseményei. Csak felsorolásszerűen: A Weimarban megalkult Bauhaus egyenrangú testvérként fogadja be a művészetek műhelyébe a fotográfiát. A Nyugatban ennek nincs nyoma. 1922-ben Párizsban megjelenik Man Ray 12 szignált és datált fotogramja (fényképezőgép nélkül készült fényképe) *Les Champs délicieux* címmel. Előszó: Tristan Tzara.⁵⁷ A Nyugat hallgat. Miközben tudjuk, Lengyel Géza személyében olyan „francia szakértője” van, aki 1910-ben francia nyelvű könyvekről szólva ír a január elseji számba vezető cikket. Elképzelhető, hogy legalább ő ne szerzett volna tudomást Man Ray és Tzara kétségtelenül dadaista ihletésű művéről? 1925-ben jelenik meg első kiadásban a legfiatalabb Bauhaus-professzor, Moholy-Nagy László megújító fotófelfogásának dokumentuma, a *Malerei Fotografie Film*. A Nyugat nem veszi észre. Csak zárójelben: a hazai fotókultúra legnagyobb dicsőségére magyarul 1978-ban [!] adják ki. (Bár igaz: itt az antiszemitizmus és a nagypolitika – már amennyire egy ekkora országban nagy politikáról lehet beszélni – is osztozik a „dicsőségen”.) 1926: Karl Bloßfeldt- (vagy, ha úgy tetszik: Blossfeldt) fényképkiállítás nyílik Berlinben a Nierendorf Galériában. A szerző a *neue Sachlichkeit*, az új tárgyiasság egyik apostola. Rendkívüli formakultúrától megáldva a növényfényképezés új módját teremti, és komponálása által „szigorítja” meg. A Nyugat, amelyet németországi tájékoztatlansággal igen nehéz lenne megvádolni, erről sem tudósít. Ugyancsak berlini fejlemény, hogy John Heartfield fotómontázs-könyvborítókkal lepi meg a Malik Verlag köteteinek vásárlóit. Soroljam, hogy Csehszlovákiában (főként a cseh területen) az avantgárd fotográfia olyan mesterei bukkannak fel mind az autonóm művészetben, mind az alkalmazott területen, mint Karel Teige, Jindřich Štyrský, Jaroslav Rössler, Jaromír Funke és mások, akik éppen ebben az időszakban válnak Európa-hírűvé? Már nem is kell folyóiratunk csendjéről beszélni. E jelenség szinkronban van azzal, amiről az irodalomtörténész Kenyeres Zoltán beszél: „...legenda a Nyugat modernsége. [...] Fogékonysága a kortárs európai irodalmak iránt meglehetősen korlátok között mozgott. Az 1910-es éveket követően a hazai újdonságokat is aggályosan kezelte. Lényegében csak azt fogadta be, ami a szimbolizmustól a preexpresszionizmusig terjedt. A képzőművészetben a Nyolcasknál húzódtott a végső határ...”⁵⁸ – s a fotográfiában? Nos, lassan kezdjük látni ezt is.

Tizenhét év múltán, 1927 szeptemberében került sor a II. nemzetközi művészi fényképkiállítás megrendezésére Budapesten – az 1910-eshez hasonlóan ezúttal is a Műcsarnokban. Az avantgárd fotográfia amerikai, nyugat-európai zászlóvivői, az újító szándékú fotográfusok kis kivétellel elkerülték ezt a budapesti kiállítást. A résztvevők munkáit látva az összképet találóan minősítette a Nyugat kritikusa, a művészettörténész Rabinovszky Máriusz. „Érdekes – mondja a szerző kritikai felütésként cikke elején –, hogy harminc évvel az anyagszerűségi mozgalom után a fényképészek nagyrésze – közöttük magasműveltségű, művészi, sőt művészettörténetileg képzett, biztos ízlésű emberek – törekvéseinek csúcspontját abban látja, hogy fényképészeti eszközökkel lehetőleg »tökéletes« *grafikai*,

⁵⁷ Tzara szövege megtalálható az „összes művek”-ben: Tzara, Tristan: *Œuvres complètes*. Tome I. (1912–1924) Paris: Flammarion, 1975. 415–417. – A német nyelvű változat magyar fordítása a Bán András és Beke László által összeállított Fotóelméleti szöveggyűjteményben olvasható – Bp.: Enciklopédia Kiadó, 1997. 89–90.

⁵⁸ Kenyeres Zoltán: *Nyugat-legendák és etikai esztétizmus*. In: *A Nyugat-jelenség (1908–1998)*. Szerk. Szabó B. István. Budapest: Anonymus Kiadó, 1998. 12.

festői hatásokat érjen el.”⁵⁹ Igen fontos, hogy a kritikus figyelmeztet: amerikai és német sajtóorgánumokba tekintve lehet látni, hogy hol tart az igazi fotóművészet. Átfogó elmarasztaló véleménye mellett csak a német Albert Renger-Patzsch munkáit tartja nagyszerű kivételnek. Az új tárgyiasság mesterének általa körülírt és kiemelt képe, amelyet mi *A fazekas keze* címen ismerünk, ma már az egyetemes fotótörténet egyik emblematisztikus műtárgya. Rabinovszky tehát igen jó ítélőképességről tett itt tanúságot. – A magyar produktumok közül csak Balogh Rudolf egy béka felvételét tartotta Renger-Patzsch képeihez mérhetőnek. A művészettörténész kritikáját még jelentősebbnek ítéelhetjük, ha összevetjük a fotográfiai szakmai orgánumok kiállítási beszámolóival. A hivatásos és amatőr fotóélet vezető személyiségei, Pécsi József, Widder Frigyes, Kankovszky Ervin zömmel a tárlat festői képeit dicsérték.⁶⁰ Említést érdemel, hogy Rabinovszky kritikájában a fénykép feladatáról beszélve első helyen a portré lehetőségeit emeli ki – elismeréssel is szól Rónai Dénes, Máté Olga, Pécsi József „mintaszerű karakterrajz”-airól. Lehetőséget lát továbbá a tájfényképezésben, s az „akciók felvételében (riportázs, sport, színház, tánc).”⁶¹ – A legutóbbi téma esetében személyes motívum is állt a háttérben. Rabinovszky táncművész feleségével, Szentpál Olgával röviddel később kiadott egy kis könyvet a táncról, amelyben Angelo, Máté Olga, és a német Hugo Erfurth képei teszik szemléletessé a leírtakat.⁶²

A húszas–harmincas évek fordulóján nemzetközi síkon kiteljesedik a fényképezés modernizációs folyamata. 1928: megjelenik Albert Renger-Patzsch albuma, amit ma az új tárgyiasság bibliájának szokás tekinteni: *Die Welt ist schön*. A sok éve növényeket fényképező, itt már említett Karl Bloßfeldt ugyanebben az évben jelentkezik első albumával: *Urformen der Kunst*. 1929-ben Stuttgartban megrendezik a *Film und Foto* kiállítást, a két világháború közötti új fotográfia legjelentősebb szemléjét, ahol az amerikai Edward Westontól a nyugat-európai klasszisokon át a szovjet – világmércse szerint is modern – Alekszander Rodcsenkóig minden számottevő alkotónak falra kerültek a képei. Moholy-Nagy Lászlónak külön terme van; további – már külföldön élő – magyar származású kiállítók: André Kertész, Ebner Lajos, Landau Erzsi.⁶³ 1929: kiadják Werner Gräff *Es kommt der neue Fotograf!* című programatikus munkáját. 1931-ben Helmar Lerski albuma, a *Köpfe des Alltags* Kosztolányi is méltatásra motiválja – a *Pesti Hírlap* hasábjain.⁶⁴ 1932 karácsonya előtt az ifjú Halász Gyula névvel Franciaországba költözött Brassai első fényképalbuma az újdonság, a *Paris de nuit*. Ő ezzel indul meg a világhírnév felé. 1933: Pozsonyban Brogyányi Kálmán közreadja *A fény művészete* című, Moholy-Nagy fotófelfogásától

⁵⁹ Rabinovszky Márius[s]: Nemzetközi művészi fényképkiallítás = Nyugat, 1927. 19. sz. (okt. 1.) 499.

⁶⁰ Pécsi József: A II. nemzetközi művészi fényképkiallítás képanyaga. A magyar kollekció = Magyar Fotográfia [eredetiben „a” betűvel írva a Fotográfia szót – A. B.], 1927. 19. sz. (okt. 5.) 6–8.; Widder Frigyes: A külföldi anyag – uo.: 8–10.; Kankowsky [sic!] Ervin: II. nemzetközi kiállításunk 1927-ben = Fotóművészeti Hírek [eredetiben „rövid „o” betűvel írva a Fotóművészeti szót – A. B.], 1928. 1. sz. (április !) 19–23.

⁶¹ Rabinovszky Márius[s], i. m.: 500.

⁶² Szentpál Olga és Rabinovszky Márius[z] dr.: Tánc. A mozgásművészet könyve. Angelo, Hugo Erfurth (Dresden) és Máté Olga felvételeivel. Budapest: Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó R. T., 1928.

⁶³ Internationale Ausstellung des Deutschen Werkbundes Film und Foto. Stuttgart 1929. Reprint – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt GmbH, 1979. Számozatlan oldalú melléklet.

⁶⁴ Kosztolányi Dezső: Nyolcvan ismeretlen fénykép. = Pesti Hírlap, 1931. febr. 8. 5.

ihletett könyvét. Erdélyben jelenik meg 1933-ban Roth László neve alatt egy avantgárd szemléletű kis könyv, *Az új fotográfia*.⁶⁵

A Nyugat mindezekről hallgatott. Pedig igazán jót tett volna a publicitás e téren a magyar kulturális életben, mert a hazai fotográfiai orgánusok egyáltalán nem, vagy igen korlátozottan, alkalmasint fanyalogva adtak hírt ezekről a korszakos jelentőségű tényekről. Kivételt képez a *Magyar Fotográfia* egy cikke; Pécsi József érdemei szerint méltatta *A világ szép* című Renger-Patzsch albumot.⁶⁶ (Valamelyest pótolta a hiányt egy-két baloldali folyóirat, például a *100 %*, Kassák lapja, a *Munka* és a kolozsvári *Korunk*.)

1931-ben lép be Farkas Zoltán egy kritikával a Nyugat fényképészeti íróinak sorába. Ekkor kezdődik a lényegi változás a folyóirat fényképezés- és fénykép-megközelítésében. Megjelenik ugyanis a társadalmi nézőpont. Ez érvényesül valamennyi írásban – egészen a Nyugat működése végéig. Az ok összetettnek tűnik. Megváltozott a szemleírók személye (további két írás Farkas Zoltántól, egy Bálint Györgytől, kettő Ortutay Gyulától), új a főszerkesztő – Farkas első fotográfiai cikke idején Gellért Oszkár jegyzi a folyóiratot. Ismert, hogy a harmincas évek elejétől erőteljesen módosultak a gazdasági és politikai körülmények is az országban és a nagyvilágban. Mindezek természetesen bonyolult kölcsönhatásban funkcionáltak.

Farkas Zoltán *Fényképészeti kiállítások* című 1931-es kritikája a Tamás Galéria kiállításait nem nevezi meg „...négy hivatásos, kedvelt budapesti fényképész mutatta be különben is jólismert munkásságát.” *Az Est* rövid előzeteséből ismerjük a fotográfusokat: Angelo, Balogh Rudolf, Pécsi József és Rónai Dénes.⁶⁷ A kritikus összegző véleménye elmarasztaló. „A technikai virtuozitást pózoló beállítással kötik össze és képeikbe mentől több nagyvilági regényességet iparkodnak belévínni. A természetből előkelőséget rendeznek és lehetőleg alkalmazkodnak valamely, a festészetben már jól bevált komponálási mód sablonjaihoz.” A képek egy részének ismeretében⁶⁸ elmondható, hogy az általánosító kritika túlzó – Pécsi József Egry-portréja például máig fotótörténeti érték. Egyértelmű, hogy Farkas az ellenpontoszáshoz keresett apropót. A Kovács Szalonban volt ugyanis látható Kassák Munka-csoportjának II. fotókiállítása⁶⁹ (a kritikából ezúttal is hiányoznak a nevek). A kiállítók: Basch (később: Bass) Tibor, Haár Ferenc és Lengyel Lajos. A kritikus jó szemmel vette észre, hogy ezek az alkotók a festői fényképezés tagadói, részben az új tárgyiasság követői is, és tétélesen ugyan nem írja le, de szövegéből kivehető, hogy a képek komponálásán felfedezte a Bauhaus-hatást is.

⁶⁵ Dávid Gyula azt mondja, hogy e könyv „...szerzője Méliusz József, akinek a saját könyvtárában fennmaradt példányában olvasható bejegyzés szerint megrendelésre írta R. L. neve alatt.” In: Romániai magyar irodalmi lexikon. IV. N–R. Kolozsvár–Bukarest: Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, 2002. 763. Teljes biztonsággal azonban ma már nehéz helyes ítéletet mondani ebben a kérdésben...

⁶⁶ Pécsi József: „Die Welt ist schön”. = *Magyar Fotográfia*, 1929. 1. sz. (jan. 5.) 11–12.

⁶⁷ Fényképészek kiállítása. = *Az Est*, 1931. ápr. 19. 8.

⁶⁸ *Az Est* már idézett beszámolóján túl egy későbbi összeállítás informál – ha nem is hiánytalanul, de legalább részlegesen – a bemutatott képekről. További forrás: Szilágyi Gábor: A fotóművészeti kiállítások szakrepertórium 1890–1945. Kézirat gyanánt. Budapest: Magyar Fotóművészek Szövetsége, 1978. 64.

⁶⁹ A Munka fotográfusai második kiállításának meghívója 1931-ből – Kassák Lajos írásával. Eredetije a Petőfi Irodalmi Múzeum Kassák Emlékmúzeumában található KM 1684 lelt. szám alatt.

A Farkas-cikket vizsgálva tanúi lehetünk a társadalomkritikai nézőpont felbukkanásának. A Kassák-csoport tagjai „Majdnem mindenben szembe kívánnak fordulni a polgári osztály édeskés ízlését kielégítő fényképészeti modorossággal, megtisztítani a fényképezést a művészkedés pózaitól is.” Hogy ez a közelítés milyen meghatározó volt, arra példa a Munka-fotográfusok technikai felkészültségének értékelése: „Mesterségbeli ügyeskedésben távol állanak a másik kiállító csoporttól, amely bizonyára fölényesen nézi le gyakori ügyetlenségüket. De bizonyos, hogy jóval őszintébbek amazoknál...” – így a kritikus.⁷⁰ A Nyugat felől nézve a fejleményeket, folytonosságot is látunk: a folyóirat szerkesztői, írója újra lényegi mozzanatot ragadtak meg a témaválasztáskor. Hiszen terítékre került mind az aktuális – lényegében szociáldemokrata – művészeti/mozgalmi esemény, mind a fotóesztétikai újdonság felbukkanása. S hogy a társadalmi nézőpont megjelenése nem szorította teljesen ki az esztétikait, arra bizonyosság, hogy a Farkas által méltatott fotográfusok egyike, Haár Ferenc utóbb földrészekén átívelő szakmai hírnevet nyert el.

1932 májusában jelenik meg a Munka-csoport fotókönyve: *A mi életünkéből*. A csoport ekkor van a csúcson. A könyvhöz Kassák írt részletes bevezetést. Ezt fotóelméleti igényűnek tekinthetjük; tartalmazta a szerző véleményét a fényképezés és a festészet viszonyáról, különbségéről, és a fényképezés általa vélt funkcióiról. A szöveg Kassák-módra erős baloldali politikai töltést is hordozott.

Farkas Zoltán *Munkásfotográfiák* című recenziójában a Nyugatban finom érzékkel „átlép” Kassák bevezetőjén. Ugyanakkor kiáll a fotográfusok, illetve képek mellett. „Túl minden dokumentumkeresésen, túl minden szocialista irányú propagandatörekvésen, túl minden világfelfogásbeli hangsúlyozottságon ezek a fényképek, mégha tudattalanul, sőt néha tudatos célok ellenére is, képszerűek, vagy egy régi, elkoptatott, de örökké igaz szóval: szépek is törekednek lenni.”⁷¹ Megállapítja, hogy bár a fotografálás nem olyan korlátozástól mentes, mint a festészet, de „...a művészethez hasonló vonások benne is érvényre tudnak jutni.”⁷² Arra is felhívja a figyelmet, hogy a fényképezés legutóbbi megújulása ismét egy képzőművészeti irányt követve ment végbe. Az új tárgyiasság, az anyagszerűség minél érzékletesebb megjelenítése voltaképpen a fotográfia természeténél fogva kitűnő lehetőségeket kínált, s a fényképezés élt is ezzel. Farkas észreveszi azt is, hogy a kötet szociófotói meghaladják a szimpla nyomorúságábrázolást – „...e rovat szempontjából [mármint a Nyugat szemlerovata felől nézve – A. B.] mindenesetre többet és művészileg igazabbat adnak, mint a nyomornak kegyetlen naturalizmussal felvett olyan dokumentumai, melyek mögül gyakran kisír az osztálytendencia.”⁷³ Ezzel a recenzióval a Nyugat ismét lényeges és időszerű témát ragadott meg (a gazdasági válság bőven adott okot szociófotók keletkezésére), kritikusa pedig szoros összefonódásban tudta érvényesíteni a társadalmi és az esztétikai nézőpontot.

1934-ben Hevesy Iván – aki a Nyugatban ekkor már befutott képzőművészeti és filmkritikus volt – jelentkezett egy fotóelméleti könyvvel *A modern fotóművészet* cím alatt.⁷⁴

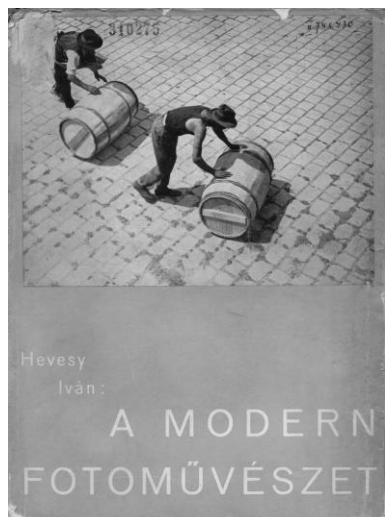
⁷⁰ Valamennyi Farkas-idézet azonos helyről származik: ugyanis egy oldalas kritikáról van szó. – Farkas Zoltán: Fényképészeti kiállítások. = Nyugat, 1931. 9. sz. 633.

⁷¹ Farkas Zoltán: Munkásfotográfiák. = Nyugat, 1932. 18. sz. (szept. 16.) 289.

⁷² Farkas Zoltán, uo.

⁷³ Farkas Zoltán, i. m.: 290.

⁷⁴ Hevesy Iván: A modern fotóművészet. Budapest: a szerző kiadása, 1934.

A kötet itthoni közreadása bátor tett volt. Ha ismerjük a közvetlen európai előzményeket, Hevesyt olvasva tartalmi meglepetések nem érnek bennünket. Nem elsősorban a fentebb idézett pozsonyi és erdélyi magyar szakírók munkáira érdemes itt gondolni – többnyire azok is a már kialakult nyugat-európai eredményeken alapultak. Sokkal inkább Karl Nierendorf *Bevezetésére*, amit ő Bloßfeldt korábban érintett első albumához írt; Karl Georg Heise szövegére (A. Renger-Patzsch: *Die Welt ist schön*); Curt Glaser előszavára (H. Lerski: *Köpfe des Alltags*) – e kötetről egy Hevesy-recenzió is megjelent a kolozsvári *Korunkban*, a Glaser-szövegre való hivatkozás nélkül.⁷⁵

A fényképezés modernizációjáról ekkor tehát már nehéz lett volna újat mondani. Hevesy – könyvét saját képeivel illusztrálva – tartalmasan informálta a magyar olvasókat a fotóművészet új, időszerű felfogásáról. Kapott is megrovást a Magyar Fotografia hasábjain „modernségéért”.⁷⁶ Farkas Zoltán recenziója a Nyugatban Hevesy könyvéről⁷⁷ azt jelzi, hogy Farkas ezúttal nem látta át a fotószakíró vállalkozásának ezt a jelentőségét. Üdvözlí, hogy „Hevesy arra törekszik, hogy a művészet utánogató-ságából saját önálló útjára vezesse a fényképezést, mert ennek igen sok olyan önálló lehetősége van, melyet eddig nem vett észre és inkább idegen utakon járt. Élesen elkülöníti egymástól a festői és fotografikus látást, hogy megteremtse a tiszta fénykép esztétikáját.”⁷⁸ Megismétli az előző recenzióból ismert véleményét arról, hogy a fényképesztétika megújulása a képzőművészeti új tárgyiasságnak köszönhető, de ennél nem megy tovább. Ez sajnálatos, mert Hevesy könyve mérföldkő volt a magyar nyelvű fotográfiai szakirodalomban, ha nem is új felfedezések, de legalább a vállalkozás merészsége folytán.

1938-ban Bálint György két Ortutay-könyvről szóló ismertetést ad közre a Nyugatban. A *Parasztágunk élete, Bátorligeti mesék* című recenzió elsősorban szociológiai, néprajzi, társadalomkritikai nézőpontú, magával ragadó írás.⁷⁹ Fotográfiai vonatkozása csak kétmondatnyi van. „A *Parasztágunk életé*-hez Müller Miklós készített néhány szép fényképet. Kár, hogy a sorozatba nem vett fel olyanokat is, melyek szuggesztívebben dokumentálják a legszegényebb parasztság nyomasztó és sivár életét.”⁸⁰ Éppen e folyóiratban írtam le korábban, hogy ez az ítélet nem egészen helytálló, mivel egyrészt Ortutay könyve sem

⁷⁵ Hevesy Iván: *Mindennapos fejek*. = *Korunk*, 1931. 3. sz. (márc.) 214–216.

⁷⁶ Rónai Dénes: „A modern fotóművészet”. = *Magyar Fotografia*, 1934. 8. sz. 10–12.

⁷⁷ Farkas Zoltán: *Képzőművészeti irodalom. A modern fotóművészet. Írta és illusztrálta: Hevesy Iván*. = *Nyugat*, 1934. 19. sz. (okt. 1.) 339–340.

⁷⁸ Farkas Zoltán: *Képzőművészeti irodalom. A modern fotóművészet. Írta és illusztrálta: Hevesy Iván*. I. m.: 340.

⁷⁹ Bálint György: *Parasztágunk élete, Bátorligeti mesék*. Ortutay Gyula két könyve. = *Nyugat*, 1938. 2. sz. 148–150.

⁸⁰ Bálint György, i. m.: 150.

csak a legszegényebb parasztságról szólt, másrészt ebben a kötetben – bár a szöveggel összhangban, kis számban – vannak igen kemény szociofotók is.⁸¹ Talán éppen a „társadalomlátó szempont” erőteljesebb érvényesülésének jele a Nyugatban, hogy Bálint György, aki egyébként bizonyítottan járatos volt a fotográfia világában is,⁸² fotóesztétikai közelítésben közelebből nem foglalkozott a könyv Müller-képeivel, pedig azok igen csak alkalmasak lettek volna erre.

A könyvbemutatóra okot adó Ortutay Gyula könyvbemutató íróként is szerepel ugyan ebben a Nyugat-számban. 1937 karácsonyára jelent meg ugyanis a népi írók szociográfiai mozgalmának szinte a csúcspontján a Kálmán Kata-fényképezte *Tiborc*. Előszavát Móricz Zsigmond, képkommentárjait Boldizsár Iván írta. Ez az album a legtöbb kortárs-reagálást kiváltó mű lett a magyar fotográfia eddigi történetében. Fotótörténeti értékelésben is bővelkedik. Méltán. A *Tiborc* rendkívül időszerű témáról, a magyar parasztság társadalmi alávétettségéről szolt, esztétikailag magas szinten. Ortutay recenziója egyidejűleg társadalomkritikai és fotóesztétikai. „Kálmán Kata portréi, a parasztféjek is, a városi proletárféjek is, félelmetes egyszerűséggel, páratlan szárazsággal, a dísz és a hatás külsőséges eszközeinek megvetésével állítják elének a paraszti és a proletár: a tiborci sorsot. Ezek a fotók is hozzájárulnak nevelő és figyelmeztető hatásukkal a magyar önismeret tisztulásához és sürgetik az újabb magyar társadalomszervezést.”⁸³ Ortutay a szemle rovat kereteinek megfelelően igen tömören és lényeglátóan értékelte Kálmán Kata képeit.

Ortutay 1941-ben, a Nyugat utolsó esztendejében írt a *Tiborc* „folytatásáról” is, valamint Hevesy Iván akkor megjelent, „Tiszán innen” és „Dunán túl” fényképezett album-képeiről. *Két fényképeskönyv. Szemtől szemben, Kálmán Kata fényképeskönyve, Kelet Népe kiadás. – Magyar tájképek, Hevesy Iván fényképei, Kner-kiadás* – mondja a cím a folyóiratban.⁸⁴ Annak idején pár, Kálmán Kata által kedvelt kép terjedelmi okokból kimaradt a *Tiborc*-ból, majd a későbbiekben több új, zömmel parasztportrét is készített a fotográfus. A 32 arcképet előszó nélkül, egy Ady-idézzel az élén adatta ki Móricz Zsigmond. A történelmi körülmények változása, többek között a második nagy háború megkezdődése, átalakították az érdeklődést. Valószínűleg ezzel függ össze, hogy ez a kötet már közel sem keltett akkora visszhangot, mint 1937-es előzménye, bár Kállai Ernő közölt róla egy kritikus hangvételű írást a Pester Lloydban.⁸⁵

„Kálmán Kata pátoszmentes, kérlelhetetlen tárgyilagossága, a valóság szigorú, e szigorú szinte már izzó szemlélete és Hevesy lágy, párás lírizmusa, engedékeny finomsága merőben különbözővé teszi művészetüket. Két világ ez a két kötet, s mind a kettő mégis egyről vall valami különös szenvedéllyel: a magyarságról.” Ortutay ismét a sűrítés meste-

⁸¹ Albertini Béla: Hetven éves a Parasztságunk élete. = Tiszatáj, 2007. 7. sz. 32., 34.

⁸² Bálint György: Nemzetközi fényképkiallítás. = Magyarország, 1937. 246. sz. (okt. 27.) 9.; uő: Fényképek. = Pesti Napló, 1937. 248. sz. (okt. 31.) 31.

⁸³ Ortutay Gyula: Tiborc. Kálmán Kata fényképei – Móricz Zsigmond és Boldizsár Iván írása – Cserépfalvi. = Nyugat, 1938. 2. sz. 150.

⁸⁴ Ortutay Gyula: Két fényképeskönyv. Szemtől szemben, Kálmán Kata fényképeskönyve, Kelet Népe kiadás. – Magyar tájképek, Hevesy Iván fényképei, Kner-kiadás. = Nyugat, 1941. 8. sz. 573–574.

⁸⁵ E[rnő] K[állai]: Szemtől szemben (Aug im Auge). Ein Fotobuch von Kata Kálmán. = Pester Lloyd, 1940. 240. sz. (okt. 20.) 8.

reként jelenik meg folyóiratunkban e két mondat által.⁸⁶ Recenziójában feltűnik a társadalmi nézőpont is, amikor Kálmán Katáról – teljesen indokoltan – azt mondja: „Szociális lelkiismerete kizárólag a szegények világához vezet, a szegények Magyarországa az övé.”⁸⁷

A Nyugathoz méltó, az utolsó fotográfiai írás volt a folyóiratban Ortutay Gyuláé.

Az eredmények szemléje után nézzük a további hiányokat. Nem írt a Nyugat Pécsi József Németországban 1930-ban kiadott reklámfotó albumáról.⁸⁸ 1935-ben egy-egy idegen nyelvű előszóval jelennek meg Balogh Rudolf Magyarország-albumai száz-száz képpel. (Itthon az *Ungarnfibel* című változat volt a legismertebb.) Az alkotóereje teljében lévő fotográfus kiváló fototechnikai tudással, érett, kifinomult kompozíciós készséggel adott a külföld számára egy töröl metszett *tschikos-gulasch-fokosch* országgépet. A Nyugat, amely kezdeti éveiben szépirodalmi síkon eszmeileg egyszer már leküzdött egy hasonló szemléletmódot, most nem száll sorompóba. Az ok nem ismert. Csak feltételezni lehet, hogy a folyóiratnál nem akartak újabb frontot nyitni az amúgy is robbanásveszélyes népi-urbánus vitában.

Súlyosabb – az előbbiekkal szorosan összefüggő – hiány, hogy a folyóirat általában nem foglalkozott „a magyaros fényképezés” kérdéskörével, amely a harmincas évek közepe táján volt a delelőjén. Nem vett részt a fotómontázskérdésről szóló eszmecsereben, pedig az a hazai szakmai orgánumban, ha nagy késéssel is, de 1930–1936 táján már zajlott. Nem szólt hozzá a riportfotóvitához, bár mint láttuk, ennek alapjai adottak voltak Tóth Lászlónak a koronázási képekről írt kritikájában. Amikor a hagyományos értelemben vett „művészi fényképezés” hívei aggódtak a fotóriport előretörése láttán, ugyancsak jól jött volna egy kis elvi segítség a riportfényképezés legitimációja érdekében. Lehet, hogy ezzel is összefügg: a Nyugat nem vette észre a Magyarországról elszármazott Friedmann Endre már Robert Capa név alatt megjelent riportalbumát a spanyol polgárháborúról – *Death in the Making*, New York, 1938 – Capa ekkor már a háborúfényképezés nemzetközi klasszisa volt. Nem értékelte a Nyugat a harmincas évek második felében ugyancsak Amerikában Munkácsi Márton világszámnak minősülő divatfényképezését – bár magával a divattal Lengyel Géza révén már a kezdet kezdetén is foglalkozott, s Lengyel a Munkácsi-sikerek idején még aktív volt a Nyugatonál.⁸⁹ Még különösebb, hogy a folyóirat nem figyelt fel André Kertész korai franciaországi albumaira sem,⁹⁰ pedig Kertész egyértelműen humanista világlátása, s formanyelvi, esztétikai szempontból igen igényes fényképei sok tekintetben rímelték volna a Nyugat fényképfelfogására a harmincas években.

Végül, volt-e zsidópárti elfogultság fotográfiai téren a Nyugatonál? Ismert, hogy a vonatkozó vád a szépirodalmi területet illetően Budapesttől Bukarestig fel-felmerült, s azt is tudjuk, Ady hogyan reagált rá.⁹¹

⁸⁶ Ortutay Gyula: Két fényképeskönyv, i. m.: 573.

⁸⁷ Ortutay Gyula: Két fényképeskönyv, i. m.: 574.

⁸⁸ J. Pécsi: Photo und Publizität / Photo and Advertising. Berlin, 1930.

⁸⁹ Lengyel Géza: A divat. = Nyugat, 1908. 4. sz. (febr. 16.) 198–206.

⁹⁰ André Kertész: Enfants. Paris: Editions d'histoire et d'art, 1933.; Paris vu par André Kertész. Paris: Editions d'histoire et d'art, 1934. ; uő: Nos amis les bêtes. Paris: Editions d'histoire et d'art, 1936.

⁹¹ Ady Endre: Goga Oktávián vádjai. = Nyugat, 1913. I. köt. 789–790.

Ami a fotografiai vonulatra vonatkozik: ha ebből a szempontból még egyszer számba vesszük történetünk eseményeit és fotográfusait, *a tények* világosan jelzik: a Nyugat értékítéletei nem a zsidó–nem-zsidó viszonylat mentén keletkeztek. A folyóiratnál a „frontvonal” alapvetően a festői fényképezés, a (mégoly magas szintű) alkalmazott fotográfia, a konzervatív fényképfelfogás, és – sajátos módon – a radikális avantgárd (és képviselői), *valamint* az esztétikai igényesség, a festőiség tagadása, a „szolid” modernizáció, s a szociális érzékenység (és képviselői) között húzódott. Az előbbi oldalon lévők szó szerint fajra, nemre és felekezetre való különbség nélkül mindenkor éles kritikában részesültek – vagy egyszerűen kívül maradtak a folyóirat szerkesztőnek, íróinak látóterén.

*

Köszönet Baki Péternek (Magyar Fotografiai Múzeum, Kecskemét), Demeter Zsuzsannának (BTM Kiscelli Múzeuma), dr. Kreutzer Andreának (HM HIM Hadtörténeti Múzeum) az eredeti dokumentumokba történő betekintés elősegítéséért. Dr. Csaplár Ferencnek (Petőfi Irodalmi Múzeum Kassák Emlékmúzeuma) korábbi hasonló segítségéért sajnos már csak holtában lehet köszönetet mondani.

JUHÁSZ GYULA, MÓRA FERENC, RÉTI ÖDÖN
(Makó, 1924. szeptember 18.)

PÉTER LÁSZLÓ

Juhász Gyula a Nyugatban

Galambos Ferenc Nyugat-repertóriuma (1959) és a mi kritikai kiadásunk (1963) szerint Juhász Gyulának 38 verse jelent meg a Nyugatban. Érdekes az eloszlásuk: a Nyugat indulásakor és Juhász pályájának végén a legtöbb. 1908-ban négy, 1909-ben a legtöbb: épp egy tucat, tehát 12; a költő halála előtt megint az átlagnál több: 1934/35-ben 7. Ezek többnyire egy-egy tömbben. Közben pedig szétszórva, egyenként, legfőljebb kettesével: 1910-ben, 1912-ben, 1918-ban, 1921–1924 közt, végül 1930-ban.

1

Forma szerint a Nyugat első száma 1908. január elején jelent meg. A valóságban legalább egy héttel előbb, 1907. december végén. Juhász Gyula ugyanis már december 29-én *Nyugat felé* címmel a Szeged és Vidéke első kolumnáján vezércikkben méltatta megjelenését:

„És éppen most indult meg a Nyugat, a Figyelő és [a] Szerda utóda. A legfinomabb szellemű magyar kritikusnak, Ignotusnak szerkesztésében. Bármily ellenkezéssel fogadják is némelyek, egyre kevesebben ezt a magyar lapot, azt elvitatni nem lehet senkinek, hogy Ignotusék értékes kultúrát jelentenek, és értékes kultúrmunkát végeznek. Az igaz, hogy nem csöpög az írásuk a magyarosságtól; az igaz, hogy olcsó hatást nem várnak és nem keltenek; az igaz, hogy még egyelőre inkább bíráltnak és keresnek, mint alkotnak és teremtenek, de az nem az ő hibájuk, hogy mai magyaroknak születtek, és hogy a nagy, az isteni Arany és Petőfi után bizony bárdolatlan, bizony gyöngye epigonok vetettek és arattak, tisztelet a kivételeknek!

Már maga az a harcos szellem, az a bátor szókimondás, az a sírva vigadó öntudat, amellyel a Nyugat indul, mutatja, hogy magyar tájékon, magyar lelkek csinálják. A mi nemzeti kultúránkat különben is mindig két lényeges dolog jellemezte: lépést tartott a művelt Nyugattal, és kevés hagyományra támaszkodott, minden korban egyéni volt.”

Elküldte az újságot a főszerkesztő Ignotusnak, mellékelve hozzá néhány versét. Ignotus már január 3-án válaszolt neki:

„Igen tisztelt Uram, verseit átadtam Osvátnak, ki a Nyugat teljes hatalmú szerkesztője, s a kegyed munkásságának éppúgy ismerője s tisztelője, mint én. Szépen köszönjük, s teljes jelentőségében értékeljük a cikket, melyben lapunkról megemlékezik. Kérem, adja át üdvözetemet a szerkesztő uraknak is. Kollegiális szeretettel híve Ignotus.”

Van némi fogódzónk ahhoz, hogy következtessünk, mely verseket küldhette el Juhász Gyula az induló Nyugat szerkesztőinek. Amikor Juhász Gyula halála után „önkéntes titkárnője”, Kilényi Irma (1891–1944) levelezésbe kezdett, hogy a költő kéziratait, leveleit, fényképeit „múzeuma” számára összegyűjtse, keltezetlen, az 1940-es évek elején írt leveleiben Babits Mihályné Tanner Ilonka azt írta neki, hogy Juhász Gyula Babitshoz írt levelei

mellett talált még öt verskéziratot: a *Szögedi intérieur*, az *Öregek altatója*, *Epifánia*, *Pilátus*, *Turris eburnea* kéziratát. E versek közül három (*Szögedi interieur*, *Epifánia*, *Turris eburnea*) addig már megjelent, így Kilényi valószínűleg csak a másik kettőt (*Öregek altatója*, *Pilátus*) kérhette. Ezeknek az Ertsey Péter kezével készült másolatai fennmaradtak a Kilényi-gyűjteményben.

Az *Epifánia* először A Hét 1908. február 1-jei számában, majd A Holnap első kötetében (1908) jelent meg. Nyilván azért, mert a költő ekkor már lemondott arról, hogy a Nyugatban lássa. Utóbb (1912) *Regény* címmel közölte, ezért (*ultima manus!*) így szerepel ma is kötetekben. A *Szögedi interieur* a nagyváradi Szabadság 1908. március 25-i számában, majd szintén A Holnap első kötetében. A *Turris eburnea* jelent meg egyedül és először a Nyugatban, az 1908. február 1-jei számban.

Ezek a versek voltak tehát, amelyekkel Juhász Gyula először próbálta meghódítani a Nyugatot. Közülük Osvát Ernő ízlése csak egyet talált közölhetőnek.

*Elefántcsonttorony, Művészet,
Én is boldog rabod vagyok.
Ha kitagad, kiver az élet,
Fehér tetőd felém ragyog,
Elefántcsonttorony, Művészet.
(Turris eburnea)*

2

Ismeretes, hogy Babitsot Juhász Gyula segítette országos nyilvánossághoz. Először csak Szegeden: már 1906-ben a Szeged és Vidékében helyezte el verseit, majd beajánlotta színikritikusnak is. 1908 szeptemberében pedig A Holnap című nagyváradi antológiában, majd éppen ennek révén a Nyugatban. Amikor Babitsot a Vallás- és Köznevelési Minisztérium Szegedről Fogarásra száműzte, Juhász a Szeged és Vidéke 1908. július 24-i számában glosszát írt ügyéről. Föltűnő önzetlenséggel méltatta barátját mint tanárt és mint költőt. „A közeljövőben lát napvilágot – írta – az új magyar líra szenzációja, A Holnap című antológia, amelyben Ady Endre mellett Babits Mihály a legegényibb, legtöbbet jelentő költő.”

A Holnap hét költője (Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka) közül egyedül Babitsnak nem volt semmi köze Váradhoz; szereplését csupán Juhász Gyula hívásának, ösztönzésének köszönhette. Nem is vett részt Váradon semmiféle irodalmi eseményen. Balázs Béla sem, de ő megfordult a Peceparti Párizsban, olykor meglátogatta nagynénjét, Rechtné Bauer Zsófiát, a polgári és kereskedelmi iskola igazgatóját. Őt is Juhász hívta közéjük. Amint Kosztolányit és Oláh Gábor is. Ők nem éltek a fölkinált lehetőséggel.

Babits viszont igen. Monográfusa, Kardos Pál is elismerte: „Babits örömmel fogadta a Szeged és Vidékében számára megnyílt közlési lehetőséget, de olyan nagyobb nyilvánosság elé, ahol országos figyelmet kelthetett, megint csak baráti kapcsolat révén, Juhász Gyula által jutott. Ez a fórum a századunk irodalmának egész történetében oly nevezetes A Holnap című antológia volt.”

Még meg sem jelent, Juhász már augusztus 26-án sürgette Babitsot: „Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője, általam sürgősen kér tőled verset, prózát.” Kemény Simonnak az antológiáról írt értetlen bírálatához Osvát lapalji jegyzetet tartott szükségesnek függeszteni: „A Babits Mihály nagy tehetsége csodálatos jeleinek felmutatása – írta egyebek közt, meglepő határozottsággal – oly érdeme *A Holnapnak*, mely említetlenül nem hagyható.” Majd táviratban kérte a fogarasi tanárt, küldje meg „összes műveit”. Juhász november 2-án értesítette barátját: „Kedves Mihályom, verseidet személyesen adtam át Osvát Ernőnek, a Nyugat szerkesztőjének, aki prózát is kér tőled.” De Juhász Gyula az *Ady-Múzeum* 1. kötetében (1924) *Ady és A Holnap* című emlékezésében azt is följegyezte, hogy Osvát – váradi rokonainak meglátogatásával összekötve – őt kereste föl, hogy Babits verskéziratait megszerezze.

1909 elején Fenyő Miksának köszönte meg, hogy *Hadi készülődések* címmel a Nyugat újsávjában védte meg Kemény Simon igaztalan kritikájától *A Holnapot*: „Mély hálával köszönöm *A Holnap* nevében is szép védelmét. Szép, okos és – becsületes írás volt, és nagyon kellett nekünk, akiket folyton bánt, gáncsol, lenéz, félreért minden.”

Fenyőnek is Babitsot, közelebbről *Laodameia* című egyfölvonásosát közvetítette: „Mélyen tisztelt, nagyrabecsült Uram, szíves levelére egyelőre azt válaszolom, hogy Babits Mihály barátom drámáját pár nap alatt önköltségemre kész örömmel elküldöm a Nyugat számára. Magam egy nagyobb szabású és nagyon érdekes »pedagógiai« essayn dolgozom a *Jövendő nemzedék* címen. A Nyugatnak szántam.” Babits drámája 1910-ben meg is jelent a Nyugatban. Juhász esszéje nem. Talán meg sem írta.

Babits Juhász Gyula révén került a Nyugat jeles szerzői közé, s a Nyugat révén Fogarásról Újpestre.

3

Juhász meg – szintén 1911-ben – „a víg Váradról” „a szomorú Szakolcára”. Előtte néhány verse megjelent a Nyugatban. Mint említettem, évi átlagban ekkor a legtöbb: *Filológia*, *Hauser Gáspár*, *Maja*, *Athéné Parthenos* (1908), *Gemmák és hermák*, *Könyvek és könyvek*, *Egy Duse fej alá*, *Giorgione*, *Dante Beatricéje*, *Szentségtörés*, *Imitatio Christi*, *Hal-dokló Gallus*, *Robinson szigetén*, *Anna*, *Szemek* (1909), *Ó, asszonyok...* (1910).

Ó, asszonyok, ti mindenféle fajták,
Szentek, vadak, viharzók, álmodók,
Kerestem rajtatok a lelkem arcát,
S e keresésben lelkem elhagyott.
Ti hoztátok az életem kudarcát,
Én tőletek már oly távol vagyok,

Mint a halál, örültség és igazság!

(Ó, asszonyok...)

A premontreiek fölmondtak a helyettes tanárnak, s ő nagynehezen „a végeken”, a tör-ténelmi Magyarország határánál, a talán legkisebb magyar szabad királyi városban, Szakolcán kapott állást. Szeptember 8-án írta Babitsnak: „Tomiból írok, Szakolcáról, a mora sorompó mellől, és te megértesz. Évek előtt te írtál és éreztél így: Tomiba menve, Foga-

rasra. Olvasom új, legújabb verseidet, és szívem feléd dobog, régi nagy barátsággal, újult szeretettel. Követlek a számkivetésbe, boldog előd, aki már az ország szívébe jutottál, jó későn, de végre mégis igazán, örökösen. Sokat gondoltam rád folyton, verseid sorait ismételve magamban, magányban, zajban, szülővárosomban, második hazámban, a víg Váradon – és most, Szokolca végre megszólaltatja a levélíró, megtöri a baráti hallgatást.”

Megfordult a helyzetük. Eddig ő helyezte el Babits verseit a Szeged és Vidéke szerkesztőinél, *A Holnapba*, a Nyugatba. Most ő szorult segítségre: „És íme, a »költőtárs« is küld neked valamit, a szomorúság hamujában sült pogácsát, és kér, olvasd szeretettel. A régivel. *Sine me, versus, ibis in urbem*.⁹² A Nyugatba szántam ezeket, de tartok tőle, hogy Osvát úr, akit igen becsülök mint embert, de akivel mint szerkesztővel kissé összekülönböztem a múltkor, egy rossz órában, mellőzi őket. Szíves elnézsedet kérem, de lennél oly jó, és beajánlanád őket a Nyugatnak, ha érdemesek erre. A Nyugatban megjelenni, ahol te jelensz meg, újra erős és – nemde – indokolt vágyam nékem.”

Babits válasza késett. Rossz levélíró, mentegette magát keltezetlen levelében. „Azonkívül szerettem volna valami véglegeset írni nekem küldött verseid sorsáról – sajnos, ezt még most sem tehetem. Áadtam őket Osvátnak, aki azonban véleményt még nem nyilvánított róluk.” Levelének végén visszatért még a dologra: „Verseid – amint írtam, Osvátnál vannak, aki nagyon melegen beszélt rólad, bár nem titkolta, hogy ez újabb dolgaid nem mind tetszettek neki.”

A fönti jegyzékből már kitűnt, hogy 1912-ben Juhász Gyulának mindössze két verse (*Halálhimnusz*, *Magyar táj*, *magyar ecsettel*) látott napvilágot a Nyugatban. Nem tudjuk, hogy ezek már a Babitsnak küldöttek közt voltak-e. Szokolcán született első verseit (*A rohateci Máriánál*, *A magyar sorompó*, *Babona*, *Üzenet Szegednek* stb.) a Vasárnapi Újság, az Élet, az Új Idők, A Hét és a Szeged és Vidéke közölte.

Megnyugtatóan pontos adatunk nincs, min különbözött össze Juhász Osváttal. Annyit tudunk, amennyit a költő írásaiból tudunk következtetni: ízlésbeli nézeteltéréseiket. A szegedi költő művészetét a magyar valóságra alapozta. Az Osvát szerkesztette Nyugatnak – Ady költészetét kivéve – nem érezte együttlélegzését a magyar vidékkel.

Juhász a Nyugat 1908. április elsejei számát ismertette a váradi Szabadság április 19-i számában, Ady verseit, Kaffka Margit elbeszélését, Schöppflin Aladár esszéjét dicsérve, hangot adott főnntartásainak is: „Mert mi tagadás, azért én például nem túlságosan barátkozom egyébként a Nyugattal. Sok keleti vonás van benne, idegent kiszimatoló utánírások, idézetek és szellemidézetek, idegen szellemek idézése.” Évekkel később a Nagyváradi Napló 1911. május 21-i számában Igotus cikkére utalva fejtette ki elvi álláspontját: „Végre valaki meg meri mondani és írni, és éppen a Nyugatban, abban a papíros levegőjű modern revüben, hogy kezd nálunk túltengeni az irodalmiság, egyéb kulturális szempontok rovására és egyéb külföldi, főleg német hatások következtében.”

Lehet, hogy ezek a megnyilatkozásai eljutottak Osváthoz, lehet, hogy ritka személyes találkozásaik alkalmával beszédtemaként bukkantak föl, de úgy látszik, Juhász nem rejtette véka alá nézeteit, s a meglehetősen öntörvényű és a Nyugatot szuverénül szerkesztő Osvát ezért nem szívelte.

⁹² *Nélkülem mégy, vers, a városba*. Juhász gyakran idézte Ovidiusnak ezt a sorát. A latin eredetiben *vers* helyett könyv (*liber*) áll.

Talán nem belemagyarázás, ha föltételezem, hogy az is jelent valamit: Osvát nem vett részt a Nyugat 1909. október 3-i váradí Nyugat-matinéján sem, noha úgy volt meghírdetve, hogy ő nyitja meg. Nem érdekelte a magyar vidék? A matinét, Emőd Tamás segítségével, éppen Juhász Gyula szervezte, rendezte. Ignótus, Kaffka Margit, Juhász Gyula, Hatvany Lajos, Lengyel Menyhért és – utoljára, de nem utolsósorban – Ady Endre szerepelt. Azaz a végén még Reinitz Béla saját megzenésítette Ady-verseit énekelte.

Egyetértek Ilia Mihály fél évszázaddal ezelőtti tanulságával: „*A Holnap* és a Nyugat ellentéte nem személyi félreértéseken, nem szerkesztői baklövéseken alapult. Ellentéteikben a Nyugat későbbi két szárnya harcainak első jeleit kell látnunk.”

4

Hat év szünet után, 1918-ban szerepelt ismét Juhász Gyula a Nyugatban, mindössze két versével (*Régi verseim elé, Újvidéki emlék*).

*Nem bántanak már engem e bánatok,
Nem az voltam én, aki ma már vagyok.*

*Ma már a halál és élet derüsen
Egymásnak örök örömet üzen.*

(Régi verseim elé)

Újabb három év szünet után, 1921-ben, megint egyszerre három verse jelent meg (*Flaubert emlékének, Ad Marcum Aurelium, Élő halottak*), 1922-ben kettő (*Hannele költőjének, Örökké*), 1923-ban (*Az Isten malmai*) és 1924-ben egy-egy (*Japánosan*). Itt az a föltűnő, hogy e pályaszakaszának legjelentősebb versei (mint *A tápai Krisztus*) nem a Nyugatban láttak napvilágot. Pedig Babits ekkor már a szerkesztőség belső munkatársa volt, és 1923 pünkösdjén Kosztolányival együtt baráti szívvel köszöntötte Juhász Gyulát szülővárosában költői működésének negyedszázados jubileumán. Ám Juhász versei ekkor a helyi ellenzéki Délmagyarország mellett jórészt a liberális demokrata újságokban, Az Est-lapokban, sőt a szociáldemokrata Népszavában, tehát az ellenforradalmi rendszer ellenzékének orgánumaiban jelentek meg.

Közben, 1919-ben, Juhász közelebbi kapcsolatba került a Nyugat szürke eminenciásával, oszlopos tagjával, Fenyő Miksával. Tőle tudjuk a következőket: „Az első kommün idején, mikor Szegedre szöktem, ott ültünk Juhász Gyulával délutánonként a Tisza-kávéházban, s ha majd új könyvemben közlöm a beszélgetéseket, miket ott folytattunk – irodalomról, művészetről, emberekről, nőkről – talán Annáról is, legkevésbé a szegedi gondolatról, holott onnan indult el Magyarország 1920 utáni politikája – szóval, ha majd ezeket közölni fogom, hadd mondok be előre, hogy félig igaz, félig költészet lesz, de költött része is igaz lesz. Számomra sokat jelentettek ezek a beszélgetések Juhász Gyulával, s ha visszaemlékezni próbálok rájuk, az jut eszembe, amit Goethe mondott Winckelmannról: »Az ember nem tanul, ha őt olvassa, de valaki lesz.«” Nem közölte sem az igaz, sem a költött felét.

1930-ban, amikor Babits már tudott barátjának súlyosbodó betegségéről, végre kért kéziratot tőle. Talán Zolnai Béla szegedi folyóiratának, a Széphalomnak új száma jutott a kezébe, Juhász verseivel (*Szimpozion, A bukott angyalok*). Ez ösztönözte levélírássra:

„Kedves Barátom, mindeddig, tudva, hogy beteg voltál, nem akartalak avval zavarni, hogy a Nyugat számára kéziratot kérjek tőled. De most olvasom szép verseidet egy folyóirat új számában, és azt merem következtetni, hogy talán a Nyugatnak is tudsz küldeni valamit. Kérlek tehát, küldj egyet azokból a szép versekből lehetőleg hamar, mert már türelmetlen várom, hogy lapunkat neveddel ékesíthessem.”

E szép gesztusra március 1-jén kelt levelében a költő édesanyja, Juhász Illésné küldte el a *Melankólia* című verset; három ilyen című verse közül az utolsót. „Szíves megemlékező sorai nagyon jól estek Gyula fiamnak, aki azt hálásan köszöni, és itt küldi legújabb versét a Nyugat számára.” A vers megjelent a március 16-i számban, és folytatása is lett: Babits az április elseji számban közölte az *Elégia* címűt is. Mindkettő Juhász legjobb színvonalát képviselte, és hű képet adott a költészetét ismerőknek lelki állapotáról.

*A rémülettől nem tudok beszélni,
S a félelemtől nem bírok dacolni.
A megrontó kivette szívemet,
S egy könnyes, véres követ tett helyébe.*

*S úgy búcsuzom mindennap a világtól,
Hogy, jaj, holnap megint ráébredek még,
Reménytelenség lett a végtelenség.*

(Melankólia)

6

Az utolsó nagyobb verscsokor a Nyugat 1934. október 1-jei számában jelent meg: három vers, valamennyi remek: *Béke*, *Temetés*, *Egy hangszer voltam*. Ezeket sem maga a költő, hanem újságíró barátja, Magyar László juttatta el Babitshoz. Ezek a versek ugyanis előtte megjelentek a Délmagyarország szeptember 16-i számában. A negyediket, a *Móra Ferencnek* címűt, ha Magyar László fölküldte, a Nyugat nem közölte. S ennek kapcsán talán nem fölösleges Juhász forradalmi küzdőtársát és attól fogva barátját, Móra Ferencet is bevonni a tárgyalásba. Fenyő Miksa írta róla: „Hogy Móra nem írt a Nyugatba, attól félek, hogy ebben mi vagyunk a hibásak. Nyilván nem kértük meg. Kár.”

Ezekről az utóbb említett versekről Juhász Illésné sem tudott. Babits az ő kérdésére válaszolta: „Az október elsején megjelent verseket Gyulának egy barátjától kaptuk, s főleg azért közöltük, hogy Gyula érezze, mennyire becsüljük őt, s mennyire kívánjuk munkásságát a Nyugat számára.”

1935. október 18-án ismét Juhász Illésné küldött verseket Babitsnak: „Kötelességemnek tartom k. Író Úrral közölni, hogy szegény Gyula fiam, bár még mindig nyomott kedélyállapotban van az idegklinikán, szeptember eleje óta több verset írt, amit orvosai jó jelnek vesznek. Ezúton csatolom 3 új versét, ami még nem jelent meg, ha esetleg a Nyugatban fel tetszik tudni használni.” A december elseji számban kettő (*Mint az alvajáró*, *Venit summa dies*) jelent meg közülük.

*Életemben mindig volt valami álom,
S a halálközelség borzongatta lelkem,*

*Mint az alvajáró,
Mindig az elmulás peremére mentem.*
(Mint az alvajáró)

*Eljön mindenkinek a pillanat,
Mikor egészen egyedül marad,
Mikor mellette senki, sem más,
És nem segít se átok, sem sirás.*
(Venit summa dies)

Utoljára a Nyugat 1935. április elsejei számában jelent meg Juhász Gyulának két verse: *Fák és Ének Bukosza Tanács Ignácról*. Ezeket is a költő édesanyja küldte Babitsnak március 10-én: „Köszönettel nyugtázom a múlt hóban küldött honoráriumot Gyula fiam verseért, s egyúttal két újabban írt versét csatolom, ha alkalmilag sorát ejthetik. Sajnos, jobban állapotáról most nem írhatok, e verseket még a múlt év végén írta, azóta nem volt toll a kezében.”

*Avar leszek majd az avarban,
Míg fölöttem a fiatal fák,
A lombjaikat diadallal
Az örök égnek fölmutatják.*
(Fák)

FŐBB IRODALOM

- ILIA MIHÁLY: *A Holnap születése*. = Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Litteraria. Irodalom. 2. k. Szeged, 1959.
- ILIA MIHÁLY: *A Nyugat és A Holnap*. = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiæ Litterarum Hungaricarum. 1. k. Szeged, 1961.
- PÉTER LÁSZLÓ: *[A Nyugat és a vidék.]* = Vita a Nyugatról. Szerk. Kabdebó Lóránt. Bp., 1972. (Irodalmi Múzeum)
- FENYŐ MIKSA: *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*. Bp., 1975.
- PÉTER LÁSZLÓ: *Turris eburnea. Juhász Gyula első verse a Nyugatban*. Élet és Irodalom, 2008. jan. 18.
- KOVÁCS MIKLÓS: *Juhász Gyula és A Holnap*. Szegedi Műhely, 2008. 3. sz.

FRIED ISTVÁN

Babits Mihály és a konzervatív kritika

„És mégis, mennyien gyűlölték! Egész életében dühös, megveszekedett ebek ugattak portája előtt: nem védte meg őt az elefántsonttorony, nem tartotta távol az üvöltő csapatot az esztergomi udvar kerítése.”

(Sőtér István: *Babits Mihály*)¹

A XX. századnak már életében, de halála után is talán a legtöbbet ünnepelt és a leginkább gyalázott-bírált költő-személyiségei közé tartozik Babits, ebben (főleg: ebben) igencsak rokon Ady Endrével. De abban is, hogy az olykor minősíthetetlen hangvételi, máskor esztétikai kifogások leplével takart burkolt támadások többnyire különféle, egyházi, világnézeti, politikai szélsőségek részéről érték, hol a hazafias tudatot, hol az erkölcsöt, hol az „igazi” modernséget kívánták bírálói megvédeni, miközben defetizmussal, hazafiatlansággal, erotikus képzelgésekkel és sok más egyébvel vádolták. Különféle álirodalmi, „intézményes” perek részese volt, állt rendőri megfigyelés alatt, Lukács György nemigen tudta megbocsátani Babitsnak korai polémiájukat; mainapság Kosztolányival szemben marasztaltatik el „korszerűségének” állítólagosan csekélyebb volta miatt. S ezzel párhuzamosan válságos perceiben, hónapjaiban a hatalom berkeibe való bebocsáttatás kísértésének volt kitéve, meg lett volna a lehetősége arra, hogy már az 1920-as esztendők legelején szövetséget kössön az érdekérvényesítésben jeleskedő hivatalos (irodalom)politikával, az 1920-as esztendők végén pedig csupán(?) Ady Endrét kellett volna elárulnia ahhoz, hogy valóban hatalmi tényezővé válhasson, újra tagja lehessen annak a Kisfaludy Társaságnak, amelyből kizárták, és amely csak megismételt akciója nyomán szolgáltatott a költőnek némi elégtételt. S a hivatalosság tartózkodó magatartását jelzi, hogy Keményfy [Hartmann] János előbb lett akadémikus, mint Babits; a nevezett akadémikus úr hírét-nevét (elég paradoxon ez) valójában egy Babits-tanulmány „halhatatlanította”; Hartmann Petőfi-dolgozatait ismertette költőnk Petőfiről és Aranyról szerzett, előbb hírhedetté, majd utóbb nevezetessé vált tanulmányában. A dühödt támadások *A Holnap* és a *Nyugat* szerzőjének, háborúellenes versek alkotójának, a Tanácsköztársaság alatt irodalomelméletet előadó egyetemi tanárnak szóltak, az 1920-as esztendők végétől a Baumgarten Alapítvány kurátorának, a *Nyugat* szerkesztőjének; de részben Babitsra is vetült a népi–urbánus vita és ellenségeskedés, amelynek során irodalomtörténeti „távlatba” helyeződött, azaz Kazinczyéval azonosítódott „nyugat”-os (nem csak *Nyugat*-os) szemléletének ellenzése; a pajzs-

¹ Sőtér István: Babits Mihály. In. Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerk. Kelevész Ágnes. Budapest 1983. 300.

zsal és dárdával síkra szálló, mindenféle – főleg fajelméleti-megosztó-stratégiával szemben az európaibb vonzaskörbe helyezett magyar irodalom vízióját értekezésben fölrajzoló gondolkodó előtt tisztelgő, a Babits-émlékkönyvben hangját hallató magyar szellemiség nem kevésbé vívta ki a (szélső)jobb oldal haragját. A Babits ellenében irodalmat tervező, 1945 utáni szélső bal egyáltalában nem meglepő módon olykor még frazeológiájában is ismétli a korábbi vádakát, ismét Babits ürügyén az úgynevezett polgári humanista szellemiséget marginalizálva, illetőleg a *Nyugat* örökét vállaló *Újhold* szerzőin ütve azért, hogy Babits hagyományainak folytatóiként kívánnak működni.

Ugyanakkor hiba volna egységes konzervatív Babits-ellenességről szólni, már csak azért is, mert Babits maga is, Németh G. Bélával egyetértve, a konzervatív liberálisok² között helyezhető el, Kölcsey és Széchenyi eszméit értelmezve, maga céloz pozícionáltságára. Valamint azért, mert nemcsak színvonalbeli különbségek fedezhetők föl például Császár Elemér és Horváth János, mára a névtelenségbe szürkült monográfusok és Alszeghy Zsolt között, hanem előrehaladva az 1920-as esztendőkhöz nemcsak azt figyelhetjük meg, miként törekszik a színvonalasabb konzervatív nézet több reprezentánsa leválasztani Babitsot a *Nyugatról* és szembeállítani az Ady-hagyománnyal, hanem azt is, hogy még oly „hagyományörző” folyóiratokban, mint amilyen az *Irodalomtörténet* volt az 1920-as esztendőkhöz, jócskán akad eltérés egy-egy Babits-mű elemzésének értékelése és egy vallás-erkölcsi vagy (napi) politikai indítékú támadás között. Annyi egészen bizonyosnak látszik, hogy míg a *Nyugatban* az 1920-as esztendőkhöz aligha nevezhető Babits helyzete egyértelműnek, sőt, pozíciója a *Nyugat*-osok között egy darabig korántsem vitathatatlan, eufemisztikusan szólva, Babits „ellenzéke” mindent elkövetett (Szabó Dezsőtől Tormay Cécile-ig, bár Szabó Dezső „spontán”, Tormay Cécile megbízásból környékezte meg Babitsot³), hogy részint Babitsot a maga oldalára hozza át, részint diszkreditálja, „kiutálja” a magyar irodalomból (Tormay Cécile olykor csak elégedetlenkedett). Akármiként vélekedünk is, ez az „ellenzék” Ady halála után joggal Babitsban vélte fölfedezni a *Nyugat*, a kárhóztatott, támadott irodalom és irodalmi szemlélet reprezentánsát, és ezzel akarva-akaratlanul elismerte Babits Mihály irodalmi jelentőségét.

Babits helyzete az 1920-as esztendők elején tehát meglehetősen problematikus és ingatag volt. Osvát ízlésvilágát sok tekintetben nem osztotta, szerkesztési módszerével sem értett teljesen egyet. Ugyanakkor elhárította azt, hogy a már címével a *Nyugat* alternatíváját kínáló *Napkelet* szerkesztője legyen, és evvel együtt ismét egyetemi tanárként tevékenykedjék. Jóllehet anyagilag biztosíthatta volna az egyelőre még kevésbé biztosítottak látszó jövőjét. Természetesen azt még nemigen lehetett sejteni, hogy a *Napkelet* kiket fog megnyerni szerzőkként, Horváth János neve és addigi működése azonban garancia volt a színvonalra. Noha Horváth korábban tervezett és megírt kritikáját Babits első köteteiről jelzésértékűen nem adta közre (a kritika egy a Babitsétól eltérő irodalmi eszményekkel rendelkező bíráló méltányosságáról tanúskodik), ellenben Babits tanulmánykötetéről határozottabban fejtette ki (ellen)véleményét,⁴ majd Horváth Petőfi-könyve pontosan jelez-

² Németh G. Bála: Világkép és irodalomfelfogás. Az európai irodalom történetében. In Mint különös hírmondó... 21–35

³ Rába György: Babits Mihály. Budapest 1983. 209.

⁴ Fried István: A szellemi élet tragédiája és a korszakos jelenség között. Irodalomtörténet 2004. 69–70.

hette irodalmi iskolák, filozófiai tájékozottságok és (vers)elemzési módszer, egy Babits-kritika meg verstani felfogás különbözőseit.⁵ Ellenben a *Napkelet* szerkesztő-munkatársa lett az a már említett Keményfy [Hartmann] János, akinek Petőfi-könyvéről – volt róla szó – ugyan Babits higgadtan, ám egészében nem túl nagy elismeréssel nyilatkozott. Ki-váltképpen az alábbi passzusok hagyhattak mélyebb nyomot Keményfyben:

„az előadás líraisága, mely minduntalan a kritikus érzelmeivel zavar; van-e pedig joga valakinek az igaz, nagy lírát kicsinyes próza-lírában feloldani, mint cukrot a vízben?”⁶

Keményfy még 1937-ben sem felejtette az egykori sérelmet. Schöpfung magyar irodalomtörténetéről írva szinte teljes egészében elmarasztalja a *Nyugat* első korszakát, megrovólag emlékezve meg a Nyugat „erotikus” irodalmáról, nyilván elsősorban Ady szerelmes verseire utalva. A „rég” Nyugat „a békét harccal zavarta meg, s mikor élethalálharcunk megindult: a „fortissimo” apostolkodott a béke mellett”. Horváth János „stíliromantika”-vadját ismétli Keményfy, miközben a régi *Nyugatot* a baloldalra sorolja, felhanytorgatva, miszerint a XX. századi magyar irodalomból kihagyhatatlanok a Keményfy szerint nem csekélyebb értékű, de nem baloldali elkötelezettségű szerzők; olyanok, mint Tormay Cécile, Móra Ferenc, Harsányi Kálmán. Itt még talán némileg igazat is adhatnánk a kritikusnak, jóllehet a XX. századi magyar irodalom politikai kategorizálása nemigen menthető, ezenkívül Móra Ferenc ugyan nem *Nyugat*-os, de nem is jobboldali. Általában Horváth János régebbi, a *Nyugat* egyes nyelvi jelenségeit szóvá tévő írásait fordítja Schöpfung ellen, miként Ady Gyulai Pál-versével érvel Gyulai elmarasztalása ügyében. Kifogásolja a Babitsról szóló fejezetet, mivel az merő „dicsének”.⁷ A messze nem méltányos kritikából vita kerekedett, amely személyi vonatkozásoktól sem volt mentes. Keményfy szükségesnek véli közölni, hogy Szabó Dezsővel együtt már 1909-ben Székelyudvarhelyt Ady-matinét szervezett, mint ahogy megjegyzi, Móricz és Babits szerkesztői munkája nyomán sokat változott a *Nyugat* „iránya”.⁷ Egy könyvismertetésében Keményfy még egyszer megnyilatkozik: Ady-ellenes nézeteit fenntartja, szerinte Ady mérgeztette el a viszonyt a *Nyugat* és az irodalmi társaságok között. Ha ez nem történt volna meg, „talán nem kellett volna Babitsnak és társainak oly soká kitaszított irányhoz tartoznia.”⁸ A szóhasználat több mint árulkodó, nemigen rejthető el az állásfoglalás és a benne érzékelhető értékvonalom. Az ismertetett disszertáció kijátssza a „hivatalos” (akadémiai, „társasági”) kánonba fogadott Babitsot az onnan az értekező szerint távol tartandó Adyval szemben. Az ún. konzervatív kritika esztétikai megfontolások alapján ítélkező, tekintélyes hányada és a Schöpfung képviselte Nyugatos irodalmi/irodalomtörténeti szemlélet között lassan-

⁵ Vö. e kérdéshez: Babits Mihály: Magyar ritmus. In: Uő: Esszék, tanulmányok. S. a. r. Belia György. Budapest 1978. I. 731.

⁶ Uő: Petőfi és Arany. In: Uo. I.

⁷ Keményfy János: A »Nyugat« irodalomtörténetírása. Budapesti Szemle 1937. 247. k. 719. sz. 86–106. Vö. még: Schöpfung Aladár: A »Nyugat« irodalomtörténésze. – Válasz Kemény János bírálata. Uo. 720. sz. 243–254.; Keményfy János: Válasz Schöpfung Aladár [vitatkozására] Uo. 721. sz. 377–384. A Nyugat és Móricz kapcsolatairól, Móricz tevékenységével azonosulva, helyenként Babitsot bírálva vö.: Rádics Károly: Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője 1929–1933. Nyíregyháza 1989.

⁸ K–y–s–: Ferenczy Piroska, Babits és Ady. Két költőtípus a »Nyugat«-ban. Irodalomtörténeti Közlemények 1943. 75–76. Ferenczy Piroska Babits és Ady disszertációja 1942-ben jelent meg Budapesten.

lassan, inkább azt 1940-es évek elejére, mint korábban, létrejön a megnyugtatónak ható kiegyenlítődé. Rubinyi Mózes 1943-ban elismeréssel szól a *Magyar versek könyve* antológia második kiadásáról, mint amely Arany, Petőfi, Kiss József, Babits, Kosztolányi, Reményik Sándor „költészetének minden szempontból kiváló bemutatását”-val jeleskedik.⁹ Mai nézőpontból valóban kielégítő Babits szereplése Horváth János antológiájában, a róla írt értékelő jegyzet nem kevésbé pontos, ugyanakkor Kosztolányi verseinek száma és válogatása nem megnyugtató. Ezt megelőzőleg Schöpflin Aladár áttekintvén az utóbbi hat esztendő kritikai irodalmát, hasonlóképpen méltatja Babits és Horváth János kötetét: kivételesen erőteljes kritikai szellem, elme-él, műveltség...¹⁰

Pedig a *Budapesti Szemle* nehezen adta meg magát, noha a szerkesztők nem minden téren mutakoztak érzéketlennek a *Nyugat* költészeti törekvéseivel szemben, jóllehet inkább az idősebb szerzők befogadását kísérelték meg. Az első és utolsó Babits-vers azonban csak 1940-ben látott ott napvilágot;¹¹ az *Irodalomtörténet*, az Irodalomtörténeti Társaság folyóirata sem fukarkodott a bírálattal. Mindkét lap célpontja az a szellemiség volt, amelynek fő reprezentánsául Adyt jelölték meg; ám minthogy a megbélyegzés-számba menő ellenvéleményt kiterjesztették a folyóirat szerzői a *Nyugat* egészére, így Babitsra is vonatkoztatható a kritikusok vádja. Miközben már 1923-ban a *Kártyavár* tárgyyszerű bemutatására kerít sort az *Irodalomtörténet*, 1926-ban Alszegehy Zsolt melegen méltatja a *Sziget és tengert*, fölmentve Babitsot a „hazafiatlanság, vádja alól.¹² 1927-ben ugyanő a *Halálfiában* Szekfű Gyula sugalmazásait észleli, a stílus „különös jellegé”-től idegenkedve, ám kiemelve „a magyar problémával való számvetés”-t.¹³

A differenciálatlanabbul „elemző” és – tegyük hozzá – alacsonyabb színvonalú konzervatív kritika azonban sokáig hangosabbnak mutatkozott. 1918-ban egy rendkívül alapos, de világnézeti és irodalomszemléletileg az ellenkező oldalon álló, s. betűjelet használó kritikus szólaltatta meg azokat a kifogásokat, amelyeket aztán jó darabig folyamatosan Schöpflin és Babits ellen lehetett szegezni.¹⁴ s. vitatja, hogy élő író „munkásságának (...) az irodalomtörténeti távlatba állított tárgyalása tekinthető-e tudományos értékűnek(...)?” s. azt sugallja, a valamely csoporthoz deklaratív tartozás torzító elfogultságokhoz vezet (ezt persze önmagára nem vonatkoztatja), ez a „tanult, jószemű, jóízű” Schöpflin értékeléseire is áll, noha a *Nyugat* körében ő viszonylag a legobjektívabb. *Magyar írók* kötetének elméleti alapoza elnagyolt. „Velejében alig volna egyéb, mint irodalmi jelenségeknek a történelmi materializmus szempontja szerint való megítélése”. Ezt a kijelentést azzal véli alátámasztani, hogy a bírált kötet szerzője keresi az író szociológiai és társadalmi gyökereit, valamint az írói egyéniség és mű között létező kapcsolatokat. Ennek alapján Taine-re vezet vissza Schöpflin álláspontját, miként majd Babitsét is fogja. s. a kon-

⁹ Rubinyi Mózes: *Magyar versek könyve*. Budapesti Szemle 1943. 265. k. 788. sz. 63–64.

¹⁰ Schöpflin Aladár: Hat év kritikai irodalma 1931–1936. Jelentés az 1937. évi Greguss-jutalom tárgyában. Uo. 1938. 248. k. 748. sz. 231–241.

¹¹ Indulás az öregkorba. Uo. 1940. 256. k. 748. sz. 199–200.

¹² Előbb Zs. összefoglaló szemléjében: *Irodalomtörténet* 1923. 20–21, majd Alszegehy Zsolt: Jelentősebb szépirodalmi alkotások. Uo. 771–782.

¹³ Uo. 1927. 228–232.

¹⁴ s.: Két irodalmi kritika – (Schöpflin Aladár: *Magyar írók* – Babits Mihály: *Irodalmi problémák*). Budapesti Szemle 1918. 210. k. 496. sz. 150–160.

zervatív kritikát védi Schöpflinnel szemben, és például Jókai megítélésében kitart Gyulai álláspontja mellett. Babits *Irodalmi problémáik*járól szólva a Taine-hatást a jellemzés módjában, „thémái felfogásában” érzékeli, de nála „a hatás jeles angol essay-írók tanulmányozásával bővült”. Babits s.-nél impresszionistának minősül, aki hajlik a filológiai elmélyedésre, továbbá „a nyelv festői hatásainak, a kifejezés különösségeinek mohó és ideges élvezésé”-re. Ezért szereti „Aranynak előkelő érzékenységet, belső vérzését”, s ezért idegenebb számára Petőfi. A „stílromantika” minősítése ekképpen módosul, nem bizonyosan kedvezőbbre, a különbség a korábbi és a jelen kritikában aligha tekinthető pozitívnak. Mivel még a „leginkább objectív” *Magyar irodalomban* is föllelhetők a „túlzó általánosítások” és a „paradox mondások”. „Számtalan merész és félreérthető állítás, hogy nálunk a nemzetiség s európaiság összeférhetetlen, az egyiknek híve a másiknak okvetlen ellensége.”

Elég alapos félreolvasása ez az irodalom- és személyiségtipológiára vállalkozó tanulmánynak. A „világirodalmi” ismertség, elfogadottság és érték szétválása ellenében tekinti át Babits a magyar irodalom és irodalmi gondolkodás történetét, ha úgy tetszik, a „nemzetiesség” és „európaiság” aspektusából szemléli. „A legújabb magyar irodalom – idézem Babitsot – a nagy nyugati kultúra fájáról leszakadt ág benyomását teszi: s hogy ezt irodalmunk maga is érzi és hogy bajként érzi, legjobban mutatják írónk azon csoportjának jelszavai, mely *Nyugat* címet tűzte zászlájára.” Ez az 1913-ban szerzett tanulmány még így reménykedett:

„Az alakulások korszakát éljük. Nemzeti irodalmunk, egész nemzetiségünkkel együtt átalakulóban van, de átalakulóban van Európa, az európai élet és kultúra is. Minden jel arra vall, hogy a változások úgy politikai, mint kulturális téren az egységesülés felé irányulnak s kultúránk is még szorosabban fog az európai kultúrába olvasni s ennél fogva nagyobb és erőhöz méltóbb szerepet is vinni.”¹⁵

Nem annyira a sorok „történelmi” cáfolatára utalnék, arra, hogy a világháború és következményei, a forradalmak és ellenforradalmak politikai, világnézeti küzdelmeiben kevés esély adódott a Babits megcélolta „projektum” megvalósítására, s a történelmi eseményekből egészen más (kulturális) következtetést vont le a konzervatív-jobboldali hivatalság és Babits Mihály; inkább arra utalnék, hogy Babits fenti sorai s a benne kifejeződő európai-(világ)irodalmi szemlélet bizonyosan ki lehettek téve a Babits személyét, tevékenységét, nézeteit illető, rosszindulatú félreértéseknek. Egyben arra is utalnék, hogy személyének és műveinek diszkreditálását megalapozhatta s. kritikája, amely még nem hatalmi helyzetből fogalmazta meg a később, olykor feljelentés-számba menő bírálatokat. Babits az eseményekre – többek között – Dante-fordításának folytatásával, általa egy „beata Ungheria”-vízióval reagált, s ezáltal – ha lehetséges – még szemléletesebbé vált a Babits által körvonalazott európaiság és magyar kultúra szükségszerű összetartozása, az önmeghatározás nem konzervatív–autochton megtervezése.

s. a továbbiakban magasra értékeli Babits Vörösmarty-tanulmányának színvonalát (a „stílromantika” jegyében?), noha a Vörösmarty-képen egy önarckép áttetszését szemrevételezi, miközben Babits a hibáztatott paradoxonokban marasztalható el. Ennek némi ellensúlyozása: „a contrast-hatás élessége sok vonást [ti. Vörösmarty költészetét. F. I.] felismerhetőbbé tesz.” Annál több a szemrehányás a *Ma, holnap és irodalom* vitacikket szemlélve. „A holnap irányát fejtegetve, az anarchia igazolásában szélsőséges túlzásokra

¹⁵ Babits Mihály: *Magyar irodalom* (1913). In. 5. sz. jegyzetben i. m. I. 376, 419.

ragadja verseiből is ismert háború-ellenes álláspontja”. A kritikus Babits „írói köré”-t szintén felelősnek tartja „az ifjú titánok hibáiért”. S ha a kutatás jó darabig (de maga Kassák is, talán még Babits is) a *Nyugat*-os modernség és az avantgárd egymással ellentétes tendenciáira koncentrált, a konzervatívok részéről érkező együttes elmarasztalás azok véleményét erősíti, akik az ellentéteket nem tagadva, a modernségek komplementaritását legalább oly jellegzetesnek gondolják, mint valóban létező szétágazásaikat. Az elismerésekkel vegyes bírálóat végkövetkeztetése – korántsem váratlanul – annak a vádnak a megfogalmazása, amely a kezdetől jó darabig kísérte a *Nyugat* alkotóit és alkotásait: hagyománytagadást, ennél fogva nemzetietlenséget felröva azért az alternatív kánonért, amely Ady verseiben és Babits értekezéseiben (de világirodalmi szövegeköziségében is) újragondolásra készítené az irodalomtörténetet:

„Bizonyos egyébként, hogy sem Schöpfung, sem Babits nem kapcsolódnak mélyen gyökerező vonzalommal magyarságunkhoz s kritikai irodalmunk hagyományaihoz.”

1919 után Szekfű *Három nemzedékében* és (ami az irodalomtörténeti és azzal összefüggő irodalomkritikai szemléletet illeti, még hangsúlyosabban) Horváth János *Aranytól Adyig* füzetében nyíltan kimondatik, elméletileg és történetileg kidolgozott nézetrendszerre építve a *Nyugat* szerzőire és e szerzők közvéleményt képviselő olvasóira alkalmaztatik, nem több és nem kevesebb, mint az a hármasság vád, amely brutalitásában később hangzik föl: a nemzetköziségé, az erkölcsi nihilizmusé és (ez lenne az esztétikai elmarasztalás), a homályosságé.¹⁶ Amellyel szemben a ragaszkodás a „nemzeti klasszicizmus” által kidolgozott és létrehozott irodalomhoz ellensúlyt alkothatna. Így Arany, Kemény és Gyulai hármasságának a *Nyugat* szerzői (Ady és Babits) nem lehetnek méltó folytatói, jóval inkább Herczeg Ferenc, Vargha Gyula és (a kései utókor szemszögéből) Horváth János. S ez a följebb említett, az elmarasztalás alapjául szolgáló, hármasság az 1920-as esztendő konzervatív kritikájának vezérszólama lesz, olykor más-más elemek kiemelésével. S még ott is felbukkan, ahol békülékeny hangok hallatszanak. Berzeviczy Albert nem szűnik meg Ady ellen hazafias(?) és erkölcsi kifogásokat emelni, és Babitsnak viszontválaszolva elég furcsán védi meg azt a személyiséget, akivel békét kötne, azoktól, akik nem felejtették el Babits háborúellenességét. „Babitsnak magának, kinek néhány, sokaknál visszatetszést keltett versét nem olvastam, s talán vele együtt több másoknak is joguk lehet ilyen ártatlansági bizonyítványra, ha ők hajlandók magukat külön választani azoktól, akiket a vád alól mentesíteni nem lehet. Babits, mint igazi költő, ki a valóság talaján nem szívesen jár, talán nem is érezte át mindazt a szenvedést, amit bukásunk percében bűnös könnyelműség reánk hozott.”¹⁷

Berzeviczy Albert békülékeny cikke, viszontválasza annak a taktikázásnak része, mely az egyre növekvő tekintéllyel rendelkező Babitsot meg akarná nyerni a „megfogyatkozott presztizs”-ű hivatalosságnak, s ezáltal megosztaná a *Nyugat*ot, felerősítvén a folyóirat valóban létező belső ellentéteit. (Osvát és Babits szembenállására céloznék, majd az „Ignotus-ügy” fejleményeire, az ügy nyomán keletkezett sajtóvitákra stb.). Babits megnyilatkozásai szilárd, elvi álláspontból „árulkodnak”. A *Magyar költő 1919-ben* első változatának magamentsége valójában szembenézés egy formálódó helyzettudattal, a szélsőségek

¹⁶ Kéky Lajos fogalmazásában: A magyar irodalom története. Budapest 1929.

¹⁷ Berzeviczy Albert: Még egyszer irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság. Budapesti Szemle 1927. 206. k. 292–296.

és a napi politika kisajátító törekvéseivel; e szembenézés váltotta ki az egymással ellentétes nézetek Babits ellen irányuló indulatait, az emigráció meg a hazai jobboldal támadásait. Célzásait ugyanis mindkét oldalon „értették”, vitatták. Babits nem győzi hangsúlyozni, miszerint a *Nyugat* „kényszerült” átvenni azt a szerepet, ami voltaképp egy Akadémia szerepe”.¹⁸ „A Nyugatban sohasem érvényesülhetnek a hivatalosság szempontjai”; „a *Nyugat* nem mutatta, s nem is fogja mutatni hivatalos megalkuvás nyomát, s kritikai szabadságát is megőrizte, s meg fogja őrizni a Társasággal szemben is...” S hogy ne essék félreértés, az általánosságban szólást követőleg önmagára vonatkoztatja, s mint sajátját mondja ki a szellemi függetlenség esztétikai(!) és etikai parancsát: „Megőrzöm azt én is, a magam személyében”.¹⁹ Tegyük gyorsan hozzá: Szabó Dezsővel, Tormay Cécile-lel, Berzeviczy Alberttal és – ha szükséges – Kosztolányi Dezsővel szemben. Régi és újabb támadóit – kerítőit eképpen oktatja ki: „Ha irodalmunk nagy szellemeinek hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek szemünkben ellentétek.” Igazolól erővel idéz egy lábjegyzetében Kazinczynak Széchenyi Istvánhoz küldött episztolájából, majd Széchenyitől: „Ne mondjuk mindjárt hazafiatlanságnak, ha egy külföldi könyv jobban tetszik, mint egy magyar.”²⁰

A Berzeviczy–Babits-vitába kér(dez)etlenül szólt bele a Petőfi Társaság elnöki előadói székéből az a Császár Elemér, aki 1919-et követőleg nem szűnt a *Nyugat* szerzőivel polemizálni, eleinte a kitagadás, a gyanúsítás, a teljes elvetés gesztusaitól sem mentesen. Az 1930-as esztendőkből ritkábban jelentkezve ez ügyben – és némileg méltányosabban. Császár szerint²¹ a szakadás „közvetlen oka” az volt, hogy időközben egy új költői nemzedék nőtt fel, amely gondolkodásban, érületben, erkölcsben a magyar szellemtől eltávolodott, s megtagadta „a közösséget azokkal a nemzeti, etikai és esztétikai eszményekkel, amelyeket eddig minden magyar költő szentnek tartott”. De nemcsak a költők, hanem a közönség is. („Egész világok állanak a két tábor között”). A beszéd végkövetkeztetése: „Volt egy komoly irodalmunk, szellemben nemzeti, érzésben magyar, erkölcsben keresztény, és volt egy másik, közömbös az élet nagy kérdései, a magyarság problémái s az erkölcs kategorikus imperativusa iránt.” Másképpen: Császár jobb- és baloldali irodalom között tatóngó etikai és esztétikai szakadékokat feltételez. Az ellentét „magjá”-ul a l’art pour l’art melletti és elleni irodalmi állásfoglalást jelöli meg. Modern „költőink (...) akaratlanul is árutakra juttatták a művészetet.” A lendületes szónoklat az elnöki pulpitusról üzen a „modern” költőknek:

„Vannak eszmék és érzések, amelyek megsértését nem tűrjük, amelyekhez durva kézzel, cinikus nyelvvel nyúlni nem engedünk. A haza, erkölcs, vallás szentháromsága ez. Nem kívánjuk tőlük, hogy hazafias szellemben írjanak, de ne írjanak hazafiatlan szellemben; nem kívánjuk, hogy erkölcsös legyen írásuk, de ne legyen erkölcstelen; nem kívánjuk, hogy vallásos áhítat csendüljön meg dalukban, de ne bántsa az a mi vallásos érzésünket.”

Nem volt előzménytelen és következmények nélküli az elnök úr anti-modern credo-ja (persziflázsaként: *acredo, quia absurdu m idealkalmazásával lehetne eljátszani*), hiszen

¹⁸ Babits Mihály: Könyvről könyvre. In 5. sz. jegyzetben i. m. II. 49

¹⁹ Uő: A Nyugat és az akadémizmus. In Uo. 265, 268.

²⁰ Uo. II. 173. 177.

²¹ Császár Elemér: A régi és az új magyar irodalom. Budapesti Szemle 1927. 206. k. 596. sz. 133–141.

Zulawski Andor, az ifjú konzervatívokat képviselni akaró pamfletista szintén 1927-es (lehet, hogy a viharos sikerre való tekintettel, a második kiadásban 1928-as) könyve²² részint hasonló tónusban értekezik, Császár Elemér egy korábbi kritikája nyomán teszi szóvá Babits „hazátlan lelké”-t, Krúdy „középszerű tehetségé”-t.²³ Illetőleg alapozza meg Császár „irodalmi szentháromságá”-t. „A modern irodalomnak (...) egyik sajnálatos jelensége, hogy minden évezredes erkölcsi normán felül áll. Ebből következik, hogy, hogy maguknak az íróknak is erkölcsi felfogásuk laza”.

A megbírált szerzők között leljük Babits mellett többek között Móriczot és Szabó Dezsőt; a *Sziget és tenger* kritikája valójában Császár Elemér nyomában jár, az alábbi fordulatokra kihegyezve: „Jómagam s velem együtt egy páran tehetetlenül állunk a költői szellem ilyen megnyilvánulása előtt.” De nem menekül meg a Dante-fordítás sem, mivel a „költői lendület (? F. I.) szempontjából messze mögötte marad elődjének, Szász Károlynak úttörő munkájától”.

Ehelyt két megjegyzést teszek. 1. Finoman szólva Zulawski szerfölött sokat köszönhet Zoltvány Irén *Erotika és irodalom* című munkájának; 2. A Dante-fordítás kritikája pedig Radó Antal, -sz-ó és Kőszegi László véleményét visszhangozza. Az itt említett művekre még visszatérek, mivel az 1927-es esztendő másik elnöki beszéde, az Irodalomtörténeti Társaság ülésén elhangzott szónoklat szintén tünetértékű adalék a kettészakadt irodalom vitájában. 1921-ben Zoltvány Irén Babits *Gondolat és írásáról* szólva még Földessy Gyulával szemben Babitsnak adott igazat.²⁴ A húszas évek közepén a hont kivont szabályával óvta Babits ellen, a bakonybéli apát, Czuczor Gergely összes műveinek sajtó alá rendezője már Babits ellen fordult, és elnöki minőségében szomorúan szemlélte²⁵ a magyar költészet és kritika eltévelyedését, bizonyos külföldi hatások szinte reflektálatlan érvényesülését. A felkészületlennek aligha mondható pap-irodalomtörténész számára a XIX. század francia irodalmi irányai nem voltak ízlése szerint valók, viszont jól tudta, hogy Baudelaire és Verlaine, valamint Wilde magyar népszerűsítésében Babitsnak számottevő szerep jutott. Így Ady költészete, a *Nyugat*-osok lírája és epikája, továbbá fordításai egymásra vetülnek, és „nemzeti és faji” szempontból bírálандók el. Az elnöki beszéd két passzusát idézem, ebből következtethetünk, miként egészíti ki, variálja Zoltvány Berzeviczy és Császár vádjait.

„a nyugatosok a radikális-szocialista polgári irány szolgálatába szegődve, a költészetbe különben nem illő, kirívó politikai irányzatosság mellett, egyre feltűnőbb módon szakítottak egyenesen magával a nemzeti és faji érzéssel, sőt még a hazaszeretettől is gúnyt űztek”.

(Itt nagy valószínűséggel nemcsak Adyra céloz az elnök úr, hanem Babitsra is!)

A szimbolista költők, a költői kifejezésmód tekintetében, mint tudjuk, a francia szimbolista költőket utánozzák. (...) fölötte szabados, minden ritmikai szabályosságot lerázó verselés módjuk, melyet szintén a franciáktól tanultak el, akiknél a különben csekély tehetségű Mallarmé lett e tekintetben híressé, vagy inkább hírhedté.”

²² Zulawski Andor: A magyar irodalom problémái. Budapest (1927).

²³ Császár Elemér (r. r.-ként jegyzett) kritikáinak adatai: Babits Mihály Bibliográfia. Összeáll. Stauder Mária és Varga Katalin. Budapest 1998.

²⁴ It (Zoltvány) összefoglaló szemlájében: Irodalomtörténet 1923. 41.

²⁵ Uő: Elnöki megnyitó beszéd. Uo. 1927. 76, 78.

Nem volna érdemes élcélődni ezen az „érvelésen”, még a nem idézett helyeken Baudelaire és Verlaine életrajza és lírája kárhóztatott összefüggéseinek a *Nyugatos* költészetre rávetítését sem szükséges fölemlíteni, annál inkább azt a kizárólagos és az akadémikusi tévedhetetlenség pózába merevült álláspontot, amely nem mondható egyedinek és alkalmoszerűnek, éppen ellenkezőleg, amely Ady színre lépésétől kezdve kíséri a *Nyugat*, ezen belül Babits megítélését is. Nem az önálló véleményalkotás jellemzi az egyetemi magántanár Kéky Lajost, ő Zoltvánt mondja tovább, mikor azt állítja, hogy a *Nyugat* költői „főként a francia dekadens líra után indultak.” „Az ösztönök költészete ez, a nagyvárosok akaratos erkölcsi erőt elernyesztő életének terméke.” Babits a „technikai mesterkedések” lírikusa, „érzelmek helyett gondolatokat öltöztet hidegen csillogó képekbe”. Regényeiben „lélektani fantasztyikum”-ot fedez föl, viszont kiváló fordítónak tartja.²⁶

Ez az, amit a régebbi korok iparszerű fordító munkása, Radó Antal óvatosan kétségbe von.²⁷ A *Pokol* fordításához hibajegyzéket mellékel, felrója, hogy „Babits ott is, ahol Dante egészen sima, egyenes beszédű, keresni látszik a különös, erőszakos szólásokat, aminőket némely új divatú poéták szoktak hajhászni”; „képet használ ott, hol az eredetiben nincs kép.” A *Purgatórium* átültetése Radó szerint „hívebb”, hibáztatja az áthajlásokat, egészében azonban a magyar műfordítás nyereségének tartja.²⁸ Kőszegi László egy dolgozata elmarasztalja az *Inferno* XVII. énekéből vett és példaként idézett részletet.²⁹ *Esztétikai megtisztulások* című könyvében „igen rossz”-nak minősíti a Dante-fordítást, melyben kétszer több hiba található, mint a Szász Károlyéban. S bár „különb, születettebb művész Adynál”, első két kötetéhez képest „sok újabb, zavaros verse” született.³⁰ A már említett -sz-ó³¹ elég gyöngye rímeltetés”-t emleget – kritikájának célzatára pedig legyen elegendő egy passzus:

„Hazafias örömmel olvastam Babits fordításának magasztaló bírálását Zambra Alajos budapesti tanár tollából. Igaz, hogy egy jó költői érzékű s az olasz nyelvben alaposan jártas kritikus a Magyar Középiskola legutóbbi füzetében kimutatta, hogy ez a fordítás bágyadt és szomorú elerőtlenedés a *Pokol*-hoz képest, de Zambra Alajos dicshimnuszából megtudjuk, hogy milyen hálával tartozunk a *Nyugat* szerkesztőjének ezért a kötetéért. Egy-egy részletet is közöl ez a recenzens, hogy kimutassa, mennyire leverte Babits Mihály Szász Károlyt”...

Ismét csak azt írom, fölösleges ügyet vetni a célozgató személyeskedésre, annál inkább arra, hogy a Kisfaludy Társaság műfordítási elvei ellenében működött Babits és Kosztolányi (ezúttal elhanyagolva a köztük vitathatatlan módon feltárható eltéréseket). Király György

²⁶ Kéky: a 16. sz. jegyzetben i. m.

²⁷ Radó Antal: Dante Poklának új fordítása. Budapesti Szemle 1914. 157. k. 445. sz. 141–154.

²⁸ Uő: Dante Purgatóriuma. Uo. 1920. 183. k. 526–528. sz. 74–80.

²⁹ Kőszegi László: Dante és Arany. Uo. 1921. 188. k. 538. sz. 25–27.

³⁰ Uő: *Esztétikai megtisztulások különös tekintettel a haladás betegeire és a fölösleges forradalom híveire*. Budapest 1924. A személyeskedéstől sem mentes brosúrából néhány idézet: „Micsoda elzöldült, eltorzult delinkvens(!) lett a Babics(!) Miskából”; „S a sok rossz Ady bacillusos újabb vershez még egy rossz Dante-fordítás is járult.” (61, 67.) – de megkapja a magáét Cézanne („szerecséltlen piktor”), Ady, Csók, Vaszar, Rippl Rónai, Bartók és Horváth János is.

³¹ -sz -ó: Új hangok egy régi folyóiratban. Irodalomtörténet 1921. 79–80. Nem tartom teljesen elképzelhetetlennek, hogy ez is Kőszegi László írása. Zambra Alajos pozitív előjelű ismertetése az Egyetemes Philológiai Közönyben jelent meg.

érezte rá erre a műfordítás-történeti eseményre, melyet összefüggésbe hozott Ady és Babits nyelvi „vívmányai”-val a szintakszisban. Babits nem a művel kapcsolatos hagyományos filológiai megfontolások felől érkezik a lefordítandó műhöz, hanem „más nyelven, de ugyanazokkal a művészi eszközökkel” akarja „megszólaltatni az idegen nyelvű műalkotást.” „Az értelem logikája helyett, itt egy új összefüggés, az érzelmek, a hangulatok logikája válik lényegessé.” A *Purgatórium* három terzináját hasonlítja össze Babits és Szász átültetésében.³² (S csak mellékesen: az *Irodalomtörténet* egy recenzense Szegzárdy József brosrájából kiemelve egy mondatot – többet is idézhetett volna – marasztalja el a költői dikció és az idealizálás szempontjából Babits Iphigénia-fordítását, vele szemben Csengery János és Kis János tolmácsolásának adva elsőséget).³³

A korábban már említett Zoltvány Irén kötetében, az *Erotika és irodalomban*³⁴ annak a konzervatív hagyománynak követőjeként lép föl, amely még Octavian Goga nacionalista-antimodern nézetét is felhasználja a *Nyugat* és általában a modern magyar irodalom ellenében, a századfordulós „magyar irodalom elzsidósodása”-ról szólva. Ennek feltűnő jelét a monográfus az irodalmat elárasztó erotikában nevezi meg. Babits ebben a könyvben viszonylag jelentékeny terjedelemhez jut. Előbb novellái kapják meg a „trágárság” minősítést, majd elismerve néhány szép kötetét, azt állítja: „A külső formának mestere, egyébként tudós költő, aki érzéstartalom tekintetében hideg s olvasóit is hidegen hagyja. [honnan tudja? F. I.] Világnézete minden más, csak nem keresztényi. Ezért nem meglepő, hogy erotikus költő.” Felhossa a Pávatollak „szemenszedett erotikus költeményei”-t. Így Babitsot nemcsak Baudelaire, Verlaine és Wilde, hanem Theokritosz és Goethe „erotikus” verseinek fordítása miatt is megrovás éri. Viszont érdemül tudja be Zoltvány, hogy valaha fellépett a „futuristák” ellen.

Az 1920-as évek konzervatív kritikáját nem enyhítette a Rónay László által bemutatott, valamivel későbbi „értékmentő fordulat”.³⁵ Mert az ugyan kétségtelen, hogy Sík Sándor, a *Nemzeti Újság* vagy a *Korunk Szava* az eddigiekhez képest új hangon megszólaló kritikuskoknak adott teret, de az sem igen vitatható, hogy Zoltvány Irén irodalomszemléletének megvoltak a követői. Dr. Bartha József kir. főigazgató (emígy a szerzői jelölés a címlapon) nem túlságosan magas színvonalon összegzi majd két évtized vádjait:³⁶ a Nyugatot amúgy sommásan „nemzetközi szellemű”-nek bélyegzi, és az első zsidótörvény árnyékában meg lehetős baljóssággal hangzott e vád részletezése: „a zsidó radikalizmus a *Nyugat* című folyóirattal a szépirodalom területén is alapot vetett a maga nemzetközi jellegű törekvéseinek.” A könyvből megtudhatjuk, hogy Adynak „hiányos” volt a „nemzeti érzése”, „hazaszeregetete fogyatékos”, „szimbolizmusa” meg „zavaros”. Babits valamivel (nem sokkal) jobban jár. „Világnézeti felfogás dolgában teljesen Ady útjain jár, csak hogy hiányzik belőle annak radikális vakmerősége, de egyúttal nyers őszintesége is. (...) Érzéseit mindig reflexióin ke-

³² Király György: Babits Dantéja (1920). In Babits Mihály száz esztendeje. Kritikák, portrék. Szerk. Pók Lajos. Budapest, 1983. 112–122.

³³ Irodalomtörténet 1930. 266. Szegzárdy József (másutt Szegzárdy-Csengery -!-): Babits Mihály Iphigénia-fordítása. Szeged 1929.

³⁴ Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest 1924.

³⁵ Rónay László: Értékmentő fordulat. A harmincas évek elejének irodalmi és világnézeti harcai. In A Nyugat-jelenség (1908–1998). Szerk. Szabó B. István. Budapest, 1998. 83–92.

³⁶ Az új magyar irodalom kistükré. Budapest, 1938.

resztül önti formába, amelyek néha finoman kicsiszoltak, sőt mesterkéltek.” Szerinte Babits jobb fordító, mint költő. Az „ellenhatás” költői: Sajó Sándor, Lampért Géza, Bán Aladár, Petri Mór, Havas István, Papp-Váry Elemérné, Gyóni Géza, Harsányi Kálmán. A főigazgató úr idesorolja Sík Sándort és nem csekély meglepetésre Juhász Gyulát, aki halott lévén már nem tud tiltakozni. A kritikusokat szemrevételezve megismétli a Schöpfung és Babits ellen korábban felhozott vádakat: „mind a ketten a történelmi materializmus szempontjai szerint ítélik meg a kritikáikban újabb irodalmunk dekadens irányát magasztalják vagy legalább is mentegetik.”

Így teremti meg a konzervatív irodalomtörténet/kritika egy mennyiségileg messze nem elhanyagolható hányada a maga folytonosságát, a *Nyugat* több ízben emlegetett hármast vétkét szüntelen, különféle változatokban fölhozván. Egyben vitatva a *Nyugat* értékelendő jelentőségét, vele szemben a hivatalosság, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság szerzőinek szerintük nem vitatható teljesítményét kiemelve. Még Horváth János is, aki pedig érdemben tudott Adyról és Babitsról írni, nyilvánosan Herczeg Ferenc, Vargha Gyula és Tormay Cécile méltatására vállalkozott, akiknek irodalomtörténeti helyét persze nem ártana újragondolni. Annál is inkább, mivel a maga módján a *Napkelet* sem legyőzendő, noha szűkebb területre szorítandó versenytársként tekintett a *Nyugatra*, mindenesetre színvonalban méltó társa igyekezett lenni a rivális folyóiratnak. Azért említendő, hogy Babits, Illyés, Móricz, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc nem publikált a *Napkelet*-ben, Juhász Gyulának csak 1934-ben jelent meg két közleményben három verse, Kosztolányi 1925-ben közölt egy Victor Hugo-fordítást, egyebet nem. A *Nyugat*-szerzőkről közreadott recenziók korántsem ellenséges hangvételűek: Babits műveiről tizenkét írás született, igaz, ennek fele a Babitscsal baráti viszonyban lévő Rédey Tivadar tollából, a többi recenzens között olyanokat lelünk, mint Brisits Frigyes, illetőleg Németh Antal és Németh László.

Jóllehet a *Nyugat* szerkesztőjének személye változott, az első időszak „radikalizmusa” enyhült, a folyóirat egészéről azonban nem kell visszavonni a tézist, miszerint a magyar modernségek különböző fázisainak kiemelkedően fontos folyóirata volt és maradt az utolsó lapszámmal bezárólag. Az 1930-as esztendő közepén már másképpen vetődtek föl irodalompolitikai/kritikai kérdések, mint korábban, a Társaságok nyitottak a *Nyugat*-szerzők irányában. Sőt, az a Császár Elemér, aki ha alapkérdésekben vitatta és továbbra is vitatja Babits (világ)irodalomfelfogását,³⁷ mégsem ítéli meg teljesen negatívan az európai irodalomtörténetet, pontosabban szólva, szokásához híven megkísérli, hogy aggályosan mérlegelje, s az ismertetésekben igyekszik az elismerést és az elmarasztalást megfelelőképpen adagolni. Császár természetesen ezúttal sem tagadja meg önmagát, mesteréhez, Heinrich Gusztávhoz híven, az összehasonlító irodalomtörténet egy századfordulós felfogása alapján áll. Szerinte a világirodalom-történet „egységes kép; hivatása bemutatni a világirodalom életét azok szerint az egyetemes jellegű törekvések szerint, amelyek a művelt nemzetek összességét az egyes korszakokban mozgásba hozták, s ebben a keretben kell adnia azoknak az irodalmi alkotásoknak jellemzését, amelyek széttörve a tér és az idő korlátait, megtartották értékeiket mindmáig, vagy hatások által, legalábbis egy időre, szellemi közbirtokká lettek.” Ennek az igénynek Babits könyve – Császár szerint – nem felel

³⁷ r. r.: A világirodalom kis tükre. Babits Mihály: Az európai irodalom története. Budapesti Szemle 1935. 236. k. 686. sz. 113–119; *Uő*: A XIX. század irodalomtörténete. Uo. 1936. 241. k. 701. sz. 119–124.

meg, ehhez olyan „lángelme” volna szükséges, mint egykor Caesar(!) és „most Mussolini”. Egyébként is Babits „szubjektív” világirodalom-történetet írt, „vonzó olvasmány”-t, melyből sok minden kimaradt. Költő munkája, mely nem mentes a tévedésektől. Császár fel is sorolja. Viszont: szerinte Babits irodalomelméleti álláspontja „nem elég tudományos”; noha bizonyára érdeméül tudja be, hogy „korunk modern irodalomelméletével szemben erősen konzervatív” (talán a szellemtörténettel szemben tanúsított bizalmatlanságára célozna Császár?). Mindenesetre úgy jellemzi a mű első kötetét, miszerint Babits az irodalmat „művészi jelenség”-nek tartja, azaz az ’ahogyan’ és nem a ’mit’ érdekli.

Persze, Babits elhatárolódása a világirodalom additív felfogásától (s ez talán célzás a XX. század elején a Heinrich Gusztáv szerkesztette Egyetemes irodalomtörténetre), továbbá határozott kiállása egy humanizált Európa-eszme mellett, ambivalens viszonya a modernség különféle áramlataihoz, miközben hitet tesz Ady Endre költészete mellett, jól jelzi, miért inkább olvasmányként, mint „történeti mű”-ként értékelte Császár – összes fenntartásaival – Babits kötetét. A XIX. század irodalomtörténetétől nem kevésbé tagadja meg Császár a számára értékmérőül hangoztatott „szintézis”-jellegét, és legföljebb „synchronizmus”-t ismer el a művel kapcsolatban. A második kötet elejti Császár szerint a nemzeti szempontot, „mintegy egységesnek tekinti az európai irodalmat, s rajta hossz-metszet helyett keresztmetszeteket csinál”. Babits ezáltal – véli Császár – Fritz Strich *Weltliteratur und vergleichende Literaturgeschichte*-jéhez kerül közelebb könyvében, „lát-hatóvá lesz mind a párhuzamosság az európai nemzetek irodalmának fejlődésében, mind a nemzetfölötti elem, amely Strich szerint minden művelt nemzet irodalmában megtalálható a fejlődés bizonyos pontján”. Császár Babitscsal együtt a szellemtörténész Strichnek is felrója, hogy „veszendőbe megy az irodalmi folytonosság és fejlődés elve”, és nem érvényesülhetnek „az egy-egy nagy írói egyéniségből mindenfelé kisugárzó hatások”, nem rekonstruálható sem az „irodalmi divat”-ok, sem a „nemzetközi áramlatok” nemzeti irodalmi jelentkezése. Beszédes, hogy Császár Paul van Tieghem téziseit kéri számon Babits (és Strichen), bizonyára 1931-es *Le littérature comparée*-jét, esetleg az 1925-ben publikált európai irodalomtörténetet (*Précis d'histoire littéraire de l'Europe depuis la Renaissance*) Röviden: a szellemtörténeti megközelítéssel szemben a kései pozitivistára, az esszéivel szemben a régebbi típusú elbeszélésre szavaz Császár. Igaz, valójában egy már 1923-ban³⁸ kifejtett véleményét mondja újra az összehasonlító irodalomtörténetről:

„Ez az egyetlen eljárás, mellyel tudományunk bizonyos tekintetben megközelíti a természettudományok exactságát. Az irodalmi kölcsönzés mértékét ugyanis, azt a hatást, melyet költői egyéniség vagy műalkotás a másokra tett, az összehasonlító irodalomtörténeti módszerrel nemcsak meg lehet állapítani, hanem szinte meg is lehet mérni.”

Alább a szellemtörténet ellen irányozza gondolatmenetét; a Babits-könyv alkalmasnak bizonyul, hogy e régebbi polémiáját fölelevenítse, és egy tulajdonképpen Van Tieghem előtti irodalmi gondolkodás felől nem csekély értetlenséggel bírálja Babits esszébe hajló irodalomtörténetét. A leginkább ott ért egyet Babitscsal, ahol a magyar szerzők vannak az európai seregszemlébe állítva. Elismeri Babits „ötletgazdagság”-át, de bírálja „szellemes-

³⁸ Császár Elemér: Heinrich Gusztáv és a magyar irodalom. Egyetemes Philológiai Közlöny 1923. 9. Vö. még Uő: Az összehasonlító irodalomtörténet. In Emlékkönyv Kuncz Jenő 70. születésnapjára. Szerk. Bászel Ernő, Gálos Rezső. Győr 1934. 69–74.

kedés”-ét, önmagát ismételve, tudományként nem fogadja el, de „ötleteivel, gondolataival egy pár kellemes órát szerzett nekünk ez az érdekes, szellemes könyv.”

Természetesen pusztán egy alapjában másként értelmezhető tézis egy kurta pillanatra teszi lehetővé, hogy Császár – önmagához képest visszafogott – értetlenkedő kritikáját és Halász Gábor „nemzedéki” vitáikét összelássuk. Császár az elvonatkoztató tudományosság hiányát rögzíti, „a világirodalom, ahogy én látom” szubjektivitását felröva, Halász – erősen kétséges, hogy ez elismerésnek felfogható-e – az önéletrajz egyik változatát véli fölfedezni az európai irodalomtörténetben. Egy elsajátított, önmagáévá birtokolt műveltségi anyag fölmutatása, a Proust-élmény irodalomtörténeté formálása ily módon válik az én-keresés, az ön-legitimitás eszközévé:

„Babits európai szemléje (...) csak ürügy, hogy az elveszett idő keresésére induljon; lényegében önarckép, egy ízlésformáé, vagy ami evvel egyet jelent, egy ifjúságé.³⁹ És nem marad kimondatlan: nem Halász Gábor ifjúságáé.

Inkább Babits pozíciójáról árulkodik, hogy ismét, akár a Baumgarten-díjjal kapcsolatban, különféle világnézetű, ízlésformájú kritikusok vonták kétségbe (korábban) pártatlanságát, esztétikai ítélőképességét, (újabban) határolódtak el hol esszéista közelítésmódjától, hol a válogatás, a mérlegelés, a „történetvezetés” mikéntjétől. A Baumgarten-díj „elfogult” kurátorát Kassák és Császár valójában hasonlóért támadta (Babits éles megfogalmazásában: „A támadók maguk a legnyíltabban elárulják, hogy amin följajdulnak, az éppen a pártszempontok hiánya – a saját pártszempontjaik hiánya”). Kassák személyes sértettségét szegezi Babits (vélt) személyes sértettségével szembe, nyilván sérelemként élve meg, hogy nem kapott díjat. Császár ellenben Babitsban egy „baloldali tendencia” képviselőjét látja, aki indokolhatatlan göggel fordul el a jobboldal íróitól.⁴⁰ Az európai irodalomtörténet szerzője ehhez hasonlóan, csakhogy nem politikai, hanem irodalomelméleti előfeltételezések alapján, kerül a pozitívista-konzervatív Császár Elemér és az új esszéírói nemzedék korszerű tájékozódó, Babitsnak szintén nem konzervatív eszményeitől azonban jórészt elforduló Halász Gábor közé. Mégsem olyanként, aki a jobb- és a baloldal között, valahol középen áll, inkább olyanként, aki nem látszik elfogadni a (párt)politikai megosztást. Babits szerint az esztétikai megítélés nem függhet politikától-világnézettől: „Az író világnézete ott van műveiben, fenntartás és elhallgatás nélkül.” Nem az „empirikus” író-személyiség politizál, hanem a mű – irodalmiságában. Babits sem kurátori pozícióját, sem költői magatartását nem kívánja ún. „irodalmon kívüli” szempontoknak alávetni. Az európai irodalomtörténet félreolvasása – veti bírálói ellen Babits –, hogy (mintegy) „lírai vallo-más”-t látnak benne. De ami igazán érdekelte, nem egyes írók besorolása egy hagyományos előadás szerint, hanem az irodalom történetének szemlélete, „valóságos rendjében és összefüggésében...” Ennek alapján érzi úgy, hogy európai irodalomtörténetében „nem szubjektív maga, az összefüggés, az irodalom történetének lényeges, időbeli lefolyását” bemutató előadás.⁴¹ Más kérdés, hogy Babits és Halász Gábor kapcsolatai nem a kritika – válasz – viszontválasz sorral zárulnak. Halász később jóval több megértéssel nyilatkozott

³⁹ Halász Gábor: Egy ízlésforma önarcképe. Jegyzetek Babits Mihály irodalomtörténetéhez. In *Uő*: Válogatott művei. Szerk. Véber Károly. Budapest 1959. 259, 260.

⁴⁰ *Csaplár* Ferenc: Babits és Kassák. In *Mint különös hírmondó...* 1. sz. jegyzetben i. m. 171–181. Függelék: *Babits* Mihály: Válasz Császár Elemérnek és Kassák Lajosnak. Uo. 181–183.

⁴¹ *Babits* Mihály: Önkritika. in. 5. sz. jegyzetben i. m. 87–89.

arról a költőről-értekezőről, akinek ellenében, illetőleg akit megtagadva gondolta föllelni a maga kritikus szuverenitását.⁴²

Amivel kezdtem, azzal fejezhetem be. Babits a XX. századnak – Ady mellett – talán a legtöbbet támadott szerzője. S bár költészetét is jócskán érte vád, prózája, értekezői tevékenysége, majd kurátorsága hihetetlen indulatokat gerjesztett. Minden szélsőségnek cél-táblája lett, magatartása, szerepe, költészete összemosódott az „irodalomalapító” Kazinczyéval, persze nem mindig pozitív értelemben... Az 1920-as esztendő közepétől még a konzervatív irodalomszemlélet képviselőit is megosztotta a hozzá való viszony. A halála után megjelent Emlékkönyv sokfelől láttatja jelentőségét, a költőét és a személyiségét egyaránt. Ami persze a korszerűséget illeti, korántsem a vita kedvéért, Tandori Dezső elemzését hívom segítségül. Tandori nemcsak egy Babits–Eliot (távoli) rokonságot feltételez, hanem még az oly nagyon bíralt *A gazda bekeríti házát* című verset is „másképpen” szemléli, a vershez „nagy amerikai modernebb”-eket rendel. Sőt, egy ízben megkockáztatja: „látjuk egyre-másra, mint lelhető fel újabb költészeti eszköztárunk számos eleme” Babits – Tandori terminusát idézem⁴³ – „félhosszú versei”-ben. Az 1960-as, 1970-es esztendő magyar költői modernségét (bizonyára nemcsak Nemes Nagy Ágnesét) Tandori Dezső Babits közelében véli meglátni.

BABITS MIHÁLY ÉS SCHÖPFLIN ALADÁR BABITSÉK ESZTERGOMI HÁZÁNAK KERTJÉBEN
(Esztergom, 1936. július)

⁴² Halász Gábor: Babits, az esszéíró. In 39. sz. jegyzetben i. m. 402–409.

⁴³ Tandori Dezső: Az erősebb lét közelében. Olvasónapló. Budapest 1981. 104–131.

SIPOS LAJOS

Babits Mihály és Moholy-Nagy László „találkozásai”

A Babits hagyaték hét levelet őriz Moholy-Nagy Lászlótól. Az első 1916. február 17-én, az utolsó 1918. december 18-án kelt. A hét kártya mögé a mítoszteremtésre kész utókor szép történetet kanyarított. E szerint a szegedi gimnazista Moholy-Nagy László „szellemi horizontjának alakulásában [...] három, Szegeden megforduló egyéniség játszott szerepet: a költő Juhász Gyula és Babits Mihály, az esztéta Hevesy Iván. Mindhárommal szorosabb barátságba kerül[t], valószínűleg ennek is köszönhető, hogy érdeklődése először az irodalom felé fordult.”¹ A Babitshoz fűződő kapcsolatot a kutató érdeklődés még részleteiben is szavakba foglalta. Eszerint Moholy-Nagy László nagybátyja, „dr. Nagy Gusztáv ügyvéd, a sikergazdag szegedi jogász, az osztrákgyűlölő agglegény és világfi nyilván ismerte Babitsot [...]. Dr. Nagynak kitűnő, magyar, francia és német nyelvű könyvtára volt, korának jelentős szellemeivel levelezett. Bizonytal feltehető, hogy hamarosan kapcsolatba került a városban tanárkodó [...] Babitscsal. [...] a gimnazista kisdíák – azaz Moholy-Nagy László – [...] csodálattal és szeretettel nézhetett tehát a felnőtt és ’befutott’ költőkre: Babitsra és [...] Juhász Gyulára”.²

A tények ezzel szemben mást mutatnak.³

Az 1895. július 20-án Bácsborsodon született Moholy-Nagy László (eredeti nevén: Weiss László) családjáról nem sokat lehet tudni. Az apa a Latinovits család Moholon lévő birtokán volt jószágigazgató, aki elkártyázta pénzét és vagyonát, s kivándorolt Amerikába, mielőtt középső fia, László, Jenő öccse és Ákos bátyja, iskolába került volna. A három fiú gyámja dr. Nagy Gusztáv a szabadkai kamarához tartozó, Moholon praktizáló, gazdag ügyvéd lett, aki soha nem költözött el városából, a szegedi kamara területén pedig ügyvédi

¹ PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, Bp., Corvina Kiadó, 1982, 14.

² BODRI Ferenc, *Moholy-Nagy László levelei Babits Mihályhoz*, Tiszatáj, 1972/8, 29.

³ A Moholy-Nagy Lászlóra vonatkozó életrajzi adatokat az alábbi művekből vettem: APRÓ Ferenc, *Babits Szegeden*, Szeged, Somogyi Könyvtár kiadása, 1983; APRÓ Ferenc, *Újabb Moholy-Nagy rajzok Szegeden*, Tiszatáj, 1975/3; BODRI Ferenc, *Moholy-Nagy László levelei Babits Mihályhoz*, i. m.; BOTÁR Olivér, *Természet és technika. Az újra értelmezett Moholy-Nagy 1916–1923*, Bp.-Pécs, Vince Kiadó-Janus Pannonius Múzeum 2007; MOHOLY-NAGY, Sybil, *Moholy-Nagy: Experiment in Totality*, Cambridge-London, 1969; PÉTER László, *Moholy-Nagy indulása*, Magyar Hírlap, 1969, nov. 20; PÉTER László, *Moholy-Nagy dokumentumok Szegeden*, Délmagyarország, 1971. aug. 17; PÉTER László, *Moholy-Nagy pályakezdéséhez*, Tiszatáj, 1971/11; PÉTER László, [Bevezetés] *Moholy-Nagy László versei*, Tiszatáj, 1972/8; PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m.

gyakorlatot sem folytatott.⁴ A gyám a három árva részére letétbe helyezett 20–20000 koronát. A két fiú, László és Ákos édesanyjukkal Szegedre költözött. A későbbi festő, grafikus, fotóművész 1905-ben a szegedi állami főgimnázium (ma: Radnóti Miklós Gimnázium) diákja lett.

Moholy-Nagy László hat–hét éves kora óta rajzolt, tizenkét évesen verseket kezdett írni.⁵ Péter László valószínűsíti, hogy ő az a diákköltő, aki az 1909-es névváltoztatás után Nagy Lászlóként 1911. november 5-én a Szegedi Naplóban *Szerelmes verseket ...* címmel, 1912. december 3-án pedig ugyanitt *Anyám* címmel verset publikált.⁶ Dr. Kőszeginé Tömörkény Erzsébet emlékezete szerint a hozzájuk bejáratos gimnazista az 1912/13. tanévben is mutatott neki egy „nyomtatásban megjelent” verset *Leány jött az őszben...* címmel.⁷ Nem valószínű, hogy a szabvány versekkel jelentkező diákra az osztályfőnökén és magyar-tanárán, Horváth Jánoson (és közvetlen környezetén kívül) bárki is felfigyelt volna. Juhász Gyula, Babits Mihály és Hevesy Iván semmiképpen.

Juhász Gyula 1911 őszén a Szegedtől távol lévő szakolcai gimnáziumba került, ahonnan 1912 őszén sikerült áthelyeztetnie magát Makóra. Nem is volt tehát az alföldi városban a versek megjelenésekor. Babits sem lehetett támogatója Nagy László versírásának. Nemcsak azért, mert szegedi tanárként egy másik intézményben, a főreáliskolában tanított, 1908-tól ráadásul Fogarason élt és dolgozott, 1911 januárjában és februárjában a *Herceg, hátha megjön a tél is!* című verseskötetének összeállításával foglalkozott, szeptemberben pedig Újpestre helyezték. A diákpoeéta a versek megírásakor vagy megjelenésekor tehát semmiféle kapcsolatba nem kerülhetett a két „befutott” költővel. Hevesy Iván pedig, akit ismerhetett Szegedről is, 1911/12-ben még nem volt „esztéta”, Babits diákja volt az újpesti gimnáziumban, 1912/13-ban pedig művészettörténet szakon kezdte meg tanulmányait a pesti egyetemen.⁸

Moholy-Nagy László 1913 őszén a Budapesti Magyar Királyi Egyetem jogi fakultásának hallgatója lett. Egy évnél hosszabb ideig a Mészáros utca 12-ben együtt lakott a három testvér: a huszonharmadik évében lévő Jenő, a tizennyolc éves László és a tizenhat éves Ákos. Moholy-Nagy ekkor – bátyja emlékezése szerint – „főképpen írók társaságát kereste”. Az 1913/14. tanévben Hevesy Ivánnal együtt eljárt Négyesy László Stílusgyakorlatok című óráira.⁹ Szellemi fejlődésére – írta Németh Antal kérdéseire válaszolva 1924-ben – „a Nyugat hatott először elhatározón”.¹⁰

Talán ekkor találkozhatott személyesen Babits Mihállyal is. Hol történhetett mindez? A Szabóky utca 54-ben, a költő tisztviselőtelepi lakásán? Vagy esetleg az 1913 őszén jogi tanulmányait elkezdő, költői ambíciókat dédelgető valamikori kedves újpesti tanítvány,

⁴ APRÓ Ferenc, *Babits Szegeden*, i. m., 141.

⁵ Moholy-Nagy László levele Németh Antalnak. Idézi PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 382–383.

⁶ PÉTER László, [Bevezetés] *Moholy-Nagy versei*, Tiszatáj, 1972/8.

⁷ APRÓ Ferenc, *Újabb Moholy-Nagy rajzok Szegeden*, Tiszatáj 1975/3.

⁸ Hevesy Ivánra vonatkozóan: ÉDER Zoltán, *Régi napok illata*, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002, 71. Botár Olivér idézi Hevesy Iván szegedi családi kapcsolatait, és felemlíti a Babits osztályában Újpesten letett érettségét is. I. m., 23, 31.

⁹ Nagy Jenő emlékezése. Idézi PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 356.

¹⁰ Idézi: PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 383.

Komjáthy Aladár mutatta be őt Babitsnak? Vagy az ugyancsak első éves joghallgató, a költő öccse, a Szabóky utcában néhány házzal arrébb lakó Babits István révén ismerkedtek meg? Netán Hevesy Iván volt akkor már bejáratos Babits társaságába (aki 1921 első felétől 1929-ig folyamatosan szerzője lesz majd a Nyugatnak, s aki 1924. áprilisi folyóiratszámában részt vehetett a költő köszöntésében)?¹¹

Az biztos, hogy Moholy-Nagy Babitscsal való esetleges személyes kapcsolata nem lehetett sem hosszú, sem látványosan gyakori. 1914 őszén, még elkezdte tanulmányait. Az 1895-ben és 1896-ban születetteknek 1915. február 18-i napilapokban jelent meg a mozgósítási parancs. Moholy-Nagy Lászlót 1915 májusában sorozták be a Monarchia tüzérségéhez, azután körülbelül tíz hónapig tartó kiképzés következett, majd 1916. február 6-án egy Galiciában állomásozó tüzércsaphoz került.¹²

A háborús emlékeiről keveset beszélt. A felesége által írott életrajzából csak az derült ki, hogy „1916-ban egy csatában egész ütege megsemmisült, egyedül ő menekült meg: kitört hüvelykujjal és gyorsan terjedő fertőzéssel [...] egy [ogyesszai] katonai kórházba” került, ahonnan 1917-ben engedték el, meg az, hogy tüdőfertőzést kapott, s „két év frontszolgálat után hófehér csík osztotta ketté fekete haját [...]”.¹³ 1917 őszén betegszabadságra hazatért, beiratkozott a jogi egyetem harmadik évfolyamának őszi és tavaszi félévére. 1918 elején, a tartalékos hadsereg kiképző hadnagyaként katonai kórházakat látogatott. Munkája közben Székesfehérváron időzött a Kovács kávéházban is, ahol egy sor rajzot készített. Beosztása szerint Budapesten is megfordult.¹⁴ 1918 őszén mint vitézségi érmmel és Károly csapatkereszttel rendelkező tüzér főhadnagy fejezte be a háborút.¹⁵

A háborúban Moholy-Nagy rajzkészségét különös módon tudta kamatoztatni. Gyönyörű térképeket rajzolt, melyek eljutottak a vezérkarhoz is. Aztán ceruzarajzokat készített, majd pedig rajzos képeslapokat kezdett küldözgetni barátainak. Lehet, hogy az ilyen típusú híradásnak praktikus oka is volt. Mivel a fronton működött a katonai cenzúra, s a levelekben csak magánjellegű közléseket lehetett küldeni, ezért nem kizárt, hogy a rajzos levelezőlapok és rajtuk az egy-két soros üzenet hamarabb átjutott a szűrőn, mint az a levél, melyet írásgyakorlattel nem vagy alig rendelkező katonák írtak haza. De az sem lehetetlen, hogy a korán jelentkezett rajzkészsége talált ezzel egy új önkifejezési formát. Fekete és színes ceruzával rögzítette a katonaélet jellegzetes figuráit, eseményeit, „keresett hu-

¹¹ Hevesy Iván a Nyugat 1921. évi I. kötetében Simon György János festészetéről, Lehel Ferenc könyvéről, Szobotka Imre képeiről, a II. kötetben Bortnyik Sándorról, Archipenkóról az új festészetéről, Máttis Teutsch metszeteiről, a Wagner-rendezés hibáiról és lehetőségeiről, Czigány Dezső Ady-portréjáról, az 1922. évi I. kötetben a művészet reinkarnációjáról, a politikai plakátról írt, ettől számítva ő a Nyugat egyik művészetelméleti teoretikusa, ki 1926-tól verseskötetéről, folyóiratokról, a magyar drámaírás válságáról is cikkezett. Állandó szereplése a folyóiratban 1929-ben szűnt meg.

¹² BOTÁR Olivér, *Természet és technika ...*, i. m. 25.

¹³ MOHOLY-NAGY, Sybil, *Moholy-Nagy. Experiment in Totality*, Cambridge-London, Massachusetts Institute of Technology, second edition, 1969. Idézi: BODRI Ferenc, *Moholy-Nagy László levelei Babitshoz*, i. h., 29–30.

¹⁴ BOTÁR Olivér, *Természet és technika ...*, i. m. 29. Apró Ferenc – más forrás alapján – úgy tudja, hogy Szegeden lábadozott és 1918 februárjában visszatért a frontra. Vö.: APRÓ Ferenc, *Újabb Moholy-Nagy rajzok Szegeden*, i. m., 71.

¹⁵ Nagy Jenő visszaemlékezése. Idézi: PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 356.

morral, helyenként keresett karikaturisztikus színezettel, könnyed vonalvezetéssel” mutatta be környezetét.¹⁶ Ezeket a levelezőlapokat értő barátainak küldte el. Hevesy Ivánnak 320 kártyát adott fel. Neki nem tetszettek különösebben a rajzok. Egy másik barátja azonban „el volt ragadtatva tőlük”.¹⁷

Babits Mihálynak előbb három „szabályos” lapot küldött, s csak aztán postázott neki rajzos levélüdvözetet.¹⁸

Az első levél 1916-ból való.

*Nagyságos Babits Mihály
tanár úrnak
Budapest
Tisztviselő telepi főgimn.*

*Tábori postahivatal 105.
916. febr. 18.*

Nagy László Kdtasp.

Feldhaubitzerg. 32. Bt. 2.

Mélyen tisztelt Tanár Úr,

Pár napja, hogy kinn vagyok s már melegség tölt el, ha haza Pestre gondolhatok, s ilyenkor az írás örvendeztet meg nagyon. Talán Tanár Úr sem fogja rossz néven venni, ha néha-néha fölkeresem soraimmal.

Dolgom különben elsőrangú, tisztjeink rendkívül kedves, intelligens emberek.

Most még kihozatok egypár könyvet, s aztán egészen otthon leszek.

Nagy László¹⁹

1917. január 9-én feladott második levél, hátoldalán egy háborús téli tanyát ábrázoló nyomtatott rajzzal, szabvány levél volt a következő szöveggel:

*Nagyságos Babits Mihály úrnak
Budapest VIII.
Reviczky utca*

*Tábori postahivatal 105.
917. jan. 10.*

1917. I. 9.

A nagy hóból, ködből, csöndes télből küldöm kedves Tanár Úrnak legmélyebb tiszteletemet.

*Nagy László zászlós
FBMt 1/32. Táb. p. 105.*

¹⁶ PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 14.

¹⁷ Vörösváry Ákos összegyűjtötte [?] a levelezőlapokra írt krétarajzokat s *Moholy-Nagy László első világháborús rajzai* címmel 1974-ben kiállítást szervezett az anyagból. (APRÓ Ferenc, *Újabb Moholy-Nagy rajzok Szegeden*, i. m., 68.)

¹⁸ Az itt következő leveleket először Bodri Ferenc adta közre a Tiszatáj 1972/8. számában. A következőkben korrekciókkal és az újabb közlési hely feltüntetésével közlöm a kártyákat.

¹⁹ Bodri Ferenc 1918-ra jelölte ezt a levelet. A korrekció: BABITS Mihály, *Levelezése 1916–1918*, s. a. r., TÓTH Máté, kézirat, Bp., Argumentum Kiadó, megj. e.

A harmadik levél csoportos üdvözlét 1917. november 17-i kelezéssel. És egy rajzzal, melyik mintha Babitsot ábrázolná egy kávéházi asztal mellett ülve, kalapban. A szövege mindössze ennyi: „Üdvözlök tisztelői: Nagy László, Gaál Gábor, Hevesi [!] Iván, Begyáts László, Zsolt Béla, Garami Árpád, Sztáry Zelma.”

A harmadik és negyedik levelezőlapot a kórházakat ellenőrző katonatiszt küldte Székesfehérvárról.

Az ötödik levél a „Tábori posta” rendszeresített levelezőlapján Budapestről kelt 1918. április 3-án. Az üres oldalon egy asztalra támaszkodó, a szemlélőnek háttal ülő, alig ki-vehető kalapos férfi rajza látszik, a lap felső jobb sarkában „918.IV/3 Westend” felírással, a bal felső sarokban pedig aláírás: „Nagy László, Hevesi [!] Iván, Bach Artur.”

A hatodik levelet a 649. számú tábori postahivatalban adta föl 1918. október 27-én. A feladó helyén ez áll: „Nagy hdgy 5/80, Ukrain-Krankenzug, Bpest, I, Mészáros utca 12.” A hátoldalon egy katona zubbonyos férfi ül a szemlélőnek háttal, a lap alján pedig kézírással: „Mély tisztelettel Nagy László.”

Moholy-Nagy, aki a háború elején – amint szó volt róla – írónak-költőnek készült, 1918 decemberében a Babits Mihálynak elküldött hetedik levele szerint még mindig nem mondott le irodalmi terveiről.

Budapest, 1918. dec.18.

Kedves Tanár Úr,
 hogy valamiképpen biztosítsam megélhetésemet (mert a festésből egyelőre nem tud-
 nék megélni) újságíró lettem. Így kerül sor ismét arra, hogy verseimmel is próbálkozzam.
 Nagyon kérem, Kedves Tanár uramat, fogadja őket szeretettel.

Mély tisztelettel
 Moholy Nagy László

Bpest, 1918. dec. 18.
 I, Mészáros u. 12. I/2.

Lehet, hogy ezzel párhuzamosan küldte el műveit Hevesy Ivánnak is, aki akkor a rövid életű szegedi Jelenkor szerkesztője volt, s aki már 1917 novemberében közölte (még Nagy László néven) első novelláját *Maris* címmel. A folyóirat 1918. évi ötödik számában *Találkozás* címmel novellája és két könyvkritikája jelent meg. A Jelenkor hatodik, 1918. szeptemberi száma újabb kritikáját és két versét hozta (*Erdő. Május. Háború és Egész nap együtt s most egyedül haza* címmel). Az áprilisi számban közölt cikke alá, a születő új identitástudat jelöléseként, a Moholy-Nagy nevet írta.²⁰ Nem sokkal ezután azonban végleg a képzőművészet mellett döntött. Föladta „irodalmi terveit”, írta Németh Antalnak. Szoros kapcsolatba került a MA-körével, Uitz Bélával, Bortnyik Sándorral, Nemes Lampérth Józseffel. És ismét festeni kezdett, akárcsak a fronton, a hadikórházban. E képei közül fennmaradt a *Sebesült katona*, a *Katona*, a *Táj drótakadályokkal* és a *Bátyja arc-képe* című. 1918 késő őszén a Nemzeti Szalonban megrendezett tárlaton már két nagyobb és két kisebb *Tájképet* állított ki. A *Budai hegyek* című alkotását a nagy beteg Adynak ajánlódokozta, akihez – bátyja emlékezete szerint – a legutolsó hetekben rendszeresen feljárt.²¹

A Babits Mihállyal volt kapcsolata 1918 legvégén megszakadt. Ennek többféle oka lehetett. Szerepe lehetett ebben a költő életében felgyorsult eseményeknek, a személyiségétől távol álló politikai-társadalmi szerepvállalásnak. De szerepe lehetett ebben annak is, hogy a MA és köre végleg magukkal ragadták Moholy-Nagy Lászlót. Erről tanúskodik

²⁰ Vö.: PAPP Tibor, *Moholy-Nagy László ifjúkori kalandja az irodalommal* = P. T., *Avantgárd szemmel költészetről, irodalomról*, Bp., Magyar Műhely Kiadó 2004, 211–222; BOTÁR Olivér, *Természet és technika ...*, i. m., 35.

²¹ Nagy Jenő visszaemlékezése. Idézi: PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 357.

1919. május 15-én kelt naplóbejegyzése: „Ha megpróbálom őszintén és alaposan megragadni az életem értelmét, akkor jól tettem, hogy festő leszek. Az én tehetségem, hogy kivetítsem vitalitásomat, építeni tudásomat a fény, a szín, a forma segítségével. Festőként életet tudok adni.”²²

Az 1919. május 1-jén még Pesten élő képzőművész a napját együtt töltötte Balázs Bélával, aki akkor a közoktatásügyi népbiztosság osztályvezetője, az írói direktórium tagja volt, rövidesen pedig vörös katona lett, Hevesy Ivánnal és a jó baráttal, Bach Imrével és a szórakozás anyagi részét fedező testvérével, Nagy Jenővel.²³ Talán még ebben a hónapban, esetleg a következőben Szegedre költözött. Itt a Gizella tér 4-ben (ma: Jókai út 11.) az első emeleten szobát vett ki. A Gizella tér 4.-ben volt a MA-köréhez tartozó Gergely Sándor szobrászművész műterme. Moholy-Nagy itt találkozhatott Juhász Gyulával, Móra Ferencel (akiről – időközben megsemmisült – tusrajzot készített), Kahána Mózással és Kassák Lajossal. Ekkor már kizárólag a képzőművészet érdekelte. *Tehenek* címmel rajzot készített, lefestette Fischof Ágotát, valószínűleg ekkor fejezte be a *Kézimunkázó nő* című képét, talán a *Magyar táj*, *Tájkép házakkal*, *Olvadó férfi*, *Fekvő nő*, *Asztaltársaság* című munkáját, Hatvany Lajos, Wesselovszky Ferenc és Ákos testvére portréját, valamint *Önarc-képét*. Az 1919 novemberében szervezett szegedi közös tárlaton, Gergely Sándor és Moholy-Nagy László kiállításán a Fischof Ágotáról készült nagyméretű olajfestmény, a „tahiti madonna”, ahogyan Móra Ferenc nevezte, a bejárattal szemközti falon, középen függött. Feltételezhető, hogy a felsorolt képek többsége (esetleg valamennyi), meg netán még néhány alkotás jelentette a közös kiállítás festészeti anyagát.²⁴

A kiállításról Juhász Gyula két alkalommal is hírt adott. A Szeged és Vidéke című lapban 1919. október 31-én ezt írta: „Meg kell állapítanunk, hogy ennyire európai értékű és jelentőségű művészet még nem nyilatkozott meg városunkban, mint ami ebben a szerény szegedi atelier-ben most összezsúfolva van. A legtisztább és legkomolyabb mai művészi törekvések bátor és erős eredményeit láthatja itt az ember [...]”. A Délmagyarországban november 4-én így tudósított: „Kétségtelen, hogy ezekhez az egészen új szellemű és formájú művekhez új szemek és új lélek kellenek, [...] ide nem elég a klasszikus és romantikus iskola ismerete, és a naturalista impresszionista dogmák sem elégségesek. Mert ez a szó legnemesebb és legigazibb értelmében új művészet, túl az impresszionizmuson ... Ebben a fiatal, erős és bátor művészetben egy most támadó új világ lelke lebeg, ezek a vonalak és színek, ezek a lényegök és formák testvéri rokonságot tartanak azzal az egyelőre még pontosan nem definiált, de már megnyilatkozott és eleven erejű művészettel, amely Bartók Béla zenéjében leng, amely Walt Whitman szabadverseiben zenél, és amely kétségtelenül éppen annyira megújítja majd a Föld artisztikus színét, akár Periklész kora vagy a reneszánsz.”

Moholy-Nagy László a kedvező szegedi visszhang ellenére 1919. november közepén elhagyta Magyarországot. A december 6-án házasságot kötő Jenő testvérét egy hosszú verses levélben már Bécsből köszöntötte.²⁵ Bécsbe érkezett decemberben a börtönből kiszá-

²² Uo., 358.

²³ Uo., 356.

²⁴ APRÓ Ferenc, *Újabb Moholy-Nagy rajzok Szegeden*, i. m., 69–72; PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 424–425., továbbá: 6, 7, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 23, 27. sz. képmelléklet.

²⁵ APRÓ Ferenc, *Újabb Moholy-Nagy rajzok Szegeden*, i. m., 72.

badult Kassák Lajos is,²⁶ egy hajóskapitány segítségével.²⁷ Akkor már itt tartózkodott Balázs Béla, Bródy Sándor, Jászi Oszkár, Hatvany Lajos, Ignó, valamint Bortnyik Sándor és Uitz Béla.

Moholy-Nagy tagja lett a MA 1920. május 1-jei számát összeállító legszűkebb körnek. Elkészítette krétarajzát Simon Jolánról (ez jelenleg New Yorkban a Museum of Modern Art képgyűjteményben látható). Szerepe volt a folyóirat arculatának alakításában.

Ugyanakkor még ebben az évben elváltak útjaik. 1924. július 18-án Németh Antalnak írt (már idézett) levele szerint 1920 végén a MA már nem volt „elhatározó szellemi mozgalom” a számára, akkortól kezdve „alakult ki” képeinek, plasztikáinak és egyéb munkáinak „önálló karaktere”.²⁸

Moholy-Nagy 1920 telén Bécsbe utazott. 1921. január 18-án megházasodott. Nem szakította meg a kapcsolatait az egyre inkább nemzetközivé váló (Bécsbe szorult magyar avantgárd mozgalommal, mindenekelőtt Kassákkal, érdeklődése azonban más törekvések felé fordult. Már 1920. április 5-én arról írt Hevesy Ivánnak, hogy „mást kell adni”, ahhoz azonban, hogy „mást” lehessen produkálni, a művésznek magának is „más”-sá kell lennie. El Liszickijel, Sopphe Küpperssel, Rodcsenkóval, Gropiusszal, Klee-vel, Kandinszkijjal került kapcsolatba. Előbb a berlini Gestaltung csoporttal dolgozott együtt, utóbb a weimari, majd a dessau Bauhaus tanára lett.²⁹

Babitscsal többet nem váltottak levelet. Pedig még akár személyesen is találkozhattak volna. A költő 1929. február 25-e és március 4-e között Berlinben tartózkodott, február 27-én előadást tartott az ottani Collegium Hungaricumban a magyar irodalomról. Fellépését nagy hírverés jelezte. A német sajtó „úgy köszöntötte, mint az európai szellemi baloldal egyik vezéregyéniségét”. A zsúfolásig megtelt teremben „közéleti előkelőségek, irodalmi és tudományos hírességek vegyültek el diákokkal és más érdeklődőkkel, magyarok németekkel [...]”.³⁰ Babits – a hivatalos program engedte időben – mindenre kíváncsi volt. Látt a különös *Dreigroschenopert*, óangol játékból csinált expresszionista drámát, japán beosztású színpadon lejátssza, mely Lohengrin paródiába torkoll[t] [...]” Megnézte a kínai kiállítást, „amelyhez hasonló teljességűt nem lehetett még látni Európában”, meg a „páratlan Van-Gogh gyűjtemény”-t.³¹

Hogyhogy nem volt kíváncsi a berlini Krollperben bemutatott *Hoffmann meséire*, melyet (feltehetőleg) Otto Klemperer vezényelt, s melyhez Moholy-Nagy László tervezte a díszleteket, a fantasztikus kosztümöket, gépbútorokat, funkcionálisan mozgó szerkezeteket? Hogyhogy nem volt kíváncsi Ervin Piscator színházában bemutatott Walter Mehring *Berlini kalmárjára*, melynek díszleteit szintén Moholy-Nagy készítette?³²

²⁶ KOMORÓCZY Emőke, *A szellemi nevelés fórumai*, Bp., Hét Krajcár Kiadó, 2005, 13.

²⁷ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1983, II, 672–674; ACZÉL Géza, *Kassák Lajos*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 64.

²⁸ Idézi: PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 382.

²⁹ ACZÉL Géza, *Kassák Lajos*, i. m., 88–89; PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 361; 360.

³⁰ KERESZTURY Dezső, *Babits Mihály* = K. P., *Örökség. Magyar írói arcképek*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1970, 425–426.

³¹ BABITS Mihály, *Berlini napló* = B. M., *Esszék tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, II, 250.

³² MOHOLY-NAGY, Sybil, *Moholy-Nagy, Experiment in Totality*, i. m., 49.

És hogyhogy nem volt kíváncsi Moholy-Nagy Babitsra? Alig valamivel a költő berlini tartózkodása után, 1929 májusában a *Little Review*-ben egy tíz kérdésből álló sorozat első kérdésére felelve („Mit szeretne Ön leginkább tenni, tudni, mi szeretne lenni?”) ezt válaszolta: „[...] magyar vagyok és a magyaron kívül csak németül tudok. De szeretnék tudni franciául, angolul, olaszul és spanyolul is. Akkor mindenütt otthon lennék.”³³ Elfelejtette volna a magyarul írott verseit? A Nyugat vonzásában elkezdett művészi pályáját? A Babits-hoz kapcsolódó személyes élményeket?

JUHÁSZ GYULA, TÖRÖK SOPHIE ÉS BABITS MIHÁLY
(Tápé, 1923. május 21.)

³³ PASSUTH Krisztina, *Moholy-Nagy*, i. m., 390.

B. FEJES KATALIN

A feltételes mondatok szerepe a késleltetésben

BABITS MIHÁLY: MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ...

A *Nyugat* költőinek formaművészetét az ötvenes–hatvanas évek kánonja sem vonta kétségbe; legfeljebb hagyta, hogy e fél elismerés árnyéka elfedje a költészet mesterségesen elkülönített másik felét (azt az erkölcsi világot, amely egyébként csupán e forma által jöhetett létre). Ez a költészet persze az akkori kánonban nemcsak így feleződött. József Attila szerencsétlen gúnyversét Babitsról (*Egy költőre*) a bölcsészhallgatók el sem igen kerülhették, a csodálatos megkövető verssel (*Magad emésztő...*) – amelyből már nemcsak formát lehetett tanulni (egyébként azt is) – már kevesebben találkoztak.

Kutatási tárgyként is feleződött a költészet azokban az időkben. A talán egyetlen érdemi írás, PILINSZKY JÁNOS emlékezése a húsz éve halott Babits Mihályra az *Új Emberben* jelent meg (Ferencz 2008. 233–234); a költészet maga azonban – élet- és korrajzok mellett – jobbra „költői nyelvként” került a tankönyvekbe, így szinte természetes, hogy akkoriban Babits Mihály költészete is csak mint „Babits Mihály költői nyelve” lehetett kutatás tárgya. Voltak természetesen egyetemi szemináriumvezetők, gimnáziumi tanárok – ekkortájt NEMES NAGY ÁGNES is az volt –, akik tisztában voltak Babits költészetének jelentőségével, s ezt a meggyőződésüket költészetelméleti kommentárjaikba bele is szőtték; de hogy Babits Mihály költészete olyan érték, amelyről monográfiát lehet/kell írni, azt a meggyőződést 1966-ban J. SOLTÉSZ KATALIN munkája mutatta föl. Igaz, hogy értekezésében J. SOLTÉSZ nem irodalmi, hanem *nyelvészeti* elemzés tárgyává tette Babits Mihály költészetét, s az is magától értetődik, hogy alig egy évre rá ÉDER ZOLTÁNNAK a J. SOLTÉSZ monográfiáját elemző részletes bemutatásában is Babits „költői nyelve” volt előtérben (Éder 1966. 429–444).

Költészetként először a műfordításai révén, vagyis mint műfordító jelenhetett meg újra Babits – jó két évtizednyi mellőzés után – RÁBA GYÖRGY jóvoltából a magyar irodalmi-szakmai közvélemény előtt (Rába 1966 és 1969); s később a fiatal Babitsról írott monográfiájával (Rába 1981), illetőleg ihletett két tanulmánykötetével a költőtárs, NEMES NAGY ÁGNES (Nemes Nagy 1975 és 1984) állította az őt megillető helyre Babits Mihály költészetét a 20. századi magyar értékrendben.¹

¹ Az új században az életmű egészét, vagyis Babitsnak az általunk eddig itt nem említett prózai munkásságát, valamint az arról szóló kutatásokat is áttekinti SIPOS LAJOS monográfiája, illetőleg az általa szerkesztett Babits Könyvtár eddigi 11 kötete (Sipos 2002), valamint ÉDER ZOLTÁN tanulmánykötete, amelyben addigi saját munkáit foglalja össze (Éder 2002). A kiterjedtebb Babits-

*

Az itt adott – elnagyolt – tudománytörténeti vázlatból is következhetnék, hogy az alábbiakban a dolgozat címében kiemelt szerkesztési eljárásnak, a késleltetésnek, valamint – a késleltetés tipikus eszközeként – a feltételes alárendelésnek a nyelvészeti leírását olvashatjuk. Leírás is lesz, természetesen, hisz e nélkül nemigen lehet beszélni a késleltető nyelvi eszközök mirevalóságáról; lényegében azonban a késleltető megoldások versbeli értelméről lesz szó. És azért erről, mert Babits „őregkori” költészetének egyik kiemelkedő alkotása szerkezetének meghatározó sajátosságát Nemes Nagy Ágnes a késleltetésben látta: „Ami az első hat versszakban történik, az a Babitsra oly jellemző *késleltetés*, a mondatkezdő *mint* és a mondatfolytató *úgy* közötti közbevetés.” (Nemes Nagy 1984. 141).

A *késleltetés* – legáltalánosabb értelmében – a hatás fokozásának egyik szerkezeti megoldása. A megnyitott szerkezetek – különösen az időben megvalósuló szerkezetek – a bezárásukat sürgetik. Egy zenei mű elhangzásában például általános megoldás a terhangon történő zárás késleltetése a kvarttal. Megkomponált szövegművekben a kételemű szerkezetek (*mint...*, *úgy*; *ha...*, *akkor*, *bár...*, *mégis*) eleve magukban rejtik a késleltetés lehetőségét.

A tárgyi témák szabatos kifejtésében ugyan nemigen törekszünk hatásra is, ezért az efféle szövegekben pl. a *ha...*, *akkor* egymástól való távolsága közeli; vagyis az *akkor* utalószót magába foglaló főmondat közvetlenül követi a *Ha* kötőszóval indított mellékmondatot. A késleltetett, elnyújtott szerkezet a költői, drámai szövegek jellemző eszköze. A késleltetés lehetőségét az a „kényszerpálya” rejtje, amelyen pl. a *Mint* kötőszóval megnyitott szerkezetnek – az eljutás útjába helyezett akadályokon át – el kell jutnia a lezárás lehetőségét képviselő *úgy* utalószóig. Az a *Mint* kötőszó, amely megnyitja Babits Mihály alább idézett költeményét, majd csak a 25. sor elején jut el az addig késleltetett *úgy*-ig; azaz – a zenei kompozíció párhuzamával – 24 sornyi „kvart” után ágyazódik be a hosszú időn át késleltetett „terc”-be.

Mint különös hírmondó...

*Mint különös hírmondó, ki nem tud semmi ujságot
mert nyáron át messze a hegytetején ült s ha este
kigyultak a város lámpái alatta, nem látta őket
sem nagyobbak, sem közelebbnek a csillagoknál*

- 5 *s ha berregést hallott, találgatta: autó? vagy repülőgép?
vagy motor a síma Dunán? s ha szórt dobogásokat hallott
tompán a völgyekben maradozva, gondolhatta, házat
vernek lenn kőmivesek, vagy a rossz szomszéd a folyón túl*

kutatásoknak nélkülözhetetlen segítség a STAUDER MÁRIA–VARGA KATALIN szerkesztésében megjelent bibliográfia (Stauder–Varga 1998). Legutóbb In memoriam sorozatában (Ferencz 2008) a Nap Kiadó jelentetett meg egy oktatási segédkönyvet, amelyben FERENCZ GYÓZÓ a Babits-művekről írott legfontosabb – korabeli és későbbi – tanulmányokat válogatta össze.

gépfegyvert próbál – oly mindegy volt neki! tudta,
 10 *balga az emberi faj, nem nyughat, elrontja a jót is,*
százakon át épít, s egy gyermeki civakodásért
ujra ledönt mindent; sürgősebb néki keserves

jussa a bandáknak, mint hogy kiviruljon a föld és
a konok isteneket vakítva lobogjon az égig
 15 *szellem és szerelem – jól tudta ezt a hegyi hírnök*
s elbútt, messze a hírektől; de ha megjön a fűttyős,

korbácsos korhely, a szél, s ha kegyetlen a távolodó nap
kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos
bánatban elhagyott szeretői, a lombok és ingnak,
 20 *mint beteg táncoslány aki holtan hull ki a táncból:*

akkor a hírnök föláll, veszi botját, s megindul a népes
völgyek felé mint akit nagy hír kerget le hegyéről
és ha kérdik a hírt, nem bír mást mondani: ősz van!
nagy hírként kiáltja amit mindenki tud: ősz van!

25 *úgy vagyok én is, nagy hír tudója: s mint bércezt annál több*
forrás feszíti, mennél több hó ül fején, öreg szívem
úgy feszül a szavaktól; pedig mi hírt hozok én? mit
bánom a híreket én? forrong a világ, napok állnak

versenyt az évekkel, évek a századokkal, az örült
 30 *népek nyugtalanok: mit számít? én csak az őszre*
nézek, az őszet érzem, mint bölcs növények és jámbor
állatok, érzem, a föld hogy fordul az égnek aléltabb

tájaira, s lankad lélekzete, mint szeretőké –
óh szent Ritmus, örök szerelem nagy ritmusa, évek
 35 *ritmusa, Isten versének ritmusa – mily kicsi minden*
emberi történés! a tél puha lépteit hallom,

jó a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon,
csattogatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha
tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség,
megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében

A következőkben áttekintjük a költemény feltételes mondatait mint a késleltetés hatá-
 sos eszközeit. Ehhez előbb fel kell vázolnunk a szerkezet alapvonalait.

Az előre vetett, *Mint* kötőszóval viszonyított hasonlító tömböt a 25. sorban ágyazza
 magába a főmondat *úgy* utalószava:

1. *Mint* különös hírmondó, ki nem tud semmi ujságot / mert nyáron át messze a hegy-tetején ült ...

(...)

25. ...*úgy* vagyok én is, nagy hír tudója (...)

A hasonlító tömb – míg lezárul az *úgy* utalószóban – két részre tagolódik: a *hírnök*, valamint a költői *én* elkülönítésére; a történések múlt, illetőleg jövő/jelen idejére. A két rész elkülönülését a *de ha* kötőszóegyüttes is jelöli:

15. – *jól tudta ezt a hegyi hírnök*

s elbútt, messze a hírektől; de ha megjön a fütyös, / korbácsos korhely, a szél,...

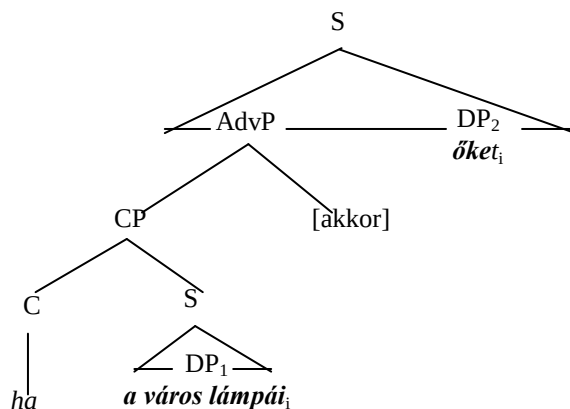
Az első 16 sorban a feltételes mondatok két helyen kapnak szerepet.

A 2–7. sorban ezek utalószó nélkül jelennek meg; az utalószó kapcsoló szerepét egy-egy tartalmas főnévi szintagmával (a referenciális főnévvel) együtt járó főmondati névmási lexémák pótolják. Közülük az első:

ha este / kigyultak a város lámpái alatta, nem látta őket / sem nagyobbak, sem közelebbnek a csillagoknál.

Az [I] ábrán félkövérrel kiemelt – mellékmondati, illetőleg főmondati – elemek együttes referálását (koreferenciális viszonyát) a szintaxisban ágrajzzal ábrázolják. Itt az alábbi módon²:

[I]

Mivel a referenciális főnév a következő két feltételes alárendelésben is az előzővel azonos módon (előre vetett helyzetben, utalószó nélkül) jelenik meg, ezeket is az [I] sémával

² S = mondat, AdvP = határozószói szerkezet, DP = főnévi szerkezet, C = kötőszó, CP = kötőszóval beágyazott mondat. Vö. B. FEJES 2005.

lehet reprezentálni. Különbség köztük csupán abban van, hogy ezek főmondatában a ko-referenciális névmás nem jelenik meg explicit módon, hanem kimondatlan marad.

5. *ha berregést* [DP₁] *hallott, találgatta: autó? vagy repülőgép? / vagy motor a síma Dunán* [*okozta azt* [DP₂]]?

6. *ha szórt dobogásokat* [DP₁] *hallott / tompán a völgyekben maradozva, gondolhatta* [*abból* [DP₂]] / *házat vernek lenn kőművesek...*

Az itt kiemelt három feltételes szerkezet helyén – ha a mennyiségnek nem volna késleltető szerepe – elvileg állhatna egyetlen is. Legindokoltabban valójában az első, hiszen az *alatta* határozószó térbeli egységet alkot a *hegytetején* helymegjelöléssel. Az összegző kijelentés súlyának persze (*oly mindegy volt neki!*) nem mindegy a „*mindegy*” részletezettsége; de végül is egyetlen tömböt alkot a három feltételes mondat.

Más tanulságot kínálnak azok a feltételes mondatok, amelyek a 16–21. sorban foglalnak helyet:

16. (...) *ha* *megjön a füttös,*

*korbácsos korhely, a szél, s ha kegyetlen a távolodó nap
kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos
bánatban elhagyott szeretői, aombok(...):*

21. *akkor* a hírnök föláll, (...)

Az értelmezés gondját – legalábbis első pillantásra – az itt idézett részletben az okozza, hogy tagoló eszköz (pl. vessző) nem jelöli a *kéjes mosollyal nézi* tagmondat szerkezeti helyét, így a lehetséges értelmezések közül az olvasónak kell választania.

Elsőként – mivel a költemény 2., 5. és 6. sorában – halmozódtak a feltételes mondatok, elvileg itt, a 16. sorban is elképzelhető egy hasonló megoldás. Tehát úgy, mintha ezt is a *s ha* viszonyítaná, azaz saját szünettel, önállósítani lehetne a kötőszóval nem viszonyított tagmondatot:

17 ... *s ha kegyetlen a távolodó nap, s ha kéjes mosollyal nézi,*...

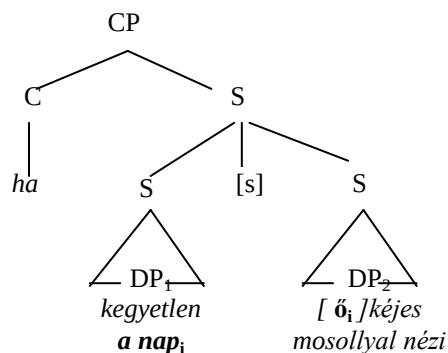
Ez ellen az értelmezés ellen leginkább a feltételes mondatnak az általunk beiktatott kötőszóktól kapott önállósága szól. Lenne-e okunk ebben a kontextusban a mosoly *kéjes* voltát elkülöníteni a távolodó nap *kegyetlen* voltától? Nem épp azzal együtt nézi-e *kéjes* mosollyal a nap (azokat, akiktől távolodik), hogy távolodása eleve *kegyetlen*? Annak a versmondónak, aki igennel válaszol erre a kérdésre, a *kegyetlen* szóalakra kisebb nyomatékot kell adnia, mint a *kéjes*-re: a lexikai-szemantikai körön belül az utóbbi tartalom az újabb.

Ha figyelembe vesszük a két melléknév, a *kegyetlen* és a *kéjes* lexikai-szemantikai összetartozását, s tagmondataik között egyszerű kapcsolatos (vagy *azaz/ vagyis/ ezért*-féle kifejtő magyarázó, következtető) viszonyt feltételezünk, akkor a *ha* kötőszót e két tagmondat közös kötőszavaként találjuk. (Az ábrázolás szempontjából fontos, hogy az ekkor

egymásnak mellérendelt tagmondatok sorrendjében először a referenciális főnév jelenik meg (*a nap*); így maradhat implicit a vele együtt referáló névmás, az *ő*.)

17. *ha kegyetlen a távolodó nap* [s]
kéjes mosollyal nézi ./ *hogy sápadnak érte öngyilkos*
bánatban elhagyott szeretői, a lombok /

[II]

Érdeemes azonban a „*kéjes mosollyal nézi*” tagmondatra külön figyelmet fordítani. Ki az, aki *nézi* azt, amit *néz*? Az alany–állítmány kötelező alaki egyeztetése (vagyis a ’kongruencia’) elvének itt elvileg három főnévi szerkezet is megfelel: maga „*a hegyi hírnök*”, majd „*a fütyös, korbácsos korbély, a szél*”, s végül „*a távolodó nap*”.

Az első lehetőséget legkönnyebb kizárni, hiszen a 16. sor *de ha* fordulata *ha* kötőszóval indított feltételes tömbjének végére a 21., versszak éli *akkor* utalószó várakozik.

Ez a *ha...*, *akkor*-szerkezet egyúttal a második értelmezési lehetőséget is kizárja, amely szerint *a szél* nézné „*kéjes mosollyal*” („*hogy sápadnak érte öngyilkos / bánatban elhagyott szeretői, a lombok...*”). De egy szemantikai érv is ellene szólna *a szél* „*kéjes*” mosolyának. A „*fütyös, korbácsos korbély*” ugyanis itt nem *elmegy* (amitől „*elhagyott szeretői, a lombok*” öngyilkos bánatba merülhetnének), hanem „*megjön*”.

Az alanyi szerep harmadik lehetőségeként „*a ...távolodó nap*” marad (s ábrázolására nem a [II], hanem az [I] ábra érvényes). Értelmezése:

‘Nem mindig *kegyetlen* a távolodó nap, de **ha** *kegyetlen*, **akkor** *kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos / bánatban elhagyott szeretői, a lombok és ingnak, / mint beteg táncoslány aki holtan hull ki a táncból*.

Azt a megállapítást, hogy a nap távolodása „*kegyetlen*”, ha néhányan súlyosnak találják is, szigorú minősítésként a legtöbb versolvasó elfogadja. A távolodó nap mosolyának „*kéjes*” voltán azonban – főként a fiatal versmondók – megütköznek. E megütközés aztán a vers keletkezése konkrét körülményeinek, a kegyetlen betegség megalázó kínjainak fel-említésével egyrészt megszűnik, másrészt meg el is mélyül. Főként, ha NEMES NAGY ÁGNES Babitshoz méltó elemzését is elolvassuk.

„Tudom – írja NEMES NAGY ÁGNES –, hogy van egy rögtönös, primér olvasata is a versnek, mely a személyes halálérzet őszi üzenetét értékeli benne elsősorban. Úgy tetszik

azonban előttem, hogy a szöveg további rétegei épp ilyen fontosak, ha nem fontosabbak. Anélkül, hogy az első benyomást tagadnám, hozzáfűzöm, hogy a magam részéről a teljes babitsi magatartást, az oeuvre egészének összegződését érzem kiobbanni ebben az őszi híradásban. Riadó (is) ez a vers, nagy suhogású figyelmeztetés a magát elveszejtő 20. századi ember címére. El ne feledkezz, te esztelen, a nagyobbbról, a fentebbiről, hülye részérdekeidben; a természetre nézz, avagy az igazságra, a legtágasabb értelmű égboltra hitvány magad felett – szól a rejtett tanítás.” (Nemes Nagy 1984. 143)

HIVATKOZÁSOK

- ÉDER ZOLTÁN 1966: Babits Mihály költői nyelvéről, *Magyar Nyelvőr* 90. évf.
- ÉDER ZOLTÁN 2002: *Régi napok illata*. Babits-tanulmányok. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest
- B. FEJES KATALIN 2005: *Szintaxis és koreferencialitás*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged
- FERENCZ GYÖZÖ (szerk.) 2008: *Légy ellenállás*. In memoriam Babits Mihály. Nap Kiadó
- LENGYEL BALÁZS 1983: A Babits-élmény nyomában. *Jelenkor*, 1983. 11; in FERENCZ (szerk.) 2008. 235–252.
- NEMES NAGY ÁGNES 1975: *64 hattyú*. Tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest
- NEMES NAGY ÁGNES 1984: *A hegyi költő*. Vázlat Babits lírájáról. Magvető Kiadó, Budapest
- PILINSZKY JÁNOS 1961: Holt próféta a hegyen. *Új Ember*, 1961. aug. 20–27; in FERENCZ 2008. 233–4.
- RÁBA GYÖRGY 1966: *Két költő*. Dante és Babits. Akadémiai Nyomda, Budapest
- RÁBA GYÖRGY 1969: *A szép hűtlenek*: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- RÁBA GYÖRGY 1981: *Babits Mihály költészete 1903–1920*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- RÁBA GYÖRGY 1983: A valóság átlényegítése. *Új Írás*, 1983. 11; in: FERENCZ (szerk.) 2008. 319–339.
- SIPOS LAJOS 2002: *Új klasszicizmus felé...* Argumentum Kiadó, Budapest
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1965: *Babits Mihály költői nyelve*. (Nyelvészeti tanulmányok 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- STAUDER MÁRIA – VARGA KATALIN szerk. 1998: *Babits Mihály bibliográfia*. Magyar Irodalom Háza – MTA Irodalomtudományi Intézete. Argumentum Kiadó, Budapest

FRÁTER ZOLTÁN

Istenek a Babits-lírában

A fiatal Babits költészetében a többistenhit problémájának jelzésére a *Hiszekegy* című verset hozza példának a szakirodalom. Rónay György,¹ Rába György² megállapításai után mind Kelevéz Ágnes,³ mind Tverdota György⁴ alapos és szép tanulmányban mutatják ki Babits szemléletének görögös jellegét. Babits első köteteit valóban szinte uralják a görög-római mitológia istenei. Aiolos, a szelek ura, Thanatos, a halál istene, Irisz, a szivárvány istennője, Morpheus, az álmok istene, a rómaiak közül Juno, a nők védelmezője, Jupiter főisten felesége, továbbá a *Laodameiában* emlegetett istenek: Apollón, Héliosz, Démétér, Zeusz, Aphrodite és a többi, a teljesség igénye nélkül. Az antikvitás szerepét a szakirodalom elsősorban Nietzsche hatásának tulajdonítja a fiatal Babits szemléletének alakulásában.

E rövidke dolgozat jelen esetben nem biográfiai célzatú. Nem a verseket alkotó ember életrajzi tényeit kutatja. Nem Babits gondolkodói alkatát, vallásos meggyőződését, hitét, görögségét vagy katolicizmusát, monoteizmusát vagy politeizmusát boncolgatja, hanem a Babits-lírában megnyilvánuló szövegek közötti párhuzamokra szeretné felhívni a figyelmet. Elsősorban egy kissé egzotikus és kevésbé hangsúlyozott szövegösszefüggésre, mint szemléletformáló tényezőre szeretne rámutatni. A kérdés vizsgálatához célszerű – afféle invokációként is – Babits szavaival segítségül hívni az isteneket a *Hiszekegy* című vers részleteivel:

*Nem hiszek én egy istenben, mert bárhova nézek,
istent látok, ezért, s nem szomorú a világ.
Egyike gyilkos, a másika áldott, másika részeg,
egyike zengő ég, másika néma virág. (...)
Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent:
azt aki adja a fényt; azt aki adja a dalt;
azt kívül a kin is édes, azt kívül a mocsok is szent;
Kronost az öreget s Bacchost a fiatal;
az arany Aphroditét s minden derűs égi mosolygót;
holdnak szűz erejét, Artemisz enyhe nyilát;*

¹ RÓNAY György, *Babits hite* = R. GY., *Hit és humanizmus*, Bp., 1979, 397–422.

² RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., 1981.

³ KELEVÉZ Ágnes, „Hiszem az ezer istent”, *A fiatal Babits rendhagyó Credója*, Holmi, 1997, 2, 190–201.

⁴ TVERDOTA György, *Klasszikus álmok, (Dekadencia és antikvitás Babits első korszakának ver-seiben)*, ItK, 1997, 566–572.

*Zeüsz a komor dörgőt s Próteüsz a tengeri bolygót
és a nyilas napot is, mely a világra kilát; (...)*

A szakirodalom eddigi megállapításai talán két mozzanattal is kiegészíthetők. Az első, mely egyszerű olvasói tapasztalatból ered, az, hogy az életműnek az „ezer isten” mitológiai szövegháttéréből építkező jellege nem szűnik meg az 1916-os *Recitativ* kötet kiadásával, hanem bűvópatakként folytatódva, majd egyre erősödve meghatározó szerepet tölt be a Babits-lírában. Ezt könnyen beláthatjuk néhány nyilvánvaló példa segítségével, az 1920-ban kiadott *Nyugtalanság völgye* kötettől kezdve. Az *Őszi pincézésben* felbukkan Bacchus, a *Keserédesben* „egy erős Isten fújta tüzét – vak kovács – a bolond kohónak”, a lelkeknek, alighanem Héphaisztosz. Az *Utca, délelőttben*, noha referenciálisan huszadik századi vers, találhatók „bamba istenek”, akiknek „tömérdek / kezei még tele nyilakkal.” A *Síremlékben* a folytonos cserélődés megtestesítője Poszeidón fia, Próteusz, ki maga is tengeri isten: „Próteuszként változom és elomlok, / mint síma hab.” Az 1936 nyarán keletkezett *A meglódult naptár* 4. versének címe: *Pomóna tánca*, ő az a római istennő, aki a gyümölcsökre vigyáz, mellesleg a nála jóval idősebb Vertumnusnak, az évszakváltakozás istenének a felesége. A Babits-vers, miközben – a „langy körte és dicső / őszibarack” pompájáról – a rothadásnak indult és a kellően érett gyümölcsök látványát festve, kettejük torz összefonódásáról beszél („roncs férj karján virágzó húsu nő”), valójában a változásra és mulandóságra figyelmeztet: „már vége is van, jön helyette más”.

Ámde megnevezetlenül is rendre felbukkannak az antikvitas istenei ebben a költészetben. „Melyik isten dopingol engem, / hogy csodája legyen magamnak” – kérdezi a *Doping* című vers beszélője. A János-szanatórium közegét idéző *Gyümölcsbe harapva...* soraiban a betegen fekvő férfi egy gyermekkori pajzánkodás élményére az „ezer isten” bevonásával emlékezik: „engemet / nem látott senki, csak a huncut istenek.” Rájátszva egyébként ezzel a fiatalkori *Mindenek szerelme* zárlatára: „istenekkel szeretkezem / magamban a mezőben”.

A második mozzanat, mely némi adalékkal szolgálhat a politeizmus kérdéséhez, az a kevésbé hangsúlyozott jellegzetesség, hogy az „ezer isten” érzékelése nem korlátozódik a görög-római mitológia isteneire, vagyis az európai antikvitas világára. Babits „ezer istene” között ott vannak a hindu vallás istenei is, valamint, természetesen a kereszténység istene is. Ebből a szempontból – s valóban csak ebből, a *költői* szempontból, és nem Babits valóságosságának, hitének szempontjából – a keresztény egy-isten is csak egy isten a többi ezer mellett. Ha a hit felől közelítünk a kérdéshez, nem kis ellentmondást fedezhetünk fel abban, ha valaki egyszerre vallja meg hitét a monoteista kereszténységben és a politeista mitológiák világában. Éppen ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nem Babits hitéről, vallásosságáról van szó, hanem lírája természetéről. Márpedig ez a líra – legyen bármilyen vallomások jellegű, önéletrajzi ihletésű is – a különféle vallásokból kölcsönzött istenekről nem kizárólagosan gondolkodik, vagyis monoteizmus és politeizmus között nem lát egymást kizáró ellentétet, hanem egyszerre állítja létezőnek és vállalhatóvá mindkét istenfelfogást. Éppen ezért – bár kétségtelen, hogy a világháború éveitől Babits költészetében mindinkább erősödik a katolicizmus szimbolikája, motivikája, szcenikája, és magánemberként is következetesen hangsúlyozza katolicizmusát – mégsem szűnik meg lírájának politeista jellege, sőt az utolsó évtized verseiben még erősödik is. Másrészt talán éppen akkor látjuk ezt világosabban, ha a görög-római istenek jelenléte mellett nem feledke-

ziünk meg a hindu vallás elemeiről sem.⁵ A világ nagy vallásai közé tartozó hinduizmus elsősorban szemléletével fedezhető fel ebben a költészetben.

Babits a hindu hívők szent szövegének tekintett Bhagavad-Gítát (A Magasztos szózatát) már 1904-ben, huszonegy évesen olvasta, igen fogékony korban, angolul. Egyik levelében jelzi ugyan Kosztolányinak, hogy nem sokat veszt, ha ezt a művet nem olvassa el,⁶ mégis, élete vége felé, már a beszélgetőfüzetek idején, Weöres Sándornak szólóan a következőket veti papírra: „Mikor olyan idős voltam, mint te, divatban volt itt Pesten a Bagavath-Gíta”.⁷ Weöres válaszát nem ismerjük, csak azt, amit a néma Babits tovább írt: „Tudom. De szintén filozófiai mű. Szörnyű unalom és smonca. De úgy rajongtunk érte, mintha a világ titka benne volna.”⁸ Weöres valószínűleg érdeklődhetett, milyen közvetítéssel figyelt fel Babits a Bhagavad-Gítára, mert a bejegyzés így folytatódik: „Schopenhauerén át. De kicsoda mélység Schopenhauer egyetlen mondata az egész Bhagavath-Gítához képest!” – írja még Weöresnek.⁹

Schopenhauer hatását természetesen nem lehet eléggé méltatni Babits filozófiai nézeteinek és költészetének alakulásában, de az talán mégsem egészen véletlen, hogy a *Himnusz Irishez* utolsó szakaszában meglebben Mája fátyla, a hindu mitológia szerint a világ-mindenség ősanijának lényegét takaró fátyla, mely kápráztató látszatokkal, az összes létező lény képének felvillantásával fedi el az isteni abszolútumot. Furcsának tűnhet azonban, hogy az „indus bölcsességbe” olvadt lélek, a „semmi”, miként a beszélő az első szakaszban meghatározza önmagát, indus bölcsességbe olvadt lélekkel énekel himnusz a szivárvány görög istennőjéhez! A vers egyébként éppen a Bhagavad-Gítá olvasásának idejéből, 1904 nyarából való, körülbelül itt kezdődik a későbbiekben valóságos motívumhálót alkotó fátyol-függöny-takaró szimbolika a Babits-költészetben. (Az „unalmas-egy-való világ” elleni káprázatos összkép vágya hangzik fel tán a *Himnusz Irishez*-t követő *Messze... messze...* záró felkiáltásában is: „Rabsorsom milyen mostoha, / hogy *mind* nem láthatom soha!” – mind, vagyis egyszerre, kavargó képekként felvillanva, a *mind* dőlt betűkkel szedve mind a mai napig.

Schopenhauer minden bizonnyal jelentősebb hatást gyakorolt Babitsra, mint a Bhagavad-Gítá, mely valóban terjengős, időnként ellaposodó költői-filozófiai eposz, de! „De úgy rajongtunk érte – szól a vallomás kulcsmondata –, mintha a világ titka benne volna.” Ennek a rajongásnak egyéb versbeli nyomai is vannak. A *Theosophikus énekek* 2. versének címe *Indus*.

*A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt,
a fény alatt, a lég alatt, a jég alatt,
a fény alatt, a kék alatt, a zöld alatt,
a fény alatt, az ég alatt, a föld alatt,*

⁵ Rába György a *Theosophikus énekek* elemzése kapcsán a buddhizmussal hozza összefüggésbe ezt a szemléletet = RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., 1981, 210–214.

⁶ BABITS levele Kosztolányi Dezsőnek = *BABITS Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., 1998, 76.

⁷ *BABITS Mihály beszélgetőfüzetei 1940–1941*, szövegmond., bev., jegyz. BELIA György, Bp., 1980, 59.

⁸ uo.

⁹ uo.

a fény alatt, az árny alatt, a láng alatt,
 a teknősbéka és az elefánt alatt
 a lenti durvább semmiségre váncosúl
 egy óriási isten arca súlyosúl,
 egy isten óriási arca tartja fenn
 szemöldökével a mindent a semmiben,
 s szemöldökét folyvást mozgatva egyaránt
 mindent egyhangú és örök mozgásba ránt. (...)

Figyelemre méltó, hogy a *Theosophikus énekek* 1. verse a *Keresztény* címet kapja, egymásra vetítve mintegy a hindu és a keresztény vallás sajátosságait. Mindkettőről, mégis egy cím alatt, egy költeményben szólva éppenséggel nem a szembeállítás ténye lesz szembeszökő. Nem a két vallás különbségei rajzolódnak ki, sokkal inkább két, akár ellentétesnek is nevezhető világmagyarázó hit egymás mellé állítása lesz fontos. Kizárólagosság helyett párhuzamos felmutatás. Az életmű különböző korszakaira is igaz ez. Antikot és keresztényt rendel egymáshoz a *Bakhánsláрма*. A szenvedélyek féktelenségét megjelenítő Bacchus és Pán orgiájára („Lelkemben bakhánsláрма tombol”), az utolsó sor józansága felel: „Az út végén vár egy kolostor.” Az 1919-es, már említett *Őszi pincézés* 1-ső verse „a Bor szellemének ébredését a Szőlő roncsaiból a Feltámadáshoz hasonlítja”, a 2-dik vers pedig „Krisztus Urunkat a Bacchus istenhez hasonlítja”. Az *Ádventi kód* soraiban – a keresztény ünnepre utaló címadás mellett is – többes számú alakot használ: „mit rejtenek / e függönyök / s az istenek?”

Ez a paralelizmus esetleg éppen a Bhagavad-Gítá élményének, szemléletmódjának beszűremkedése Babits lírájába. Az indiai nagy eposzba, a Mahábháratába ékelt Bhagavad-Gítában ugyanis az európai gondolkodás számára feloldhatatlan ellentétet képező jelenségek, az egymást kizáró ellentmondások békésen megférnek egymás mellett. Krsna először például érdek nélküli cselekvésre buzdítja az öt kérdező harcost, majd meditációra ösztönzi, aztán az alázatos szeretet gyakorlását ajánlja az istenséggel való egyesülés megvalósításához, a felszín illúziói mögötti isteni lényeg eléréséhez. Éles ellentétek figyelhetők meg a teljes cselekvés és alig-cselekvés kérdésében, hol egyik, hol másik válik követendővé, mivel teljes nem-cselekvés úgyszemint lehetséges. Mígnem egyszer csak kiderül, hogy valójában a cselekvést mozgó szándék lesz a döntő. Ellentét mutatkozik az ezer alakban jelen lévő, a természetben is mindent betöltő és mindent átható isteni erő hite és a világot megalkotó, gondviselő lényhez fűződő, egyistenhit felé mutató elképzelések között, nem is beszélve az istenség önmagát azonosító kijelentéseinek sokféleségéről. A Bhagavad-Gítában megnyilvánuló szemlélet azonban a maga természetességében létezik a hindu észjárás számára, sem értetlenséget, sem elutasítást nem vált ki a hívőkben. Minden állítás érvényes, s nemcsak a maga helyén és maga idejében, külön-külön, hanem egy időben, egymás mellett hangoztatva is. A Magasztos szózata szerint például Krsna kinyilvánítja (a Tizedik fejezet 35. versében), hogy a hónapok közül az aratás hónapja ő, az évszakok közül viszont a virágot fakasztó tavasz. A Tizenötödik fejezet legelején a Magasztos Úr említ egy banjanfát, melynek gyökerei felfelé, ágai lefelé nőnek és védikus himnuszok a levelei. A második versben már ettől kissé eltérően szól: „E faágak le és fel egyaránt nőnek (...)” Van olyan olyan gyökerei is, melyek lefelé nőnek, s ezek az emberi társadalom gyümölcsöző

cselekedeteihez kötődnek.”¹⁰ Az ellentéteket egymás mellé állító, az ellentétes állításokat önmagukban és a másikkal együtt is igaznak tartó szemlélet egyenesen kíváncsi ebben a világlátásban. Az Ötödik fejezet 5. versében olvassuk: „Aki tudja, hogy odaadó munkával is elérhető az, ami lemondással, s aki ezért a munka és a lemondás útját egynek látja – az valóban lát.” Ezt az egységesítő szemléletet, az egymást ellentételező állítások együttes szemléletét talán a Bhagavad-Gítának is köszönheti Babits lírája. S nemcsak egyes kijelentések szintjén, hanem a vallások, istenek keveredésében, ugyanazon versben kavargó különböző vallásból eredő istenek, sőt istenek és isten, a keresztény hit istenének és a pogányság isteneinek közös versvilágában. Ahogyan Krsna szavai szerint ő „a kezdet, a közép és a vég” a Tizedik fejezet 32. versében, úgy bomlik ki egy virágidőnyi folyamat egysége a *Ballada Irisz fátyoláról* című vers soraiban, ahol „minden virág lehull, ha nyíl is”, hiszen – mint a *Névjegyetemre* című versből tudjuk – „két vége van minden világnak / a születés meg a halál.”

A forgó ég és holdak fogságából, a világ körforgásából a hindu képzelet szerint csak az isteni erő segítségével szabadulhat az ember. A *Ketten, messze, az ég alatt...* költeményében „holdak forognak”, s az asszonyához forduló szerelmes férfi a meghittség perceiben is azt érzékeli: „E csöpp forgóban rab vagyunk.” A hinduizmus azt is vallja, hogy a világ-egyetemet nem valamiféle mindenható, titokzatos nagyúr igazgatja, hanem örök erkölcsi törvények irányítják. A világ örökkévaló ura azonban felette áll jónak és rossznak. Belőle áramlik ki minden létező, akiket marionettként mozgat, és tetszése szerint kiemel az örök körforgásból, vagy éppen a poklok sötétjébe küldi őket. Talán érdemes eljátszani a gondolattal, hogy mennyi szerepe lehet ennek a szemléletnek abban, hogy a *Vers a csirkeház mellől* háromszor három versszakából csupán egynek az elején lángol fel a cselekvés izgató vágya. A „bölcsemmittevés”, a „Béke és restség” uralta „csorgó nyár” kerti magányából feltörő „menni s cselekedni kell!” világmegváltó harciassága igen hamar ellobban a sorsuk beteljesedését, levágásukat fegyvelmeztelen váró kalászhadak láttán.

Számos idézet bizonyítja a hindu gondolkodáshoz közelálló szemlélet- és motívumkészlet megjelenését Babits verseiben, de most említsünk csak olyan példát, amely az ellentéteket nem ellentétekként láttatja. Az ebben a lírában megszólaló fiktív én két költemény címét idézve hol *Isten kezében* van, hol pedig *Isten fogai közt*. *Isten kezében* – mint a keresztény makáma alcímet viselő, 1914-ben írt szövegben („Ó, ha egyszer ez a nagy Kéz le találja ejteni!”), és *Isten fogai közt* – mint az 1920-ban megjelent költői prózában („Ide-oda löködünk, apró falatok, az iszonyú Szájban, míg elporladunk a piros foghús közt. Mi ez a nagy Közöny, az Élettelen, aki az Életet rágja? Ó borzasztó Shiva! vagy élet vagy te is, vad és meleg élet; s csak fogaid hidegek, óriás Örölő?”). 1937-ben, *Az Összes Költeményekre* írt négysoros is a cserélődés és maradandóság kölcsönhatásában fogalmazódik meg: „Maradjatok összesek / Egy költőt eltemettem / Most már más költő leszek / És leszünk vele ketten.”

A kereszténység Istene időnként különös attribútumokkal jelenik meg a Babits-költészetben. A jóságos, haragvó, oltalmazó és megbocsátó Isten az igazság és igazságosság Istene is természetesen, olyan felsőbb fórum, melynek már pusztán léte jelenti azt, hogy van hova fellebbezni. Különösen a háborús versekben vannak, süketnek nevezett Istenre ké-

¹⁰ *Bhagavad-Gítá, A Magasztos Szózata*, szanszkrit eredetiből magyar prózára fordította szó szerint, az utószót és a jegyzeteket írta VEKERDI József, Bp., 1997.

sőbb többször is ráismerünk mint alkotó íróra például az *Írógép előtt*, vagy a *Zsoltár férfihangra* soraiban, olyan alkotóra, aki „korok történetét / szerezte meséskönyvedül”, sőt költőként is jelöli szöveg („Isten versének ritmusa” áll a *Mint különös hírmondó*-ban), aztán mint olvasó is feltűnik a Jónás könyvében, ahol Ninive „utcái mint / képeskönyv amit a történet irt, / nyilnak” elé. Ebben a költészetben Isten talán egy fantasztikus regényben él, és süketen és vakon az Igazság könyvét olvassa, esetleg saját könyvéből olvassa az igazságot, gondolhatjuk profán egyszerűséggel. Mindez azonban nem teszi lehetővé az antik istenek szinte szakadatlan jelenlétét. Különösen van még egy görög isten, aki kimondatlanul is rányomja bélyegét e lírára.

Az *Emlékezés gyermekteleg telekre* jó példa a különböző vallási-kulturális elemek ötvözésére is, de nemcsak ebből a szempontból fontos. A zárlat vészjóslón felbúgó hangja az utolsó évtized verseinek jellegzetes szólamához kapcsolja a verset („Pedig amint fogy-fogy a jövőendő, / egyre-egyre drágább lesz a múlt”) – egy említetlenül is jelenlévő antik isten, Kronosz fenyegetésének érzékeltetésével. „Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent: (...) Kronoszt az öreget s Bacchost a fiatalt;” – Kronosz, emlékezzünk, a tizenkét titán egyike, az ég és föld fia, aki erőszakkal szerzett hatalmát féltve, születésük után rögvest felfalta gyermekeit. A mitológia törvénye szerint persze őt is elérte végzete és éppen legfiatalabb gyermeke, Zeusz döntötte meg hatalmát. Ennyi Kronosz igen rövid története. Az életművel összefüggésben Kronosz ilyen kiemelése meglehetősen ötletszerűnek tűnik a pogány Hiszekegyben, noha a kiemelések sohasem öncélúak a Babits-lírában sem. Kronoszhoz persze az idő képzete is kapcsolódik – a kronométer, kronológia szavak őrzik többek közt ezt az eredetet – de ennek a Khronosznak a neve Kh-val írandó, megkülönböztetendő a titán Kronosztól. A *Hiszekegy* Khronosza az idő istene, a keletkezés és elmúlás megtestesítője. Az Időatya, aki vasfoggal felfalja gyermekeit. Ábrázolásaiban viseltes ruházatú, esetleg meztelen, szárnyas alak, de mindenképpen aggastyán, botra, vagy mankóra támaszkodó vénység, kezében homokórával, sarlóval, esetleg kaszával. Bár a két Kronosz személye már Plutharkosznál összeolvad, Babits itt is pontos, hiszen úgy említi: „Kronoszt, az öreget”. Khronosz, az idő, határidő, halandóság istene az a láthatatlan isten, aki mind erőteljesebben uralja Babits kései líráját. „Perceink mint homokszemek peregnek: / megöl a homok, ha még süppedünk! – szól a *Ketten, messze, az ég alatt* panasz, majd „a tél puha lépteit hallom, / jó a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon, / csattogtatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha / tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség, / megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében.” – végződik a *Mint különös hírmondó*. „Jön a favágó már hallom a léptét (...) Másodpercenként lép egyet kegyetlen.” – az *Elgurult napokban* fogalmazódik meg ez a rettegés. „Jaj hogy suhannak, versenyt év az évvel! / S egyre kergébben! Tél az ősz után!” – kezdődik ezzel a felkiáltással A *mejlódult naptár*.

Az *Emlékezés gyermekteleg telekre*, melynek soraiban édes fájdalom bujkál, csapongó asszociációk helyett kronologikusan szerkesztett rendben tekinti át a múltat és néz szembe a zsugorodó jövővel. Az emlékidéző, ahogyan a gyermekélet kezdeteitől közeledik a felnőtt beszélő ideje felé, úgy megy vissza az időben a katolikus liturgiától és népi hagyománytól a rómaiak Mercuriusán át a mindig jelenlévő és pusztító Kronoszig. A „Paraszt-szagu éjféli misék” maradandó élményétől a városi tél apró csodáján keresztül – „Mikulás ment a hátsó gangon át” –, a diákevek magányos kisvárosi korcsolyázásait újraélve „mint

röpülő-cipős / Merkur”, a végső elnyeléssel fenyegető idő-isten türelmetlen toporgásáig: „Pedig amint fogy-fogy a jövőendő, / egyre-egyre drágább lesz a múlt.”

A Babits-líra többek közt arra is felhívja figyelmünket, hogy az istenek itt vannak velünk, akár akarjuk, akár nem. *Az Istenek halnak, az ember él – a Régen elzengtek Sappho napjai* vers záró sora az 1929-es kötet címévé emelkedett, kissé megtévesztően ugyan, mint a legtöbb paradoxon, mely fordítva is igaz. József Attila látta élesen a *Magad emésztő...* engesztelő versében: „S hallottam, említ / az a szó isteneket, / kik nem hajolnak ezután neked. / Pedig / te nem szolgálsz többé nekik.” Az ember elfordulhat az istenektől, isteneitől, istenétől, de ettől az önhitt mozdulattól még nem válik istenné. Az istenek halnak, az ember él, az istenek azonban nemcsak halnak, hanem új életre is kelnek, mert vannak meghaló és feltámadó istenek, szemben az egyelőre csak meghaló emberrel. A *Restség dicséreti* című versben a cselekvés és nem-cselekvés viszonya a rabság és szabadság koordinátarendszerében sajátos paradoxont eredményez: a feladatok keskeny útjának kiválasztásáért fel kellene adni a minden lehet széles mezejét, erre viszont az öregedő, önironikus beszélő csak egy fanyar felismeréssel tud felelni: „Igy tesz tétlenné a tettvágy.” A múlt és jelen nyűgétől megszabadító, önáltató tétlenség, melyre a közeledő Khronosz árnya vetül, az ironikus önvizsgálat eredményeként előrevetíti a végső tétlenség állapotát: „Én már tavaly is itt ültem, / ahol az idén ülök. / Toll helyett egy szivart rágom / s feledem hogy vénülök. Pedig jön-jön a sötétség, / a hegy árnya egyre nő / s szemem előtt mind szűkebbre / zsugorodik a mező.”

Ebbe a költészetbe sokféle isten kódolta bele, hogy az időnek, a változásnak, szerencsének és balsorsnak, megannyi természeti törvénynek mindig meglesz a tőlünk független, isteni volta.

Mindannyian Khronosz gyermekei vagyunk.

OLASZ SÁNDOR

„Ami szép, az nehéz”

AZ ESSZÉÍRÓ BABITS MIHÁLYRÓL – EGY ÚJ VÁLOGATÁS ÜRÜGYÉN

Három évtizede nem volt újabb kiadása a magyar esszé egyik csúcsteljesítményének. Legutóbb 1978-ban, a Babits Mihály Művei sorozatban Belia György szerkesztésében jelent meg az *Esszék, tanulmányok* kettős kötete, melynek anyagához képest az új válogatás kevesebb írást tartalmaz, ám a csökkentett terjedelem ellenére valójában alig marad ki fontos mű. Igaz, szívesen olvastam volna itt is a *Magyar irodalom* (1913) pontos látületét a modernség nagy korváltásáról és az ezt megelőző állapotról, *Az irodalom elmélete* 1919-es előadásorozatát vagy a *Magyar Proustot* (1937), mely a nagy regénylázadás magyar recepciójában megkerülhetetlen. Az 590 oldalas válogatás azonban lényegében teljes képet ad az esszéíró legfontosabb gondolatairól, témáiról, a módszer olykor csak árnyalatnyi változásairól, melyek persze a legteljesebb összhangban vannak az életmű egészével. Ezért is telitalálat a kedvcsináló könyvjelzőre kiemelt Németh László-idézet, melyben ez olvasható: „Egy lírikus problémái íródtak itt át a tanulmány nyelvére. Ez a lírikus azonban tanult mesterember is s homlokát elvont magasságokba fúró gondolkodó...” Ez a teljesítmény – mondja Németh – mindig csábít arra, hogy felülmúljuk, s mindig arra figyelmeztet, hogy ez a terv „alig megvalósítható feladat lesz”.

Jankovics József munkáját – a kritikai kiadásokkal versenyző jegyzetanyag, a név- és szómagyarázatok okán – tankönyvnek is nyugodt lélekkel ajánlhatjuk. A gondos filológiai munkálkodás végre a hiteles és csonkítások nélküli Babits-szövegeket adja az olvasó kezébe. 1978-ban még szögletes zárójelek utaltak a kényesnek minősülő mondatokra. A *Szekszárdi kadarkában* a szerző fehér paripa nélkül vonul be a múltba, s az országrészek sem vesznek el. A *Gondolatok az ólomgömb alatt* „kis hazájának” a jelzője harminc évvel ezelőtt nem lehetett a „megcsonkított”. „Delfinológiai” művelet tárgya lett az az elmélkedés is, mely szerint az iszonyú ólomgömb rádiumsugarai alatt a szerző nem tud visszaemlékezni a csonka ország formájára, ámde a nagyra, az igazira, a történelmire igen. A *Szent István városában* Babits jegyzete – minden különösebb figyelmeztetés nélkül – maradt ki: „Ezt augusztus végén írtam; alig tíz hét telt el, s Esztergom ismét megszűnt véghely lenni. Csodálatos magyar sors – de erről lesz még szó a könyvben később.” Felvidék 1938-as visszacsatolására történik itt utalás. Azon viszont csak csodálkozhatunk, hogy három évtizeddel ezelőtt az „Egy reggel eltűnt Erdély” vajon miért ment át a szűrőn.

A szomszéd népek érzékenységet „esetleg sértő” kitételek mellett persze sorozatban tűnnek föl olyan szövegrészek, amelyek a korábbi évtizedekben uralkodó irodalomtörténeti tévhit, az „elefántcsonttoronnyal” kapcsolatos butaság alól húzzák ki a talajt. Közben Babits – egyébként teljes joggal – a nagy európai értékek következetes képviselőjeként, őrzőjeként jelenik meg közgondolkodásunkban, a közösségi, nemzeti gondok iránti

érzékenysége is nyilvánvaló. Igaz, hogy a Goethe-tanulmányban nagyon világosan és határozottan kifejti: „Korunk szeret kollektív jelszavakat hangoztatni, s felejtí azt, hogy minden kollektív jelszó voltaképp szétválasztó, s valamely nemzet, vagy párt, vagy világnézet nevében eldarabolja az emberiséget.” A 20. század első évtizedében a szagokról és ízekről érkező Babits azonban az 1910-es évek végétől fokozatosan belesodródik az igenis kollektív, nemzeti ügyekbe. Az ezekkel való szembenézés nem az európaiságot szorítja háttérbe, ellenkezőleg, egy valódi európaiság szellemét formálja. Mert lehet és kell a csillagot követő vagy éppen nem követő emberről beszélni (*Az írástudók árulása*), a szép elgondolások azonban menthetetlenül sterillé válnak, ha a Péterek és Jánosok (utalva itt az *Édes Anna* Moviszterének eszmefuttatására) szenvedése iránt érzéketlenek vagyunk. Ady nemzeti költő volt (*Tanulmány Adyról*), „a nemzet pedig nagyon is élet, a legszínesebb és legmelegebb élethullámok közül való”. Annak a kijelentésének sincs természetesen semmiféle kirekesztő, rasszista tartalma, mely szerint Ady „a fajiságnak költője volt”. A kor a szélsőjobbtól a polgári radikálisokig különösebb aggály nélkül használta a „faj” szót (erre Monostori Imre gyűjtött össze kiváló példákat). Ha Babits költőtársával összefüggésben használja, az egyszerűen csak annyit jelent, hogy Ady tudatosan és természetesen vállalta magyarságát. „Fajom sorsa a gyötrődésig izgat és retteg tet...” – írja a Nyugat ankétjára írt *Elfogy a magyarság?*-ban. Hiszen a címben még kérdőjelezett veszedelem szerint „nagyobb, mint az ország megcsónkítása volt”. Miközben Babits minden idegszálával átélte és szenvedte nemzeti tragédiáinkat, Adyhoz hasonlóan bíráló és sokak szemében talán nagyon „nemzetietlen” is tudott lenni. A magyar jellemről egy mondata álljon itt: „Minden nemzeti küzdelem nálunk tulajdonképpen csak védekezés az ősi nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen.” Ismerjük a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* egészen személyes kifakadását: „Jobb volna menni már Tásmániába”. Az a „vita és vallomás”, melyben ez a mondat olvasható, közvetlen előzményként a Kisfaludy Társaság nem túl dicsőséges akcióját mondhatja magáénak. Az akadémikusok ugyanis azt firtatták, vajon ki hogyan viselkedett a Kommün alatt, ki árult el nemzetellenes érzületet. Az ütközés tehát azzal a szemlélettel szembeni, mely az irodalomban csupán nemzeti értékeket képes meglátni. Babits – Dantéhoz hasonlóan – „az emberi egység prófétája és bajnoka” kívánt lenni, s ebbe az egységbe természetesen, de nem kizárólagosan tartozott bele a nemzeti érzés.

Az esszék mai olvasója, legalábbis az, aki Babitshoz hasonlóan még egy felelő-megértő kultúra jegyében nevelkedett, ámulattal veszi tudomásul a látókör tágasságát, a korkérdésekkel való szembenézés bátorságát. „Én még egy régiebb, szellemibb korból jöttem, mely előtt a legszentebb kapocs a nemzet kapcsa volt, szellemi kötelék. Ez a kor megveti a szellemet, s megveti a szellemi kapcsokat.” *A tömeg és a nemzet* szerzője odáig is elmegy, hogy a 20. század a nemzeti jelszók alatt magát a nemzet elvét destruálja. Ebben az értelemben nem érzi magát modern embernek, századához – mondja – semmi köze. Visszatérő probléma Babits gondolatrendszerében, hogy az irodalom és a filozófia nem mer igazán a világ arcába nézni, félve kerülgetik a kor központi kérdéseit. Persze kései utódok némi irigységgel nézzük azt az időt, amelyben még leírhatók voltak a következő mondatok: „A Kor lelkét az írástudókban kell keresni. Ők mozgatják a »század lépteit«” (*Az írástudók árulása*). Ma inkább azt látjuk, hogy az írástudót inkább a század, a tömeg von-szolja – már amelyik hagyja. Mindenesetre Babits a nagy korkérdéseket faggató írásaiban az akkor még talán csírájában mutatkozó tendenciát konstatálja: a kultúra ereje, szellemi-

sége hanyatlik. Talán 1939-es születésű az az írás (*A háború háborúja*), melyben meghök-kentő kijelentés olvasható: nem is annyira népek harcolnak egymás ellen, hanem „az Em-ber harcol valami ellen, amit magában hordoz...” Harc folyik a harc mögött, az ország-határokért zajló küzdelem mögött valójában a szellemi határok a fontosak. A biztonság-érzést és nyugalmat sirató Babits az eltűnések sorozatának számba vételekor olyan mon-datokat ír le, melyeket akár korunk írástudója is mondhatna: „Lassan eltűnt a szellemi erő szilárdságába vetett hit is, a könyvek összevissza csúszkáltak, mint a rossz téglák, a toronyról, melyet a jövőnek építettünk, leverte a vihar a glóriát. Észre kellett vennünk, hogy senki se figyel ránk, és senki se törődik velünk. Hangunk elszállt a szélben, s hiába óvtuk gyertyánkat és irományainkat, a gyertya alig látszott pislogni, s az irományok ki voltak szolgáltatva a szeleknek. Más irományok is röptek ez idő tájt, megszentelt szer-ződésekből, ősi törvények lapjaiból, öröknek hitt érvényességek kánonaiból lett papírsár-kány és levegő játéka.” Hét évtizeddel később – egy beteljesedni látszó folyamat ismereté-ben – pontosan ez a fölismerés inspirálta Sándor Iván 1998-ban megjelent regényét, *A szef-foriszi ösvényt*, mely Babits látomásához hasonló helyzetet idéz föl szokások, törvények megrendüléséről és illanó kohézióról. Valami elmúlt, s nem tudjuk, mi lép a helyére. Az erőzítő hosszú, elnyújtott (a korábbi évezredekhez képest persze akár rövidnek is nevez-hető) korszakának lételménye ez, mely egyúttal a modernség, a modern próza egyik alap-problémájára, a megismerés kétségessé válására, a megértéssel szemben támasztott ne-hézségekre világít rá. Robinson azonban újra és újra körülnéz a szigeten, az irodalom pe-dig próbálja még egyszer „lejegyezni azt, amit elfeledni kezdünk...”

A történelem logikátlan és nincs értelme, az antiintellektualizmus, a „veszedelmes vi-lágnézet” idejét éljük. Babits számára ezek a fölismerések alakították ki azt a jellegzetes „őrző” magatartást, amely a hazai modernség konzervatív fordulatával is a legteljesebb mértékben összefügg. Hiszen nem csupán Babits, hanem a Nyugat útját jellemzi (az 1920-as évektől) az „újítás: de ne rombolj!” elve. Az 1922-es *Tennyson* esszé ki is mondja: „Vala-hogy úgy van a dolog, hogy a modernség avul el leghamarabb...” A mai olvasó talán meg is hőkken, amikor Babitstól ilyen sorokat talál. Hiszen az 1940-es évektől napjainkig (újító) irodalmi generációk folyamatosan vallják, hogy Babits köpenyéből bújtak elő, a babitsi hagyomány tehát eleven és inspiratív. Másrészt az ominózus kijelentés sem a modernség-gel való szakításként értelmezendő, inkább az óvatos, értékőrző modernség kezdete. A Ba-bits személyiségében, nézeteiben rejlő antinómiák nem szűkíthetők le hagyomány (foly-tatás, tradíció) és innováció (újítás, invenció) súrlódó, csiszolódó feszültségére. Poszler György determináltság és indetermináltság egységeként fogja föl a Babits elképzelte (s világirodalom-történetében is érvényesített) művészi folyamatot, melyben nemcsak az újításra esik hangsúly, hanem a folytatásra is. „A zsenialitás ugyanis a múlt teljes átélése, a tradíció saját kinsként való kezelése, és az ebből kinövő vagy ennek ellenében kinövő újító mozzanat.” (Poszler György) Ily módon az indetermináltság is a determináltságból nő ki, annak tagadása vagy folytatása. Az új kötet alapján körvonalazódó esszéírói pályakép – noha az itt közölt esszék nem a kronológia fonalára fűzöttek – pontosan érzé-kelteti azt a váltást, amely az újítás értékhangsúlyainak eltolódására, kissé héttérbe szo-rulására vonatkozik.

Babits „nyugtalan klasszicitásának” (Halász Gábor) mintegy vezérelve, hogy a hagy-ományok és a formák tökéletes elvetését célzó programok sehová nem vezetnek, mivel „a művészet lényege hagyományszerű momentumokon” alapul, s befogadása is „hagyó-

mányszerű beidegzettségeket feltételez”. „Az oly író, ki teljesen elvetné a hagyományokat: fegyvereit vetné el.” A *Ma, holnap, irodalom* az irodalmat élő szervezethez hasonlítja, mely folyton újul ugyan, de megújulása folyamatos és fokozatos, mivel „sohasem ugorhat ki egyszerre önmagából”.

Ha az irodalom élő szervezethez hasonlítható, akkor az írói mű is egészen természetesen fejezi ki az embert. Az *európai irodalom története* bevezetője nem véletlenül említi az „emberi attitűdöt a világgal szemben, vagy a világnak emberen átszűrt képét”. A gondolatmenet az olvasó, mintegy a befogadó kívánsága felől is megfogalmazza az írói oeuvre-rel szembeni várakozást. Hiszen az olvasó önmagára és világára kíváncsi, a teremtet világban önmaga megértésére vágyakozik. A leírt szavak sem lehetnek üres szavak csupán. „A szavak mögött asszociációk vannak, az asszociációkban élmények, az élményekben élet.” Amikor Vörösmartyról értekeznek, akkor nemcsak a mindvégig csodált romantikus költői eszközeit jellemzi, általánosnak vélt esztétikai elveket fogalmaz meg. Például: „a nyelv nem lehet külön gazdag”. Noha a világ teljes átélésére és kifejezésére vágyó író a kifejezés eszközeit törvényszerűen a nyelvben keresi, mert anyaga csak a nyelv lehet. Nagyon szépen beszél erről a Kosztolányi-esszéiben is, igaz, finoman elhatárolva magát Kosztolányi világától. Hasonlóképpen Adytól is, akinek irányát „nem vallja”, minthogy semmilyen költői irányt nem vall. Paradox módon egy helyen még azt a tárgyias költészetet is tagadja, melynek kezdeményezőjeként az irodalomtörténet általában őt szokta föltüntetni.

Már *Shakespeare egyénisége* című korai esszéjében (1909) megpendíti, hogy az író műveiből egyéniségére, személyiségére lehet következtetni. „Így az író minden szava akaratlanul vallomássá lesz: alakjainak minden mozdulata önmagát árulja el: azt, hogy mit látott a világból és hogyan látta.” A filozofikus kérdések azonnal személyes üggyé válnak. Igaz, a filozófiát az általánosság legmagasabb fokán megjelenő ismeretnek tekinti, a legvégső igazságok azonban mindig személyes érdekeltségként érdekesek számára. Mire figyel föl a nagyon bonyolult Kant-műben, *Az örök békében?* A fordításfilológiai eszmefuttatásból az erkölcs érvényességének követelményéig jut el (a politikában), a történelem iránytalanságáig és ahhoz a kanti gondolatig, hogy „úgy kell cselekednünk, mintha lehetséges volna”. Alsó ob – vegyük úgy, mintha... Németh G. Béla alapvető tanulmánya (*Szerp, játék, föltételeesség*) óta tudjuk, hogy a minden lehetséges tételezésének agnosztikus elképzelése milyen termékeny talajra talál a Nyugat nagy íróinál. Amikor Babits 1931-ben a szellemtörténeti irány előnyeire és hátrányainak gondolkozik, az akkor még mindig újnak tetsző tudományosság veszélyeire figyelmeztet. Hogy „a kor előbb-utóbb nagyon is hajlandó lesz a szellemtörténeti relativizmus végső következtetését levonni”, s a módszer szokatlan mértékben szakítja föl „a tudás szubjektivitását”. Itt mondja azt is, hogy nem feladata a szakszerűség, nem egy tudomány szak érdeke izgatja, hanem „a kívülálló kultúr-ember” aggódik az egész kultúra sorsáért és lehetőségeiért.

A személyességet és személyes érdekeltséget azonban Szent Ágoston és Bergson szabadjára. Az „első belülről látott lélekrajzban” a modern irodalom őseit fedezi föl. Hirtelen a belső lesz fontos, Ágoston kijelentése („én vagyok kutatásaim tárgya”) akár a századelő modernségének szlogenje lehetne. Babits jól tudja, hogy Bergson „nem tisztán a tudósoké”. Ma már inkább úgy fogalmaznánk, nem elsősorban a tudósoké. Hiszen a szakfilozófia valójában kissé lenézi az ő gondolatrendszerét. Babits számára Bergson nemcsak a kétféle idő, a tartam, a teremtető idő és az emlékezet újfajta értelmezését jelenti. Persze azt

is. Hiszen az idő mozgásának a különálló pillanatok összekapcsoló játéka nélkül aligha lehetne modern prózáról beszélni. Bergson a metafizikát hozza vissza, Weöres Sándor szavaival „az időből kilógó pillanatok” jogát. Babits filozófiai írásait olvasva lépten-nyomon a filozófia költőt, esszéíróit inspiráló hatását érzékeljük. Hogyan fejezi ki az irodalom azt, amiről a filozófia sokszor csak dadogni tud.

Az önarcképbe billenő, önéletrajzi-vallomásos jellegű esszé Montaigne örökségéhez szokás kötni. Ám azt is látnunk kell, hogy az esszében (akár érzékelhető a nagy francia hatása, akár nem) igen gyakran előfordul, hogy az előadás narrációba, emlékezésbe, naplóba, esszéprózába (vagy prózaesszébe) torkollik. Igaz, az én-kifejezés elsősorban azokra az írásokra vonatkozik, melyek a *Keresztül-kasul az életemen* anyagából kerültek a válogatott esszék közé. Poszler György már 1980-ban azt fejtegette, hogy Babits a lírával és epikával egyenrangúvá teszi az esszét, mivel nemcsak a fogalmi önkifejezéshez, világértelmezéshez, hanem a „személyesen közvetlen életfilozófiához” közelít (*Az írástudók felelőssége*, eredetileg *A tanulmányíró Babits* címmel jelent meg), s ily módon teremt jellegzetes költői esszét. E líraiságot igen gyakran a naplószerű vallomásosság táplálja, miként *A veszedelmes világnézetben* is tapasztaljuk. Nem tudja megszokni a háborút, visszaesik „a háború monomániájába”, s mindez végig első személyben. „Én meg vagyok győződve, hogy a történelem logikátlan...”

Miközben a tudományosság egy pillanatra sem szenved csorbát, az esszéisztika nem szorítja háttérbe a tudományos szempontokat. Tudomány, élet és művészet – mind együtt van a Babits-esszében, s ezek az oldalak nehezen játszhatók ki egymás ellen. Miként rendkívül problematikus lenne szembeállítani Babits munkáit a korabeli szaktudomány teljesítményeivel. Van, amiben Babits jár előbb, s itt elsőként a magyar filozófiai gondolkodás hiányaira, lemaradásaira gondolhatunk. Máskor viszont a már komoly eredményeket fölmutató tudományos munkálkodás más nézőpontú és módszerű kiegészítéseként olvasható a Babits-esszé. Hiszen Balassiról, Vörösmartyról, Aranyról, Petőfiről már az ő esszéi előtt is komoly teljesítményekkel büszkélkedhetett az irodalomtörténet. Az esszében azonban módszer, módszeresség, tárgyi tudás (megkerülhetetlen jelenléte) ellenére „csupán” háttéranyag. Balassa Péter mondta egy beszélgetésben: az esszé „a tapasztalás és a művészet érzékelésének beszédmódja”, melynek fontos nyelvi konzekvenciái vannak. Lehet a legbonyolultabb dolgokról beszélni, de komplikáltan megszólalni nem szabad. Hiszen az efféle tollforgatók – Babits Mihályt idézve – „egészen gyermekes módon restellik valamely gondolatukat egyszerűen elmondani: mintha félnének, hogy ezáltal gondolatuk naivságát meztelenül fognák elárulni”. (*Ma, holnap és irodalom*)

Az új válogatás tematikai egységekbe rendezve közli az írásokat: *A filozófus*, *A világ-irodalom olvasója*, *Magyar irodalomtörténész és kritikus*, *A szellemi élet szervezője*, *Az önéletrajzi*. Kirajzolódnak így az esszéíró legfontosabb érdeklődési irányai. A kronológia követésével viszont a különféle témájú, de nagyjából azonos időben született írások felelgetnének egymásnak. A kötetből azonban így is nagyszerűen kikerekedik a kora fölfedezésre váró ismeretlenjeibe folyamatosan expedíciókat indító író heroikus vállalkozása.

(*Babits Mihály: Tanulmányok, esszék. Magyar Remekírók sorozat. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Jankovics József munkája. Kortárs Kiadó, Bp. 2005.*)

LENGYEL ANDRÁS

Ignotus Neovojtinái és József Attila

AZ ALAPOZÓ KÖLTÉSZETBÖLCSELET FORRÁSAIHOZ

Füzi Lászlónak

1

A tartósan külföldön élő, félig-meddig emigráns Ignotus Hugó az 1920-as években a magyarországi szellemi életben is jelen maradt. Megtartotta főszerkesztői posztját a Nyugatnál, s ott is, más lapokban is viszonylag rendszeresen publikált. Befolyása az ügyek menetére ugyan kétségkívül csökkent, de ez nem változtat azon, hogy a magyarországi olvasók számára a legkülönbébb dolgokról változatlanul elmondhatta véleményét. 1926 második felében például, több más írása mellett, *Neovojtina* alcímű cikksorozatában aktuális esztétikai fölfogását is kifejtette. E körbe tartozó cikkei, persze, alkalmi jellegű írások, de van benső kapcsolódásuk, összetartozásuk, teoretikus előföltevései és elvei pedig megfoghatók. Az első *Neovojtina* (még kötőjelesen írva, *Neo-Vojtinaként*) a Nyugat 1926. július 1-jei számában jelent meg, *Költés és való* címmel. Írása azonnal vitát, érdeklődést váltott ki: Pikler Gyula, Ignotusnak régi barátja s elveinek pszichológiai igazolója és ösztönzője válaszolt rá „*Költés és való*” címmel, *Feleletet Ignotusnak* alcímmel a Nyugat következő, július 16-i számában. A sorozatot azonban ez nem akasztotta meg, Ignotus Pikler reflexiói ellenére is folytatta elvei bemutatását. Az augusztus 16-i Nyugatban *Művészetek és lehetőségek* címmel már megjelent a *Neovojtina* 2. „paragrafusa”, s ennek első mondatából az is kiderült, hogy előre megtervezett sorozatot írt: „E tanulmánystenogram harmadik paragrafusa a versről kíván majd szólni – csak előbb, másodikul, egy kis kitérés a versetlen vers körül” (Ignotus 1926b: 243.). A sorozat előre beharangozott harmadik része *Vers és verselés* címmel a szeptember 16-i számban jelent meg. S mint utólag kiderült, ez a „neovojtina” nevezetes írás lett. Már terjedelme is nagyobb, mint az előző részeknek, de hírnevét természetesen nem ennek a ténynek köszönheti, hanem annak, hogy ez az a cikk, amely – a Nyugat olvasói számára – „fölfedezte” József Attilát. A cikk végén ugyanis Ignotus idézte a nevezetessé vált *Tiszta szívvel* teljes szövegét (csak a címet hagyta el), s kimondta: „van egy húsz vagy hány éves kis magyar költő: József Attila. Ennek szeretem, lelkemben dédelgetem, simogatom, dűnnyögöm és mormolgom egy versét”, majd, a vers idézése után, így folytatta: „Gyönyörű szép – s ez a vers nem lett, nem lehetett volna meg, ha előtte nincs népdal és expressió, verses vers és szóval mondó vers. Íme, a verses vers visszatértét nem is kell kívánni, mert mire megjósoltam, már el is következett” (Ignotus 1926c: 469.). Nem kétséges, az egyik legnagyobb elismerés ez, amit életében József Attila kapott. Ignotus reagálása ugyanis már-már himnikus vallomás a versről, s az elismerés súlyát növeli, hogy nem egyszerűen „gyönyörű szép”-nek mondja, hanem egyben egy iro-

dalomtörténeti „szükségyszerűség” reprezentatív megnyilatkozásának is tartja. Olyan versnek, amely önmagában is egy fejlődéstörténeti lehetőség megvalósulása – s így magasrendű igazolása.

Maga a sorozat, persze, e híressé vált cikkel nem zárult le, Ignotus folytatta elvei kifejtését. A Nyugat 1926. karácsonyi számában *Nyelv és írás* címmel megjelent a Neovojtina „ötödik” darabja is. (A „negyedik”, érdekes mód, hiányzik: ezt Ignotus vagy meg sem írta, vagy közlése valamiért elmaradt. De a karácsonyi cikk alcímében szereplő szám akár egyszerű tollhiba is lehet.)

Ignotus és József Attila személyes viszonya, amelynek a harmadik „neovojtina” csak a „látható” csúcását jelenti, viszonylag jól rekonstruálható. Tudjuk, 1926 első felében, Bécsben ismerkedtek meg: a bécsi magyar emigráció akkor s ott ismerte meg és fogadta be a Szegedről oda került ifjú költőt. Ennek erősen tömörített történetét egy 1926. augusztusi levelében maga József Attila adta elő: „Életem eddigi folyása nagyjából ugyanaz, ami már előbb is a csavargók védjegye alatt iktatott. Bécsben hamar megszerettek jobb és baloldaliak egyaránt, Lukács Görgy, Ignotus, Balázs Béla, Lesznai Anna, Hatvany Lajos báró az ismertebbek közül. Hatvany már Bécsben meghívott magához Lainzba, ahol a Hermes villában a volt császári vadaspark közepén, Kaiserim Elisabeth kastélyát lakja. Lesznai Annánál három hétig vendégeskedtem, így amint ezekből látszik új barátaim éppúgy szeretnek illetőleg éppoly szívesen látnak, mint valamikor János Bácsi” – ti. a levél címzettje, Espersit János (JAlev 116.). Ezt a képet a bécsi időszakra vonatkozó emlékezések is megerősítik, sőt belőlük az is kiderül, hogy Bécsben az ifjú költő fölfedezője, a Szegedről az osztrák fővárosba ellátogató Juhász Gyula is összejött az emigránsokkal, így Ignotusszal is (vö. Lengyel 2005a).

1926 őszén, a harmadik „neovojtina” megjelenésekor, persze, József Attila már nem Bécsben, hanem Párizsban élt, az Ignotusszal kialakult kapcsolat azonban nem számológéppel föl. Leveleztek, sőt – mivel *pro forma* Ignotus még a Nyugat főszerkesztője volt – verseit is megküldte neki, meghódítani akarván a Nyugatot. Egy keltezetlen, de bizonyosan 1926. október 22-e előtt született, Gáspár Endréhez írott párizsi levelében például ilyen, szempontunkból fontos passzusra bukkanunk: „A küldött versek közül a keresztrel jelölteket add át Fényes Bácsinak [Fényes Samunak, a Diogenes szerkesztőjének], azért nem küldöm egyenesen néki, mert akarom, hogy elolvasd őket akkor is, ha Fényes Bácsi nem közölné, bár ez nem fontos, mert most van nála elég versem; *a fennmaradót (egyét) pedig add át Ignotusnak, néki egyidejűleg elküldöm a többit*, de nincs több ilyen vékony papírom és nem akarom, hogy vastag papírral terheljem zsebemet, melyet ily esetben portónak neveznek. S egyidejűleg *mondd meg nekik, hogy aki ilyen levelet tud írni, az már nem költhet népdalokat*” (JAlev 128.). Sajnos, e levél keletkezésének pontos időpontja egyelőre nem állapítható meg, de valószínű, hogy ez is, az Ignotusnak közvetlenül elküldött versek kísérőlevele is már Ignotus szeptember 16-i cikkének megjelenése után született. Azaz: Ignotus még személyes bécsi találkozásuk élményének hatása alatt írta meg „fölfedező” cikkét. S Ignotusnak az október 22-én írott válaszából egy sor további dolgot is megtudunk. Kiderül mindenekelőtt, hogy Ignotus nem volt abban a helyzetben, hogy a Nyugat-beli megjelenést lehetővé tudja tenni védencének. (A *Tiszta szívvel* sajátos újraközlése, méltatásba „csomagolt” publikálása csak az osváti szigor egyszeri kijátszásaként értelmezhető.) Véleményéből azonban nem csinált titkot: „Hogy nekem mi a Rólad

való véleményem, azt nemcsak Te tudod, hanem Osvát és Gellért is tudja” (JAlev 129.). Ebben a mondatban persze nem az most az érdekes, hogy Ignotus véleményét a Nyugat szerkesztését végző Osváték is ismerték (ezt, ha máshonnan nem, a harmadik *Neovojtíná*-ból ismerniük kellett), hanem az, hogy ezek szerint ezt a véleményt maga az érintett is ismerte. Ignotus tehát még Bécsben, személyes érintkezésük idején előszóban is elmondta a fiatal költőnek. József Attila ugyanis a Nyugat-beli cikket *ekkor még nem ismerte*. Alighanem erre a tényre utal már Ignotus levelének nyitó megjegyzése is: „Kedves fiam, nem tudom, tudod-e, hogy a Nyugat idén oktb. 1én megjelent számában s ott egy kis tanulmányomban egyik versedet lenyomtam, idéztem s Rólad ott magamat szívem szerint ki-beszéltem” (JAlev 129.). Ignotus e kérdést azért fogalmazhatta meg, mert József Attila versküldő levelében nyilván nem reflektált a cikkekre, nem adta annak jelét, hogy ismeri az őt dicsérő közleményt. S Ignotus sejtelte nem is volt alaptalan; sőt mint egy másik levélből kiderül, József Attila még november elején sem olvasta a cikket. Nővérének, Jolánnak írott, november 2-i levelében van egy ide tartozó beszédes passzus: „Ignotus levelét küldöm itt mellékelve, ha akarod megveheted a Nyugat okt. 1-i számát, sejtelmem sincs, hogy mit írt rólam. Nagy rosszat nem, az bizonyos. Most küldtem néhány verset a Nyugatnak, de azt hiszem kilátástalan, hogy tőlem megjelenjék valami a Nyugatban, előző viszonyunk folytán. Ha megveszed a Nyugatot, küldd el, kíváncsi vagyok rá” (JAlev 131–132.). Jolán válasza erre a kérésre csak november 20-án született meg (a címzett nyilván napokkal később kapta meg). A Nyugatot ugyan nem küldte meg öccsének, de idézte a költőre vonatkozó részt, ezzel a fölvezetéssel: „Ignotus a következőket írja a Nyugatban rólad Vers és verselés c. cikkében: (arról ír, hogy a vers most egy darabig megfürdik a versetlenségben, hogy később üdén, frissen és sokat tanultán visszatérjen a verselt vershez, mintahogy a képirás a kubizmuson, expresszionizmuson át tért vissza a realizmushoz, sőt az akadémiához s az aktuális zene máris kacérkodni kezd a régimódi zárt melódiával.” Majd idézi a költőre vonatkozó részt, de nem teljesen pontosan. A versidézet pl. pontatlan és rövidített, s zárójelben melléje van applikálva egy kérdés is: „ismered ugye?”, az egész szöveg végére pedig Jolán odajegyezte a megjelenés valódi dátumát: „Szeptember 16.-i Szám” (JAlev 134–135.).

József Jolán e levele a „lényegét” illetően megadta a szükséges információt. József Attila örült is neki, sőt önpropagandájában utóbb föl is használta. Galamb Ödönhöz írott, 1927. január 23-i levelében már így dicsekedett: „Itt megjegyzem, hogy közben Bécsben, még tavaly Fényes Samu a Diogenesben írt rólam egy cikket, s hogy a Horger által inkriminált verset teljes egészében idézi Ignotus (egyik tanulmányának keretén belül) a Nyugat 1926. szept. 16-i számában” (JAlev 150.). 1927. április 9-re tervezett, de meg nem valósult párizsi estjének második programpontja pedig – március 12-i levele szerint – ez lett volna: „Egy-egy cikk Ignotustól és Móra Ferencről rólam” (JAlev 165.). Annál meglepőbb, hogy 1927. május közepén még mindig nem volt kezében a Nyugatnak őt méltató száma. Május 18-i levelében legalábbis a róla írott kritikákat kérte nővérétől, s itt külön megemlíti – a francia nyelvű levélben, *magyarul* – Ignotus cikkét: „És a rólam megjelent egyéb nagyobb cikkeket is! (Ignotus, Ma Este)” (JAlev 192.). Ám, s ez a sors érdekes dramaturgiája, ez a kérése sem vezetett eredményre. Jolán keltezetlen, de valamikor május 28-a előtt írott válaszában a következőket olvashatjuk: „Kedves Gyerekem itt küldöm a kért dolgokat de nagyon szeretném mindegyiket viszontlátni. Az egyik Nyugatot egyszer

elvitted tőlem és nem is hoztad vissza, a másiktól pedig egyik levelemben Ignotus sorait rólad szóról szóra leírtam, *tehát azt nem is küldöm el*” (JÁlev 194.).

Nagyon valószínű tehát, hogy a Nyugat szóban forgó száma, benne a harmadik „neovojtinával” csak 1927 őszén, Párizsból hazatérve került József Attila kezébe.

2

Ignotus megbecsülő gesztusának története azonban ezzel egyáltalán nem zárult le. Már Gaál Gábor híres cikke is, mely az Uj Kelet 1926. november 2-i számában jelent meg, valószínűleg e gesztusnak köszönhetette létét. Gaál legalábbis maga utal Ignotus szerepére: „*Tiszta szívvel* a címe egy magyar versnek, mely a nyár folyamán jelent meg a budapesti Nyugat egyik számában, nem éppen a közlésre szánt versek helyén, hová a szerkesztő osztja be a verseket, hanem egy elméleti írásban. Az elméleti írás a versnek, főképp a mostanában újnak mondott szabadversnek poétikai értelmezésével foglalkozott, s a cikkíró, Ignotus, a cikke végén amúgy mellékesen idézte, bár tulajdonképpen kiesett az elmélkedés eredeti keretéből, s úgy emlékezett meg róla, mint egyéni szeretetének egy különös gyöngyéről, amely azonban a nagy versek megbecsülésére tarthat számot” (KJA 1:95.). Majd, a cikk egy másik helyén, még egyszer visszatér Ignotus szerepére: „Itt [ti. Bécsben] fedezte fel [a *Tiszta szívvel*-t] a magyar vers egyik legkitűnőbb hallója, s juttatta tovább a vers megbecsülésének szeretetét Ignotus a Nyugat hasábjaira” (KJA 1:95.). Gaál Gábor e cikkét, ma már tudjuk, több más hasonló megnyilatkozás követte: a versnek, már a költő életében külön recepciója keletkezett. Az ignotusi gesztus igazi története azonban nem is magában a recepcióban mutatkozik meg, hanem – mint erre már Tverdota György fölfigyelt – a fogadtatástörténet *interiorizációjában*, abban a módban, ahogy József Attila beállítódását, s így pályája alakulását ez a gesztus befolyásolta. A *Tiszta szívvel* volt ugyanis az a verse, amiért a Horger-affér bekövetkezett, s ez a vers volt az is, amely megnyerte szerzője számára Ignotusnak (s a bécsi magyar emigráció irodalmár hangadóinak) elismerését. A vershez való viszony, a vers diametrálisan ellentétes értelmezései pedig abba az irányba lökték az ifjú költőt, amelyet az elutasítás és az elfogadás együttes játéka, mint egy lehetséges pályáivet jelölt ki számára (vö. Tverdota 1998. 46–62.).

Szempontunkból azonban talán még ennél is fontosabb, hogy e folyamatban József Attila számára szinte kezdettől Ignotus *nyilvános* gesztusa, *cikke* testesítette meg a pozitív pólust. Láttuk, már a Galamb Ödönnek írt, 1927. január 23-i levelében is Horgerrel szembeállítva emlegette Ignotus gesztusát. Az évek multával pedig nem csökkent, sőt egyre inkább megszilárdult ez az önértelmező logikája, mi több, ez én-ontológiája meghatározó szerkezeti eleme lett. A Magyar Közéletnek adott, 1933. január 16-i interjújában (*Három fiatal írónk így látja az életet*) már kerek elméletként adja ezt elő: „Valamikor tanár akartam lenni, de Horger Antal, a szegedi egyetem magyar nyelvésze kijelentette, hogy amíg ő él, nem lesz belőlem tanár, mert aki ilyen verseket ír, arra nem lehet bízni a jövő generáció nevelését. Ugyanarról a versről mondta ezt, melyről Ignotus a következőket írta a Nyugatra: »...szeretem, lelkemben dédelgetem, simogatom, dűnnyögöm és mormolgotom...« »gyönyörű szép, és ez a vers nem lenne és lehetett volna meg, ha előtte nincs népdal és expressió, verses vers és szóval mondó vers«” (KJA 1:276.). A *József Attila nem hajlandó meghalni!* című, fél évvel későbbi másik interjújában (A Hir, 1933. júl. 4.), a beszélgetés újságírói fölvezetésében – de nyilvánvalóan a költő információi alapján! – ugyancsak

ugyanígy bukkan föl a vers körüli harc. „S talán már régen tanár lenne – mondja itt róla az újságíró –, ha egyik tanárja nem téríti el erőszakkal ettől a szándékától. Ez úgy történt, hogy [az] egyik szegedi lapban közzétette »Nincsen apám, se anyám« kezdetű, azóta nevezetessé vált versét. Ezt a verset Ignótus egészében idézi a Nyugatban, »Vers és verselés« című tanulmányában, s a magyar népi költészettel egybeforrt modernség tökéletes mintaképeként állítva elének, így beszél róla” (itt az újságíró idézi Ignótus szavait), majd hozzáfűzi: „Erről a versről *hét* cikket írtak eddig!” (KJA 1:314.). A vers ellentétes fogadtatása tehát immár sorsmeghatározó mozzanatként bukkan föl az önértelmezésben, Ignótust nevezve meg a pozitív pólus képviselőjeként. S hogy mindez nem csak pillanatnyi, múltó vélekedése volt, mutatja, hogy később is hasonló módon interpretálta élete alakulását. A Brassói Lapoknak adott, 1936. július 5-i nevezetes interjújában (ön maga és költészete egyik legszebb megjelenítésében) így idézte föl költővé válását: „Mint költőt, *Juhász Gyula* fedezett fel Szegeden és ő írta első kötetemhez az előszót. A »*Nyugat*«-ban első versem 1923-ban jelent meg. Ekkor *tizennyolcéves voltam*. Később Ignótus írt rólam és Hatvany Lajos is felfedezett Bécsben” (KJA 1:421.).

Ignótus szerepének legkiérleltebb, mondhatnánk klasszikus megfogalmazását mégis a *Curriculum vitae* (1937) adja. Ez – a Horger-affér elmondása után – a következőképpen beszél Ignótusról: „Sokszor emlegetik a sors iróniáját s itt valóban arról van szó: ez a versem, Tiszta szívvel a címe, igen nevezetessé vált, hét cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egy ízben »a kései korok számára«, Ignótus pedig »lelkében dédelgette, simogatta, dűnnyögte és mormolgatta« ezt a »gyönyörűszip« verset, ahogy a Nyugatba írta róla és ezt a verset tette Ars poeticájában az új költészet mintadarabjává” (Varga összeáll. 2005. 246.).

Ignótus alkalmi cikke tehát József Attila önértelmezésében sorsa és költészete egyik meghatározó mozzanatává szerveződött, s a törést okozó Horgerrel szemben a pozitív pólus szerepét kapta. Csak a bűnbakkereső utókor sajátos logikájának eredménye, hogy a figyelem többnyire nem erre a pozitív szerepre irányul, hanem fixálódott Horger Antal körül. Pedig, mint látni fogjuk, az életművet nem Horger, hanem Ignótus befolyásolta meghatározó módon.

3

A harmadik *Neovojtina* lélektani – afirmatív, megerősítő – funkciója egyértelmű; ennyit a tények pusztá fölsorolása önmagában is kétségtelenné tesz. Ha a cikk szerepe csak ennyit lett volna, már ez is előkelő helyet biztosítana neki a költő életében. De ennél többről volt szó, Ignótus gesztusa és érvelése magát az alakulóban lévő alkotói beállítódást is jelentősen befolyásolta.

Mindenekelőtt: segített eldönteni a hogyan tovább kérdését. Németh Andor emlékezéséről tudjuk, hogy 1926 első felében Bécsben, József Attila még „Erdélyi József és Kassák stílusa között” „ingadozott”, hol „népdalt” írt, hol kassákos verseket (vö. Németh 1973. 621.). S bár Németh azt is elmondja hogy ő maga is igyekezett meggyőzni a költőt arról, „hogy a maisták versteóriája steril, és nem folytatható” (Németh 1973. 621.), s ez alighanem hatott is a költőre – ez az avantgárdtól távolító meggyőzési kísérlet nem önmagában, nem közvetlenül s főleg nem gyorsan fejtette ki hatását. A Párizsba elkalandozó költő, ha ideiglenesen is, még a francia avantgárd egyik félmarginális csoportosulásában talált tár-

sakra. Sőt még Párizsból hazatérve is egy ideig avantgárd ortográfiájú (kisbetűs, központozás nélküli) *Nincsen apám se anyám* kötet összeállításán dolgozott (vö. Lengyel 2005b). Valamikor 1928 tavaszán azonban föladta ezt a tervét, s az 1929 februárjában megjelenő *Nincsen apám se anyám* kötet már egy merőben más, avantgárdon túli poétikát képvisel. Hogy mi állott e döntő jelentőségű fordulat háttérében, nem könnyen tisztázható kérdés – egyetlen okra visszavezetni valószínűleg nem is lehet. Bizonyos például, hogy a fordulatban szerepe volt a Nyugathoz, s mindenekelőtt Osvát Ernőhöz való közeledésének is: Osvát személyes hatásáról külön tanulmányt lehetne s kellene írni. Egy dolog azonban mindenképpen vitathatatlan: a *Nincsen apám se anyám* kötet nagyjából-egészéből azt a költészeti modellt képviselte, amelyet Ignotus a *Tiszta szívvel*nek tulajdonított. A kötet egészében bizony „a népdal” és „az expressió”, a „verses vers és a szóval mondó vers” egyéni, csak az ifjú költőre jellemző szintézise. Egy avantgárdon túli, de attól egyáltalán nem független, annak számos eredményét hasznosító poétika színvonalas dokumentuma. Az eddig megismert tények ismeretében tehát aligha hihető, hogy e modell kialakításában ne motiválta volna őt Ignotus föltétlenül méltánylól, s egyértelműen ebbe az irányba mutató értelmezése. (Erre utal egyébként a kötet cím megválasztása is, amely az oly fontossá lett *Tiszta szívvel* első sorát teszi meg a kötet emblémájává.)

Maga a fordulat, konkrétan tudjuk, Ignotusra figyelve ment végbe. 1927 őszén, Párizsból hazatérve, új kötetének tervét bejelentve, a Magyar Hirlap újságírójának nyilvánosan is eldicsekedett Ignotus cikkével: „Noha még egészen fiatalember [ti. József Attila], máris ritka sikerrel dicsekedhetik, amennyiben egy verséről, amely mindössze húsz sor, tanulmányt írt két olyan előkelő író, mint Ignotus és Juhász Gyula. – A vers? – Címe: *Nincsen apám, se anyám*. Most ezen a címen adja ki verseit” (KJA 1:105.). Azaz, Ignotus cikkét és saját készülő kötetét ő maga kapcsolta össze, jelenítette meg együtt – a nyilvánosság számára is.

S a Magyar Hirlap *Mi készül?* rovatának e kis híre számunkra még egy szempontból érdekes. Valószínűsíti, ami amúgy is természetes: József Attila hazatérve immár magát a Nyugat-számot is kézbe vette s Ignotus cikkét végre egészében elolvasta. Megismerte annak érvelését is, nemcsak a rá közvetlenül vonatkozó mondatokat.

4

A *Tiszta szívvel* „kivételes életrajzi és befogadástörténeti pozíciója”-t már Tverdota György is fölismerte (Tverdota 1998.59.), s félig-meddig Ignotus gesztusának fontosságára is fény derült már. Az értelmezés azonban jórészt megmaradt egy kultusztörténeti interpretáció kereteiben, s így egy sor összefüggés óhatatlanul elsikkadt. Ám Ignotus cikke elsődlegesen nem kultikus szöveg, sőt még csak nem is „egyszerű” kritika: a cikk – sőt az egész Neovojtina-sorozat – lényege szerint teoretikus írás. Egy „új” poétika kifejtése. A szöveg elméleti dimenzióit, láttuk, már a filozófiai iskolázottságú Gaál Gábor észrevette, s jóval később a harmadik Neovojtinát maga József Attila is Ignotus Ars poeticájaként emlegette. Óhatatlanul fölmerül tehát a kérdés: volt-e Ignotus poétikai elképzeléseinek teoretikus recepciója? Azaz, konkrétan fogalmazva át a problémát, befolyásolta-e a költő művészetbölcseleti gondolkodását?

Ha József Attila 1928 és 1930 közt írott értekező szövegeit ilyen szempontból tekintjük át, akkor itt-ott Ignotus nevére is rábukkanunk. Az *Ady-vízió*ban, amely A Toll 1929. au-

gusztus 18-i számában jelent meg, egy rész Ignotusszal is foglalkozik (JATC 1/1:163.). Az aktuális vitahelyzetből következően persze itt nem valamelyik *Neovojtina* kerül szóba, hanem egy másik, az „Ady-revíziós” vitában publikált Ignotus-cikk. De érdekes, hogy József Attilának ebben az erősen kritikus hangoltságú cikkében az egyik legpozitívabb jellemzést Ignotus kapta. Márai Sándorra utalva mondja ki például, hogy „Ignotus írására inkább ráüthetné a remekmű bélyegzőjét Márai Sándor”, mint a Kosztolányiéra (JATC 1/1:163.). Ám, vitacikkének logikájából következik, hogy e kontextusban Ignotusszal sem ért egyet: „Ignotus okfejtése Ady mellett világos, szabatos, mégsem helyeselhetem irodalompolitikai megfontolásai miatt. Helytállni Adyért általánosságban ma már nem kell s a művészettől merőben idegen kisajátító törekvésekre való tekintettel nem is tanácsos” (JATC 1/1:163.). Ám amit itt számon kér Ignotuson, ti. az Ady-életmű részletekbe menő kritikai átvizsgálását, arra – saját megfogalmazása szerint – „éppen Ignotus gondolatmenetének értelmében érdemes Ady” (JATC 1/1:163., 164.). Ha tehát tudjuk, hogy az „Ady-revízió” kérdésében maga József Attila is azok közé tartozott, akik Kosztolányival szemben Ady mellett foglaltak állást, akkor azt kell mondanunk, hogy a lényegét illetően Ignotusszal állt egy oldalon. S csak az alapvető egyetértésen belül különítette el tőle a saját álláspontját.

Érdekes az is, hogy másik vitairatában, a Babits-ellenes pamfletben (A Toll, 1930. január 10.) szintén van egy – pozitív – Ignotusra való utalás. „Ignotus után szabadon: akasszanak föl, ha értem, de nyelvünknek ennél rútabb, szutykosabb, tehetetlenebb és alantasabb mozdulatát még nem vettem fülembe” – írja itt Babitsnak *Egyfajta kultúra* című verséről (JATC 1/1:218.). Itt Ignotusnak *A fekete zongoráról* írott elhíresült mondata idéződik föl – de visszajáról. Ignotus logikája ugyanis az volt, hogy akasszák föl, ha érti Ady versét, de az szép: József Attila viszont Babits versét nem szépnek, hanem rútak ítélte. Visszautalás (s egyben: visszajára fordítás) ez tehát – nem igazolja a verset, hanem leleplezi, de Ignotus nevezetessé vált gesztusára rájátszva. (Ez, értelemszerűen, azt is jelenti, József Attila ismerte Ignotusnak *Kísérletek* című, 1910-ben megjelent kötetét, vagy – ami valószínűbb – Ignotusnak a Nyugat 1928. június 16-i számába írott, *Ady körül* című önkomentárát, amely jórészt e szlogen körül forog.)

E két explicit hivatkozásból persze messzemenő következtetéseket nem lehet levonni: emlegeti Ignotust, de az őt méltató harmadik Neovojtinára konkrétan nem hivatkozik. Akár arra is gondolhatnánk tehát, hogy ilyen hatás nem is volt. Merőben más kép áll azonban össze a két gondolkodó viszonyáról, ha nemcsak a harmadik Neovojtinára, hanem a sorozat összes, 1928-ban publikált darabjára figyelünk, s az első, a második, a harmadik és az „ötödik” Neovojtina szövegének ismeretében olvassuk végig az 1928–30-ban született József Attila-értekezéseket. Ekkor kiderül, hogy *A művészet metafizikájának* (s a rá épülő írásoknak) az egyik központi jelentőségű elve – jelöletlenül ugyan, de – Ignotustól származik.

Az értekező szövegek 26. számú, ...*az esztétika éppen ezért nem juttathat el...* kezdetű töredéke, az úgynevezett hosszúfogalmazvány egy helyen *valóság* és *ihlet* viszonyáról beszél. „Az ihletről – mondja itt József Attila – már tudjuk, hogy egyetlen valóságelemet végtelenné mélyít, határolt végtelenséget alkot. Ezt röviden úgy fejeztük ki, hogy az ihlet teljes valóságfogyatkozás, ami azt jelentette, hogy az ihlet egyetlen valóságelemet teljes valóságnnyivá növeszt, és ezzel a teljesvalóságnnyivá növesztett valóságelemmel a valóság

többi meg nem nőtt elemeit eltakarja azaz létében megtámadja és megsemmisíti” (JATC 1/1:110.). Majd, néhány sornyi részletező okfejtés után így folytatja: „...*az ihlet magának a teljes valóságnak fölosztója, amennyiben két részre bontja a valóságot: egyetlen, kiválasztott valóságelemre, és a többi ki nem választott valóságelemekre, amely utóbbiakat az előbbi elnyeli*, azaz az ihletben egyetlen valóságelem nyeli el a teljes valóságot” stb. (JATC 1/1:111.). A nyelv, amelyet itt József Attila használ, többféle filozófiai inspiráció összegzése, Pauler Ákos például éppúgy hozzájárult kialakulásához, mint a fenomenológia, vagy az egzisztencia terminust fölújító Karl Jaspers. Ez a sajátját tett filozófiai nyelv azonban nem fedheti el a módszeresen olvasó elemző elől azt a tényt, hogy maga a mondanó, a „tartalom” e ponton közvetlenül Ignótus inspirációjára utal vissza. Az első, még számozatlan, s kötőjelesen írott Neo-Vojtina címe: *Költés és való*, azaz ugyanaz a kettősség tematizálódik benne, mint József Attila szövegében (*költés/való = ihlet/valóság*). Maga az ignotusi szöveg pedig egyértelművé teszi az összefüggést. Ignótus ugyanis így beszélt cikkében: „A valóság, akárhol fogom meg és akármely porcikáját veszem szemügyre: összefügg a maga mindenségével térben és folyik szünet nélkül időben. Nincs az az *ez* vagy az az *itt*, ami magában állana, s nincs az a *most*, mely elébb jövő ne lett volna és azon minutumban múlttá ne válnék. Vagyis a valóság egyetemes és folyamatos, a *költés* pedig – hogy ennél az egy művészetnél maradjunk – *kiszakít és megállít*. Azzal hogy egy részletet és egy időpontot kivesz a valóságból, menten meg is merevíti, s így, ha mégoly híven másolja is a valóságból, megfosztja a valóságától. Mert a valóság, mondom, összefügg és fluktuál, a kiszakított darab pedig magában áll és egy helyben marad. Ezzel olyan a valósághoz képest, mint a halál az élethez képest. [...] A valónak szimpla mása éppen a valónak legvelejeivel különbözik a valótól: a való él, a másolat halott. Életet – már mint művészi életet, ami más, mint a biológiai élet, az ad bele, ha az ember, aki másolt, ugyanúgy a maga emberi lelkét leheli bele munkájába, mint a természet lehelte volt a maga lelkét a valóba. A természetnek lelke az egyetemesség s a folyamatosság s a való ettől való. Az ember lelke a logika és az okság, s az ő alkotása ettől válik emberközönség számára »való«-vá” (Ignótus 1926a:63.).

Nem kétséges, a kétféle nyelv ellenére ez a két szöveg összetartozik: a „költés” (azaz József Attila nyelvén: az „ihlet” működése) a valóság kettéosztásán, s a kiválasztott valóságelem sajátos megformálásán alapul. Ez az elv Ignótusnál is, fölfedezettjénél is megvan. S a kiválasztás sem itt, sem ott nem egyszerű másolás: József Attila a kiválasztott elemet teljes valóságnnyivá növeli, Ignótus pedig – miközben az egyszerű másolatot „halottá” nyilvánítja – az alkotó „lelkét leheli” a műalkotásba. A műalkotás így Ignótusnál mint a másolatnál több, mint a szükségszerűség megképződése, megszerveződése jelenik meg: „A novella vagy a regény vagy a dráma akkor szükségszerű, ha, egyebek közt, nincs motívuma, ami ne valamiből következék s amiből ne következék valami. Lehet aranyszálakból szöve, de ha csak egy szál is elejt, értéktelenebb a papírnál, amire írták. [...] a szobrász, a festő, a költő még ezer és egy dolgot mondhat hozzá, de mind az ezer erre az egy végre megy: a szükségszerűségre. Organikusság, hitel, logika, egyensúly, konstrukció: mind ennek variánsai, motorai, ekvivalensei” (Ignótus 1926a:63.). Az utoljára említett, csak a műalkotásra jellemző mozzanat azért fontos, mert Ignótus szerint: „A »valóság«-ban nincs logika, csak az ember vetíti rá a maga belsejéből, hasonlóképpen nincs okság sem, csak az ember érzi ilyennek a némely jelenségek közt való funkciós mutatkozást, – de az ember

mégis logikával következtet s okság alapján állapít meg törvényszerűséget, s a valónak semmi, mégoly hű mása nem tesz rá való benyomást, ha nincs *szükségszerűnek* ki-módolva, *így* muszájnak, másképp nem lehetségesnek” (Ignotus 1926a:62.).

Ignotus e szükségszerűség-tézise, ha jól belegondolunk, József Attilának is alapelve volt. Ezért mondja majd később, hogy a műalkotás minden pontja archimédeszi pont, s ezért emlegeti még költői szövegben is, hogy „a líra: logika”. De legalább ennyire jellemző az is, hogy a műalkotásba „lelket lehelő” költés (ha tetszik: az ihlet) gondolata, nyelviileg nagyon rokon formában, egy másik értekező szövegében, a Babits-pamfletben is visszatér nála. *Az Istenek halnak, az Ember él* (1930) egyik helye szépen mutatja ezt: „Az anyag végtelen, határtalan, és noha minden egyes dologban rábukkanunk a lélekre, a dolgok egyetemének lelke mégis elsikkad előlünk. Hiszen a dolgok egyetemét nem szemlélhetjük közvetlenül, mint teszem azt, egy cseresznyefát, hanem legfőljebb elmélkedhetünk róla. A szellem így bele is veszne az anyag végtelenségébe, ha egyáltalán beletörődnék abba, hogy kívülre is legyen valami, ami határtalan. Ez az elme számára örület volna, a képzelet számára képtelenség, a lélek számára – ne tessék mosolyogni – világiány. De éppen emiatt az ész addig serénykedett, míg nem fölfedezte az arisztoteleszi »végtelen regresszus lehetetlenségének« elvét. A képzelet addig csapongott kép után a képtelenségben, míg meg nem teremtette a mithoszokat. A lélek pedig e legnagyobb szükség okából *átlényegül ihletté*, mely a szemléletlen világegész helyébe szemlélhető műegészet alkot. Műalkotáson kívül egészét soha nem szemlélünk” (JATC 1/1:216–217.). Nem kétséges, ez a nyelv lényeges pontokon különbözik az Ignotusétól, de az alapvető jelentőségű gondolat itt megint az Ignotusé: ’a lélek átlényegül ihletté’.

5

A költésnek valóságkettéosztó műveletként való fölfogása később is megmaradt József Attilánál. Figyelemre méltó tény, hogy koncepciója „marxistává” alakításakor, a nevezetes *Irodalom és szocializmus* című „szabadelőadása” szerkesztett szövegében (1931) is fölbukkan ez a gondolat – változatlanul hangsúlyos elemként. „Hogyan alakul a mű?” – teszi föl itt a kérdést, majd így felel rá: „A művészi cselekedet, nevezzük ihletnek, először is két részre osztja a valóságot, azáltal, hogy kiválasztja azt a részt, ama valóságelemeket, amelyekből művét majd megalkotja. Ez persze nem úgy történik, hogy fog egy csomó szót, és elhatározza, hogy azokból alkot verset. De úgy értendő, hogy a vers egy-két sora a kölcsönösen függő kapcsolódás folytán eleve meghatározza a többi – vagyis *a mű világának minden pontja archimédeszi pont*. S a szóban forgó egy-két sort elfogadván, a művész elméletileg már ki is választotta a valóság egyik részét – ezt minden jó mű alkotása igazolja. Ezekkel a kiválasztott valóságelemekkel azután az ihlet, a művészi cselekedet, elfödi szemléletünk elől az összes többi, a ki nem választottat. Mármint világos, hogy a valóság kiválasztott részét az ihlet megrögzíti. Az is kétségtelen, hogy az ihlet rögzítette valóság csak része a valóságnak. Tehát – teszi föl itt a kérdést –: mi történik ezzel a megrögzített valóságrésszel?” Válasza pedig ez: „Ha belelépünk az ihlet rögzítette valóságba, a műalkotásba, ha átadódunk művészségének, úgy a valóság kívül rekedt elemei elvesztik létüket, létük formáját. Nem tevékenykednek – egyszerűen nincsenek szemléletünk számára. Az ihlet tehát *megragad bizonyos valóságelemeket, a többiek és szemléletünk közé helyezi,*

és eltakarja a valóság egyéb részét, mint a telihold a napot napfogyatkozáskor. Azaz szemléletileg teljes valóságnívvá növeli a kiválasztott valóságelemeket” (JAÖM 3:92.).

Ez az okfejtés, nem kétséges, már egyszerre teoretikus gondolatmenet és műhelyvalomlás. Sokat elárul József Attila költői „gondolkodásáról”. Az életmű alkotáslélektani vizsgálatakor mindaz, amit itt elmond, jól hasznosítható is lenne. De az eddig megismert tények – s az intertextuális utalásoknak ezt a szöveget is átszövő hálózata – révén az is nyilvánvaló, hogy az ötlet forrása a *Költés és való*, Ignotus első „neovojtínája”.

Azaz, egy, az Ignotusétól lényeges pontokon különböző teoretikus „állványzat” mögött ugyanaz az alapelv jelenik meg még itt is, mint amit Ignotus 1926-ban egy pár lapos cikk keretében fölvetett. Az 1928–30-as értekezésekben így, a filozófiai „állványzat” mögött immár fölmutatható az az alkotói elképzelés is, amelyért *A művészet metafizikájának* (majd származékainak) egész gondolati konstrukciója létrejött.

6

Az értekező szövegekben van József Attilának egy, versmagyarázat közben használt jellegzetes szava, a *tehetetlen*. E cikkben is idéztem már egyik előfordulását, József Attila Babitsnak *Egyfajta kultúra* című verséről szólva fogalmaz így: „akasszanak föl, ha értem, de nyelvünknek ennél rútabb, szutykosabb, tehetetlenebb és alantasabb mozdulatát még nem vettem fülembe” (JATC 1/1:218.). Mi ez a *tehetetlen*? Alighanem a nem kifejező, nem érzékletes nyelvi elem: szó vagy sor minősítése. Erre enged legalábbis következtetni az *Ady-vízió* egyik helye, amely így szól: „Ady sokszor művésztelen (*tehetetlen*) sort kavart politikai verseibe, melyekből elég cifrákat idéz Kosztolányi” (JATC 1/1:154.). A *tehetetlen*, vagyis művésztelen sor pedig nyilvánvalóan olyan, amelyik nyelvileg nem él, nincs kifejező és megjelenítő ereje. Más forrásokból, így Vágó Márta emlékezéseiből is tudjuk, hogy József Attila eszménye ez az érzékletes és kifejező nyelv volt, Vágó Márta több olyan esetet is leír, amikor a költő ezt az elvét (s vonatkozó saját gyakorlatát) magyarázta (vö. Vágó 1975. 223; 271.).

Úgy vélem, ez az elv nagyrészt saját tapasztalat leszűrődése: tehetsége természete, nyelvi érzékenysége eleve fogékonnyá tette ennek fölismerésére. De tudatosításában alighanem Ignotusnak, közelebbről az „ötödik” Neovojtínának volt meghatározó szerepe. Ebben a *Nyelv és írás* című cikkében Ignotus saját nyelvelméletét vázolja föl, s a „nyelvnek magyarságát” magyarázva leírja, hogy azt „a szavaknak rendje, fűzése, gondolkozás arántos menete teszi. S e rendet, a mondatok *következős építését* nem csakis a grammatikus következetesség s érthetőség igazítja, hanem, *ami minden beszédes beszédnek s kifejező írásnak titka: az, hogy a szavak eredendő értelme benne legyen a mondójuk vagy leírójuk érzésében*, s mikor – hogy példán mutassam – a *fásult* vagy az *elcsigázott* szót leírja: aközben szemmel lássa, szinte újjal tapints, hogy ez *fásodottat*, *fává lett* jelent, s az elcsigázott ember olyan, mint akit kínvallatáskor megcsigáztak, csigával feszítettek kötélre – a legrettenetesebb kínzás.” Majd gondolatmentét így folytatja: „Minden ezen fordul; azon, hogy a *szónak értelme mindig eleven legyen mondójában s így a nyelv minden mondatnál újjászüllessék s a mondanivaló mint valamely megérezkeltt esemény menjen az olvasó előtt végbe, sőt történjék az olvasóval*” (Ignotus 1926d:958.). A „mondatok következős építésének” ez az elve, illetve ennek leírása nemcsak összhangban van József Attila eszményével, de – ismételjük meg – alighanem annak *tudatosítója* is volt.

Ignotus nyelvszemléletének más eleme is fölbukkan ugyanis költőnkénél. Itt s most jellemzésül elég talán két példát hozni erre. Az egyik: Ignotus beszél a „magyar szó igézetes volta”-ról, arról, hogy a „magyar szó még frissen megmaradt” annak, „ami elejével minden nyelvnek minden szava volt: *igének*, azaz *mágikusnak*, mint amikor az ébredő emberállat először álmélkodott el rajta, hogy felebarátom dünnög egypár hangot s erre az én lelki-szemem előtt látomás kóvályodik. A magyar szó igézetes volta minden magyar író t számáná avathat, ki tud ördögöt űzni, lelkeket marasztani” (Ignotus 1926d:960.). Ha ismerjük Tverdota Györgynek József Attila „nyelvelméleti” tájékozódásáról írott cikkeit, azonnal föltűnik, hogy az általa leírt tájékozódás ezzel az érveléssel teljes összhangban zajlott le. Föltűnő például az alkotónak *sámán*-ként, illetve (József Attilánál) „vajákos, táltos, bűbájos”-ként való fölfogása (vö. JATC 1/1:216., vö. 239.). Azaz, bár mint mindig, e vonatkozásban is többféle inspirációból merített a költő, a személyes érzelmi „érdekelttség” megléte nyilvánvalóvá teszi, hogy az irodalmi tekintéllyel is alátámasztott, elsődleges inspiráció e vonatkozásban alighanem az „ötödik” Neovojtina volt. A második mindenképpen megemlítendő példa, amely persze az előbbivel is összhangban áll, bár esetleg meglepő – Ignotusnak a népnyelvhez, közelebbről a paraszti nyelvhez való viszonya: „nekünk csak paraszti népnyelvünk van s van úri irodalmi, mely annyiban gyökeres, ami parasztit szed föl” (Ignotus 1926d:955.). Ez az ignotusi tézis két okból bír számunkra jelentőséggel. Az egyik: Ignotus szerint, mint láttuk, megmaradt a magyar szó „igézetes volta”, s – ellentétben a nyugati nyelvek állapotával – ez „nem kopott el”. A másik: ezt az „igézetes”, „el nem kopott” magyar szót Ignotus szerint a parasztság őrizte meg, nem a társadalmi elit. A magyar nyelvet a némettel összevetve mondja: „a régi, nagy költészetnek, a régi zamatos nyelvnek nálunk is, mint nálunk, folyamatossága szakadt; a nyelvnek fogyatéka éppúgy az alja népnél húzódott meg”, mint nálunk (Ignotus 126d:957.). Az „alja nép”-nek ez a nyelv-megőrző szerepe, ismeretes, a húszas évek végén József Attilának is meggyőződése volt. Elegendő, ha *A Magyar Mű és Labanc szemle* című, az Uj Magyar Föld 1930. évi 1. számában megjelent polemikus írására utalunk, ahol egyebek közt így írt: „...a nemzet hordozói nem a nürs, gouvérnante és fräulein nevelte kevesek, hanem a nép, amelyet ezer esztendőn át hiába próbáltak még nyelvétől, kultúrájától is megfosztani; nem törvénykezett latinul, mint a kíméletlen köznemesség, nem udvarolt franciául, mint a nagyobbbrészt erkölcsstelen főuraság és nem kötött üzleteket németül, mint a pocakosodó polgárság. Csak dalolt, magyarul. Csak tiszta kultúrát csinált. Csak azt tette, hogy egyáltalán van még magyar a világon” (JATC 1/1:240.). Majd: „minthogy pedig a meglétében újból anyaggá váló nyelvet valóságosan a nép teremtette, azt kapjuk eredményül, hogy még a műköltészet alapanyagát is a nép szolgáltatja. Méltóztassék, vagy kegyeskedjék egy kicsit körülnézni és belátni, hogy a nép nyelve ma is mennyivel színesebb, gazdagabb az úgynevezett irodalmi nyelvénél, amely amannak csupán egyszerűsített és részben tönkretett változata” (JATC 1/1:246.).

Csak mintegy zárójelben jegyzendő meg: kétségkívül van némi pikantériája annak, hogy ezt a narodnyik ízü érvelést József Attila éppen Ignotus cikkétől (is) inspiráltan vetette papírra. S az is igaz, Ignotus hangsúlyai mások voltak, ő a „zamatos” nyelvnek a paraszttira szűkülésében problémát is látott. Mindez azonban nem változtat a lényegen: Ignotus nyelvelmélete is azok között a koncepciók közt tartandó számon, amelyek alakították József Attila gondolkodását. S az igazi magyar nyelvet Ignotus is a parasztiban találta

meg: „S a magyar nyelv balvégzete ott kezdődik, a XVII-ik század derekán túl, mikor lenn-maradt s lemaradt a szegényi, a paraszti népben, de a középső és felső nemzetretegek, vagyis éppen amelyek gondolkoznak: ezek vagy idegen nyelvet cseréltek, mint a fő- s a tudós rendek, vagy idegen fajták s nyelvűek voltak, mint a polgárság. Így aztán a gondolkozó magyar ember esze saját nyelvének menete szerint járt s mikor a visszamagyarosodott vagy elmagyarosodott magyar megint rákapott a magyar nyelvre: az ő személyes eszejárása más volt, mint a nyelvée, s hiába volt magyar s hiába született bele, ha vidéken született, a legzamatosabb nyelvbe: ahogy a szélesedett gondolkodás számára szűknek maradt vagy szűkké csökkent magyar nyelvet hozzátágította az új gondolkodáshoz: úgy cselekedte ezt, mint valamely német vagy francia vagy makkaróni-latin ember cselekedné a magyar nyelvvel – cselekedte akkor is, ha maga már nem tudott sem németül, sem franciául, sem deákul, sőt egy mukkot sem tudott másképp, mint magyarul. Nehéz elhinni, de úgy van, hogy vannak emberek, kik semmi nyelven nem tudnak, s minálunk sok az ilyen ember, s a törzsökös magyarok közt nem kevesebb, mint a nem törzsökösök közt” (Ignotus 1926d:958–959.).

A paraszti nyelv azonban, megőrizve „zamatát”, frissességét, szerinte is a költészeti nyelve, s „a magyar szó igézetes volta minden magyar író sáman-ná avathat, ki tud ördögöt űzni, lelkeket marasztani, s a Teremtő teremttette világban magának is uraságot, országot kiolvasni” (Ignotus 1926d:960.).

7

Fölmerülhet a kérdés, miért írta Ignotus a neovojtinákat? Pontosabban: miért adta elméleti fejtegetéseinek éppen ezt az (al)címet? Ha arra gondolunk, hogy ez a megnevezés Arany Jánosra való utalás, s Ignotus a vele való összetartozását akarta kinyilvánítani, aligha tévedünk nagyot. Arany János a nyugatosoknak is egyik megbecsült elődjük, vonatkoztatási pontjuk volt – vele szemben legfőljebb Ady ütött meg kritikusabb hangot. Ám Ignotus cikksorozata mégsem csupán az Aranyra való visszautalásként értelmezhető. Közvetlen előzménye, már-már kiprovokálója alighanem József Attila fölfedezőjének, Juhász Gyulának két verse volt. Juhász ugyanis 1924-ben, majd 1925-ben is az Arany megjelenítette Vojtina maszkjában szólalt meg. Előbb *Vojtina új ars poétikája a fiatal költőkhöz*, majd *Vojtina új levele öccséhez a drámaírásról* címmel közölt egy-egy verset. 1926-ban pedig e két verse (fordított sorrendben) együtt is megjelent a Petőfi Társaság *Költemények* című jubiláris kötetében. Ignotus nem utal közvetlenül Juhász verseire, sem vitatva, sem egyetértve nem hivatkozik rájuk, de nyilvánvalóan ismerte őket. Bécsi, 1926 tavaszi találkozásukkor valószínűleg beszélgettek is a versek mögött meghúzódó problémákról, a költészet hogyan továbbjáról, s az elvibb jellegű *Vojtina új ars poéticája* konkrétan is szóba kerülhetett köztük – Ignotus maga is ars poéticát írt. (Első cikke végén magát a szót is kimondta, leírta.) A versnek és a cikksorozatnak az összevetése nem is lenne tanulság nélküli, hiszen a modern magyar irodalom két, ekkorra már megtört pályájú jeles alkotója, a „vidéki” költő és az „emigrációba” kényszerült debatter (maga is költő) kettős fénytörésében láthatnánk meg az „új” irodalom önképét. Erre azonban most nem vállalkozhatom, hiszen eltérítene a vállalt feladattól. Juhász Gyula versének két részletét azonban érdemes ide jegyeznünk.

Az egyik, rövidebbik részlet ez: „Mert szép az export és expressio is, / (Noha magam nem élek már vele), / De a poézis mégiscsak poézis” (JGYÖM 2:357.). A másik, kicsit hosszabb rész pedig ez (uo. 356.):

*Mit bánom én, hogy mit vallasz Uradnak
És Istenednek és hogy mit tagadsz,
Hogy mit gondolsz a költésről magadban
És társaságban, nem bánt már a harc,
Mit izmusok szélmalma s nyája ellen
És mellett vívnak ifjak és nagyok,
Már én a költőt várom mind a versben
S ha nincs benne, hoppon maradok.*

Ez a két rész számunkra önmagában is roppant tanulságos. A szöveg egynémely jellegzetes szava (*költés, expressio*) Ignotusnál is visszaköszön. A cikksorozat első részének a címe, mint láttuk, *Költés és való*, s a szövegben, első említésekor, e szó idézőjelben jelenik meg: „a művészet, tehát a »költés« éppen ott kezdődik” stb. Az expressio szó pedig éppen József Attilával kapcsolatban íródott le: „Gyönyörű szép – s ez a vers nem lett, nem lehetett volna meg, ha előtte nincs népdal és expressió, verses vers és szóval mondó vers” (Ignotus 1926c:469.). De ezeknél az apró, ám árulkodó szövegek közötti összekapcsolódásoknál fontosabb, hogy mind Juhász, mind Ignotus egy avantgárd *utáni* poétika lehetőségeit kereste s igazolta. Az újraalapozott klasszikus modernséget.

Abba az irányba tapogatódtak tehát, amelybe közös fölfedezettjük, a fiatal József Attila is elindult.

IRODALOM

- Ignotus 1926a: *Költés és való. Neo-Vojtina*. = Nyugat, július 1., 62–64.
 Ignotus 1926b: *Művészetek és lehetőségek. Neovojtina 2.§.* = Nyugat, augusztus 16., 243–245.
 Ignotus 1926c: *Vers és verselés. Neovojtina 3.§.* = Nyugat, szeptember 16., 464–469.
 Ignotus 1926d: *Nyelv és írás. Neovojtina 5.* = Nyugat, karácsony, 955–960.
 JALev: József Attila levelezése. Összeáll. H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla, sajtó alá rend és jegyz. Stoll Béla. Bp. 2006.
 JAÖM: József Attila *Összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958.
 JATC 1/1: József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Közzéteszi Horváth Iván et al. Bp. 1995.
 JGYÖM: Juhász Gyula *Összes művei 1–3. köt. Versek*. Sajtó alá rend. Ilia Mihály és Péter László. Bp. 1963.
 KJA: *Kortársak József Attiláról*. Összeáll. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp.
 Lengyel András 2005a: „...íme a költő, aki indul magasba és mélybe” Juhász Gyula, József Attila és a „provincia”. = Szeged, április–május, 9–13.
 Lengyel András 2005b: *A Nincsen apám se anyám ósváltozatának töredéke*. = Forrás, 4. sz. 3–20.
 Németh Andor 1973: *A szélén behajtva. Válogatott írások*. Szerk. Réz Pál. Bp.
 Pikler Gyula 1926: „Költés és való” *Felelet Ignotusnak*. = Nyugat, július 16., 146–147.
 Tverdota György 1998: *A komor föltámadás titka. A József Attila – kultusz születése*. Bp.
 Vágó Márta 1975: *József Attila*. Bp.
 Varga Katalin összeáll. 2005: „És ámulok, hogy elmúlok” *József Attila iratai*. Bp.

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

A Holnap társaság „botrányos” kültagja

ROZSNYAY KÁLMÁN NAGYVÁRADON

Ilia Mihálynak

1

Az 1950-es években egy „ócskapiac hínárjából” nem mindennapi könyv került elő: kemény, szürkésbarna fedélben egybekötve A Holnap mindkét antológiája.¹ Mára mindkettő önmagában is ritkaság, árverések megbecsült darabja, az említett példány értékét azonban az is növeli, hogy az 1908-ban megjelent *A Holnap* száz számozott „amatőr példánya” közül ez a 77. számú, amelyet ráadásul az antológia szerzői – Balázs Béla kivételével – mind kézjegyükkel látták el. A dedikációk pedig ismert személyhez szólnak: a kolligátum eredetileg Rozsnyay Kálmáné volt. (Hasonló darabról is van tudomásunk: *A Holnap új versei* egyik példányát a szerb költő-műfordító, Theodor Manojlovicsnak ajánlották mind a holnaposok.²) A kötet ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, az Ady Endre-gyűjtemény részeként.³

A Holnap első kötetét Rozsnyay – visszaemlékezése szerint – Adytól kapta ajándékba, egy 1908. november végi, budapesti beszélgetés során, amelyen leginkább Ady nevezetesen Duk-duk cikkéről esett szó. Rozsnyay így írja le az esetet: „Nagy idők múltán, [Ady] egyszer betegen feküdt Meteor-beli szállásán, és egy egész napot fent töltöttem nála. [...] Akkor maga Ady pendítette meg a dolgot. Sokat beszélt. Hol humorral, hol undorral, de teljes magyarázatot adva.”⁴ Ekkor kapta „tőle aznap prezentbe” a kötetet, amelynek „vallo-másos” dedikációja (I:11.) Ady álláspontjának részleges megváltozására utal: „Rozsnyaynak, a Duk / Duk ügy részleteit / beszélgetve, teljes, de e- / gyelőre diszkrét megbá- / nással, egyébként / pedig szeretettel – Ady Endre / [...]”.

Dutka Ákos ajánlása (I:106.) A Holnappal szembeni támadásokat tematizálja: „Kedves Barátom, / ez a könyv / hét poéta írói arcképét / adja. Erre a hét arcképre / jutott mindenből, a mi / a magyar hivatalos iro- / dalomból tellett, gúnyból, / epéből, babérból. Sok / mindent megtagadtak / tőlünk, de megmaradt / a fiatalságunk. Te tudod, / hogy ez minden. / 908. XII/12. Dutka Ákos”.

¹ Bárdos László: *A hét rendbontó kései vallomása*. Ország–Világ, 1959. máj. 27. 9.

² Péter László: *A szerb „Holnapos” költő. A váradai költők ajánlása Manojlovics Teodornak*. In: *Uő.: Kívül a körtöltésen*. Szeged, 2001. 86–88.

³ Jelzete: A.144.

⁴ Rozsnyay Kálmán: *Ady Endre. (Naplómból)*. In: *Uő.: „Öreg diák élő emlékei...”* Bp., 1943. 15–28.

Emőd Tamás két lapnyi (!) beírásának (I:135–136.) második része (is) szintén a fiatal-ságot megértő barátnak szól: „[...] Éltem, láttam, tanultam sokat és / mindig virgácsot fonnak ellenem / ezzel a szóval – gyerek, irodalmi / csodababa! Rozsnyay Kálmán / az egyetlen barátom, aki nem / a gyerekes kort, hanem a *fiatal-* / *ságot* becsülte meg bennem. / Egyetlen lírai vallomással / nékie tartozom. / Igaz és meleg szeretettel / Emőd Tamás. / Nagyvárad, 908. XII. 12.”

Juhász Gyula *A verseim után* című költeményéből idézett négy sort (I:153): „*Rozsnyay Kálmánnak, / Az új dalosok közt / Régi Arany fia / Vívódó világban / Görög harmónia. / Juhász Gyula / Nagyvárad, 1908 dec. 12.*” (Érdemes megjegyezni, hogy Juhász ennek az önjellemzésnek első két sorát már 1907-ben idézte egy – az első kötetébe írt – dedikációjában, valamint „nem lehetetlen, hogy Kosztolányinak adott példányába is ezt írta, mert föltűnő, hogy Kosztolányi ismertetését [...] szintén ennek a versszaknak idézésével zárja, holott a vers nincs benne a kötetben” – mint ahogy azt a Juhász Gyula *Összes Művei* kritikai kiadás jegyzete közli.⁵)

A kötetet az azt ajándékba adó Ady dedikálta először, Dutka, Emőd és Juhász ajánlása egy napon, s nyilván egy alkalommal, egy asztalnál került frissen Rozsnyay kötetébe, Miklós Jutka és Babits sorai viszont csak évekkel később – ez Rozsnyay gyűjtésének tudatos-ságára utal –, ezért mindkettőjük ajánlása már emlékező pozícióból született. Miklós Jutka dedikációját (I:175.) akár melankolikus öniróniával is írhatta: „Valamikor a Holnapé / ma már a tegnapé / Miklós Jutka / Nagyvárad 1915. II. 22”, Babits pedig még később, immár egy *másik* országból írta sorait (I:81.): „A régi – *magyar* – Nagyváradra / való emlékezéssel / ebből a Feketeországból / 921 dec. 8. / Babits Mihály”.⁶

2

Rozsnyay Kálmán a nagyváradi társaság közelébe valószínűleg Juhász Gyula révén került, akivel már legalább 1907-től ismerték egymást. Levelezésük mellett ismeretes, hogy Juhász megküldte Rozsnyaynak ekkor megjelent első kötete (*Juhász Gyula versei*, 1907) egy dedikált példányát. A könyvre a címzett így emlékszik vissza: „Elküldte nekem első könyvét, ezzel az ajánlással. »♥-nek: Wilde Heródese a próféta vérző fejét adta Saloméának, a poéta e könyvvvel vérző szívét adja neked.« Minden dedikálásnál emblémámat, a szívét

⁵ JGYÖM 1:420. Sajtó alá rend.: Ilia Mihály és Péter László. Bp., 1963.

⁶ Bárdos László cikke fotómásolatban közli Ady, Babits, Dutka, Emőd, Juhász és Miklós Jutka dedikációt, Adyét és Emődét azonban hiányosan, Babitsét pedig retusálva (!): a Nagyvárad jelzőjeként közbeékelte „magyar” szót fotótechnikailag törölték, s a megmaradt részeket egymáshoz illesztették; ez pedig óvatosságra int minket: a fotómásolatoknak sem lehet mindig hinni. A kolligátum tartalmazza még A Holnap második kötete szerkesztőjének, Kollányi Boldizsárnak dedikációját (II:3.), valamint a könyv belső borítólapján Pálos Endre (Eisner Manó szegedi ügyvéd, író és újságíró, Juhász baráti társaságának tagja írt ezen az álnéven) sorait, illetve a tulajdonosnak, Rozsnyay Kálmánnak megjegyzéseit (II:179.), mivel azonban maga a kötet jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár *Holnap*-kiállításának egyik tárolójában található, s így nem kutatható, pillanatnyilag csupán Bárdos László cikkének „hiányos” illusztrációira hagyatkozhatunk, illetve, a Babits-dedikáció kiegészítésénél, a PIM katalógusára. – Köszönöm Kelevéz Ágnes információit.

rajzolta oda név helyett.”⁷ (Az ajánlás Wilde-utalása, mint látni fogjuk, jelen dolgozat szempontjából sem mellékes.)

Ilia Mihály kutatásaiból azonban tudni lehet, hogy Rozsnyay nem volt A Holnap társaság rendes tagja.⁸ Tabéry Géza szavával *kültag* volt: „Néhanapján a Békés megyei Szeghalom községből a külön rejtélyes kültag is berándult a kávéházba”.⁹ Ezt megerősíti Dutka Ákos is, aki szerint Rozsnyay „bejött egyre gyakrabban Szeghalomról”,¹⁰ Ligeti Ernő szerint pedig egyenesen „hetenként jelent meg Nagyváradon”.¹¹

Rozsnyay maga – Juhász Gyula halálakor – szintén írt erről: „Tanyánk az Emke kávéház volt. Ebéd után szállingóztunk be a nagy sarokasztalhoz, ahol a hajnali órákig zajlott az élet. Egymás hegyén-hátán a törzs és uszálya: kis riporterek és irodalmi smokkok. Látom ravaszul mosolyogva Juhászt, a drága Dutka Ákost, a helyre kis önkéntest: Emőd Tamást, a bölcselkedő Kollányi Boldizsárt, a rajongó Manojlovits Theót, a forradalmár Antal Sándort és aztán még Balogh Pistát, Tibor Ernőt, Tabéry Gézát, Pozsonyi Jenőt, Ligeti Ernőt és a szintársulat színét-javát. Komoly viták és bolondos mókák kergették egymást.”¹²

A kép azonban, amelyet a visszaemlékezés nyilvánvalóan megszépített, nem volt ennyire idillikus.

Három évtized távlatából Rozsnyay két konkrét esetet idéz. Az első Juhász Gyula egy „rögtönzésének” keletkezéstörténetét eleveníti fel. Az „Én az ital barátja vagyok...” kezdetű alkalmi vers születésének szemtanúja volt: „Épp körükben mulattam, amikor mint valóságos mennykőcsapás vágott le közénk Ady Endre híres, de érthetetlen »Dukk-dukk« cikke az *Új Idők*ben. Pánik tört ki az irodalomnak ebben a kies berkében... Mindenki felháborodva kiabált. Megtagadták eddigi bálványukat... Csak Juhász sunyított a sarokban. Előtte tinta és papír és rövid sorokat rótt. Aztán kaján mosollyal zsebre vágta. Haza együtt ballagtunk... Kikotorászván a kapukulesát, azzal együtt azt a bizonyos kis papírost is, és a markomba nyomta. »De csak neked!« – suttogetta nagy bizalmasan. [...] Hányszor kérdezte meg hosszú évek múltán is, nagy szorongva, szégyenkezéssel, megvan-e még nekem ez a kézirat? Mondtam, hogy őrzöm, »De legalább meg ne mutasd senkinek«, kérlelt. Pedig ha tudta volna, hogy Ady maga mulatott rajta legjobban, mikor egyszer elolvastam neki a Meteorban.”¹³

⁷ Rozsnyay Kálmán: *Pauvre Lelian. Emlékek Juhász Gyuláról*. Napkelet, 1937. júl. 1. 439–444., in: Uő.: „Öreg diák élő emlékei...” 39–50.

⁸ Ilia Mihály: *Szegediek a holnaposok között*. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXIV*. Szerk.: Grezsa Ferenc és Csetri Lajos. Szeged, 1987. 43–46.

⁹ Tabéry Géza: *Két kor küszöbén* [1957]. In: Uő.: *Két kor küszöbén. Önéletírások*. Szerk.: Robotos Imre. Bukarest, 1970. 48.

¹⁰ Dutka Ákos: *A Holnap városa*. Bp., 1955. 226.

¹¹ Ligeti Ernő: *[Váradai tartózkodásom alatt]*. In: Marosi Ildikó: *Kis \ Ligeti \ könyv. A fedélzetközi utas elsüllyedt világa*. Csíkszereda, 2002. 108.

¹² Rozsnyay Kálmán: Im.

¹³ Rozsnyay Kálmán: Im. – Fentiek azonban csupán a *Napkelet*-közlésben olvashatók, a kötetben nem. Ott a vers és annak keletkezéstörténete a már idézett *Ady Endre* című részben található, utóbbi átfogalmazva, de lényegében azonos tartalommal. – A vers megtalálható még: JGYÖM 3:159, jegyzetei: 346–347.

Persze, állításait nem lehet ellenőrizni, mint ahogy már az első közléskor sem tudták: a történet szereplői közül akkor már mind Ady, mind Juhász halott volt.

3

Váradon Rozsnyay legtöbbször csak „szemtanú” volt, részese az eseményeknek, nem alakítója. Valós szereplése gyakorlatilag egy alkalomra korlátozódik, 1909 januárjából. Erről is ír visszaemlékezésében, viszont az előző dokumentátlanságával szemben itt van kontroll-anyagunk. Ha most is kizárólag Rozsnyay memoárjára támaszkodhatnánk, ismét csak egy idilli képet kapnánk, amelyre egyedül egy magát barátának föltüntető, valójában „rivális” kollega intrikája vetítene árnyékot.

Célszerű Rozsnyay emlékeinek felidézésével kezdeni: „Annak idején Beöthy László rendelkezésre lefordítottam Wilde *Páduai hercegnőjét*. Mondhatom, nagyszerűen sikerült, híven adtam vissza minden sorát.

Valaki beugratta Beöthyt, hogy ez a darab csak megverselve hat. A kézirat visszakerült hozzám. Egy reggel beállít Kosztolányi és kérdi: kölcsön adhatnám-e neki az eredeti angol kiadást, mely ritkaság lévén, nálunk senkinek sem volt meg. »Talán Beöthynek fordítod?« Kosztolányi zavartan bevallotta, hogy igen. »Kár a gázért, nekem itt készen van, úgy, ahogy Wilde megírta. Én ezt odaadom neked, könnyebb lesz a munkád, és szerepeljünk mint társfordítók.« Belement. Elvitte a kéziratot. Egyszer látom, hogy a Magyar Színház hirdeti, de csak Kosztolányi nevével. [...] Rohantam Váradra. Rögtön próbálni kezdték és harmadnapra megvolt a bemutató, őszinte nagy sikerrel. [...] Majd betértünk áldomásra az Emkébe. Marci – az irodalmi főpincér –, aki nagyon kegyelt, titokzatosan félrehívott: »Valami puccs készül a tekintetes úr ellen, előadás alatt kétszer is érdeklődött telefonon Pestről valaki: bent van-e Juhász úr? Majd ha őt a telefonhoz hívom, tessék a szomszéd fülkéből kihallgatni.« Elmúlt egy negyedóra, és csakugyan jelentkezett Pest. Kosztolányi áperte megmondta, hogy neki még az éjjel híradás kell, hogy a darab átültetésében megbukott, sőt a színházban óriási botrány volt. Ígérte viszonzásul, hogy Juhász–Dézsi *Atalantáját*, mely rövidesen színre kerül, ő fogja lanszírozni az összes fővárosi lapokban, és ha az ennek a révén Pestre feljut, az nemcsak dicsőséget, de töménytelen pénzt is jelent. Juhász első meglepetésében ígérte, hogy fél óra múltán rendelkezésére áll Kosztolányinak. Aztán ő is, én is visszatértünk a társasághoz. Elmélázva ült, néha-néha furecsán rám pislantott, de nem írt. Gondoltam, majd bediktálja. A telefontól igen hamar visszatért, pár szóval végzett. Marci jelentette, hogy a tanár úr csak annyit mondott, nem teljesítheti a pesti kérést, mert a siker igazán nagy volt és még ellenkező esetben sem lenne egy barátjának az árulója.”¹⁴

A nagyváradi Wilde-bemutató története Rozsnyay emlékeiben tehát három csomópont körül sűrűsödik, s ebből kettő Kosztolányi Dezsőhöz kapcsolódik. Rozsnyay meséje szerint Kosztolányi a színpadra állítás előtt is, után is intrikusi szerepkörben igyekezett megakadályozni a darab sikerét: előbb megszegte társfordítósági megállapodásukat, és Rozsnyay formahű fordítását felhasználva készítette el saját formaidegen magyarítását, majd a bemutató után megpróbálta – Juhász Gyulát cinkossá téve – legalább rossz hírét kelteni az „őszinte nagy sikerrel” előadott fordításnak.

¹⁴ Rozsnyay Kálmán: Im.

Kosztolányi és Rozsnyay 1907 nyarán már biztosan ismerték egymást, sőt bizalmas viszonyban álltak: Kosztolányi ekkor – állítólag – egy férjes asszonynak, Keleti Juliska énekesnőnek csapta a szelet, és ehhez a nővel egy házban lakó Rozsnyay nyújtott neki segítséget, feltehetően szobát biztosított számukra, erre utal legalábbis Kosztolányi 1907 júliusában Rozsnyayhoz írott nagyon bensőséges hangú, Didier aláírású levelének egyik sora: „tisztelem szobádat, a pamlagodat, az íróasztalod fölött álló Wilde-képeket”.¹⁵

Bár Rozsnyay visszaemlékezésének egyes részei ma teljességgel ellenőrizhetetlenek, és ezeket már megjelenésekor sem tudták cáfolni, hiszen Kosztolányi is halott volt már addigra, néhány tény cáfolni látszik, legalábbis részleteiben. Az egyik, hogy közvetlenül a bemutatás után Rozsnyay még másképp nyilatkozott a fordítás keletkezéstörténetéről, s abban Kosztolányi szerepéről: „Nyáron múlt esztendeje, dr. Jannovics Jenő egyenes megbízásából lefordítottam híven, az eredeti mű formájában: *prózában* Wilde *Duchess of Padováját*. [...] Mikor Jannovicstól visszakaptam a kéziratot, átadtam azt Márkus Lászlónak, akinek nagyon tetszett, és személyesen vitte el direktorának, Beöthy Lászlónak. Beöthy nyaralni ment, s magával vitte – hogy összehasonlítsa – a darab német fordítását. Ezt *versben* cselekedték, de jelezve, hogy nem színpad számára készült. [...] Mikor Beöthy hazajött, tudatta velem, hogy az én munkámat csak azért nem adathatja elő, mert nem versben van írva, mint az *eredeti*. Hónapokig nem jutottam a kéziratomhoz. Ez idő alatt Kosztolányi Dezső járt nálam, és kölcsönkérte az eredeti példányát az első angol unicum kiadásnak. Megtagadtam. És csupán csak azért, mert egy nagyon értékes könyvem teljesen tönkretett. Ő az idő alatt, amíg az én fordításom a színháznál volt, a német fordítás segítségével megverselte a Magyar Színházban előadásra kitűzött fordítását.”¹⁶ Ebben a nyilatkozatban szó nincs közös munkáról, sőt Rozsnyay éppen hogy megtagadta azt: Kosztolányi nem az ő példányából dolgozott, hanem önállóan, a Magyar Színház szövegéből. Ráadásul még sietnie sem kellett, mert Rozsnyayék állítólagos kapkodása, mely szerint három nap alatt kellett színre állítaniuk a darabot, hogy megelőzzék a pesti előadást, már csak azért is furcsállható, mert a Kosztolányi fordította *A páduai hercegnő* Magyar Színház-beli premierjére csupán a következő évadban, 1909. szeptember 25-én került sor. (Bár meglehet, hogy a pestiek talán éppen a váradi bemutató s az azt követő események miatt módosították az időpontot.)

Egyelőre tisztázatlan kérdés, s valószínűleg az is marad, hogy Rozsnyay miképpen ismerte Kosztolányi még elő sem adott fordítását. Csak találgatni lehet: vagy maga Kosztolányi mutatta meg neki, vagy Rozsnyay valami más forrásból, a Magyar Színház egyik tagjától értesült róla. Mindenesetre nem csak ő tudott róla: Szirmay Ödön a nagyváradi *Szabadság* című napilapban az előadásról szóló kritikájában is foglalkozott vele: „Tudtunkkal Kosztolányi Dezső, a kiváló esztéta, a nagyszerű fiatal poéta is lefordította *Pádua hercegnőjét*, mégpedig az eredeti verses formában. Azt nem tudjuk, hogy jobban sikerült-e Kosztolányinak, csak annyit hallottunk, hogy a Magyar Színház az ő munkáját fogadta el előadásra és hogy a Rozsnyai úr nem remekmű.”¹⁷

¹⁵ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. A leveleket sajtó alá rendezte: Réz Pál. Bp., 1996. 128.

¹⁶ *Utolsó szó*. Nagyvárad, 1909. jan. 15.

¹⁷ (-ön) [Szirmay Ödön]: *Pádua hercegnője*. *Szabadság*, 1909. jan. 12. 1–2. – Rozsnyay nevét illetően mind a mai napig nincs egyezményes írásmód. A váradi cikkek is ingadoznak ebben, ezért

Rozsnyay fordítását nem ismerjük – csak a róla szóló híradásokat és a nyilatkozatot –, így azt sem tudjuk, hogy tisztán prózai szövegű volt-e. Kosztolányiét viszont igen: 1910-ben jelent meg Lampel Róbert kiadásánál, a Magyar Könyvtár sorozat darabjaként. Az ott közölt szöveg – amely azonban nyilván nem azonos az előadottal – meglehetősen híven követi az eredeti angol darabot: nagyobb része verses dialógusokból áll, de vannak benne prózai beszédű jelenetek is. Rozsnyay mindkét állításával ellentétben tehát Kosztolányi fordított kettejük közül formahívebben.

4

Botrány azonban valóban volt Nagyváradon a Wilde-bemutató után, és még csak Kosztolányi intrikája sem kellett hozzá. Az esetet – amelyet a fordítás kérdésének „aluldokumentáltságával” szemben éppen hogy bulvár jellege miatt a korabeli sajtó számos cikke tárgyalt – többen is említik, legteljesebb feldolgozása azonban Ilia Mihály publikálatlan doktori disszertációjában olvasható.¹⁸

Bár voltak előzmények, a konkrét ügy 1909. január legelején kezdődött, amikor is a *Nagyvárad* című napilap egyik híre arról számolt be, hogy „a modern törekvésű nagyváradi írók, a Holnap tagjai ellen egymást érik a támadások”; legutóbb például az kapott szárnyra, hogy a Társaság „emléktáblával jelöli meg azt a házat, melyben Oscar Wilde, a legnagyobb hedonista örök álmodásra hunyta le szemét”.¹⁹ Azt ugyan a társaság tagjai elismerték, hogy „csakugyan felmerült hasonló gondolat”, de a hírt mégis cáfolták, mert „Wilde-ban nem a hedonistát, hanem a hatalmas gondolkodót, s a költőt becsülik”, és az álhíren alapuló botránykeltés azok műve, akik „mindenáron kompromittálni szeretnék a társaságot”.

Ez az eset már nyilvánvalóan összefüggésben állt azzal, hogy a modern törekvéseknek helyet adó, Erdélyi Miklós vezette nagyváradi Szigligeti Színház pár nappal később mutatta be, Magyarországon először, Wilde *Pádua hercegnője* (Kosztolányi fordításában: *A páduai hercegnő*) című darabját. A Wilde-bemutatót a *Nagyvárad* az előző hírrel egy számban be is harangozta, azzal a nem kis túlzással, miszerint „ezt a nagyszerű drámát eddig még a világ egyetlen színházában sem adták elő”,²⁰ a bemutató előtti napon ugyanitt pedig azt is hírül adták, hogy „a vasárnapi premieren Rozsnyai Kálmán, a darab fordítója fog Wilde Oszkáról csevegést tartani”.²¹ Ugyanekkor az „ellenlábás” *Szabadság* az első játék napján közölt előzetes hírt arról, miszerint a darab „teljesen készen várja [...] a mai be-

a dolgozatban idézett cikkekben mindenhol meghagytam a sajtóban megjelent változatot, viszont saját szövegemben a Rozsnyay alakban említem, ahogy ő is használta.

¹⁸ Ilia Mihály: *A Holnap története*. Szeged, 1960. Doktori disszertáció. Illetve: Indig Ottó: *Juhász Gyula Nagyváradon*. Bukarest, 1978. 46–47., F. Diósszilágyi Ibolya: *Költő A Holnap városában*. Nagyvárad, 1994. 125–127. – Valójában egy lábjegyzetbe nem bezsúfolható köszönettel tartozom Ilia Mihálynak, amiért a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta, s így a témát „átengedte” nekem, mint ahogy köszönöm szakmai és baráti tanácsait is, amelyekkel terelgetett ebben a kalandos történetben.

¹⁹ *A Holnap Wilde emlékének*. Nagyvárad, 1909. jan. 5. 6.

²⁰ *Pádua hercegnő*. Nagyvárad, 1909. jan. 5. 7.

²¹ *Pádua hercegnője*. Nagyvárad, 1909. jan. 9. 6.

mutató előadást”, és azt „a fordító konferálása vezeti be Wilde Oszkár életéről és működéséről. Ezért az előadás már 7 órakor kezdődik.”²² Rozsnyay nevét meg sem említik.

Nyilvánvalóan nem véletlenül. Rozsnyay fellépését ugyanis megelőzte rossz híre, így a botrány, amely végül is – nagyrészt éppen a *Szabadság* cikke nyomán – kirobbant, szinte „borítékolható” volt.

A premierről természetesen az összes mérvadó nagyváradi napilap beszámolt. A *Nagyvárad* kritikusa maga az egyik holnapos, Juhász Gyula volt. Ő egyértelmű rokonszenvvel fogadta darabot, amely „egy új, maradandó babérrel gazdagította a dicsőséget, amely a Szigligeti Színház igazgatóját illeti, aki egy idő óta eredeti, önálló és művészi törekvésű színházi politikát folytat szép és méltó sikerrel”, sőt ő – vélhetőleg a barátság „kötelezettségén” túl személyes meggyőződésből is – még a konferanszot is lelkesen üdvözölte: „A játék előtt Rozsnyai Kálmán, aki szépen, finoman, igazán művészi módon fordította ezt a pompázó darabot, konferált a közönségnek. A szellemes és formás csevegés nagyon tetszett, és utána, valamint a negyedik fölvonás végén számtalanszor zajos, lelkes tapssal szólitották a lámpák elő Rozsnyai Kálmánt, a konferálót és műfordítót.”²³

A *Nagyvárad* *Friss Újság* cikke egyáltalán nem foglalkozik a fordító személyével és konferansziéjával, mindössze annyit ír, hogy „az előadást Rozsnyay Kálmán hatásos bevezetése előzte meg”,²⁴ a *Nagyvárad* *Napló* kritikusa pedig inkább Wilde drámaíró munkásságát értékeli: „ez a nagy lángelme nem a színpad számára készítette legsikerültebb munkáit”, erre bizonyíték ez a darab is, amely „aligha több a rendes rémdrámánál”, bár hozzáteszi, hogy „a fordítás megközelítőleg is nehezen adja vissza Wilde eredeti stílusának szépségeit”; azonban Rozsnyay másik szerepét elismerőleg kommentálja: „ügyes csevegést [tartott] Wilde Oszkárrol nagy tetszés kíséretében”.²⁵

A három, nagyjából egybehangzó véleménnyel szemben a *Szabadság* kritikája más hangnemben szólalt meg. A bemutató fontosságát és sikerét Szirmay Ödön sem vitatja, ellenben a fordító személyét és konferanszát erősen pellengérre állítja: „Hogy az elejéről kezdjük, mutassuk be a fordítót. Neki előkelő szerep jutott. Mint konferancier jelent meg a lámpák előtt. Ő képviselte a nézőtér felé Wilde Oszkár szellemét. A fordító-konferancier Rozsnyai Kálmán. Nem irodalmi név, de van-e, ki e nevet meg ismeri?

Többet nem mondunk és csak azt szögezzük le, hogy a brit óriás ma már accreditált név a világirodalomban. Mindnyájan tudunk róla. Tehát »bekonferálás« nélkül is meg-

²² *Pádua hercegnője*. Szabadság, 1909. jan. 10. 8.

²³ Juhász Gyula: *Pádua hercegnője*. Wilde darabjának bemutatója a Szigligeti Színházban január 10-én. Nagyvárad, 1909. január 12. 1–2.

²⁴ *Páduai hercegnő*. Nagyvárad *Friss Újság*, 1909. jan. 12. (?) – A lapkivágat lelőhelye: OSZK Kézirattár/Analekta/39) Rome-Schö/5183 Rozsnyay Kálmán irataiból/5). Az iratcsomó a darab előadásáról szóló újságkivágatok mellett tartalmazza Rozsnyay Kálmán Wilde-ről tartott előadásának vázlatát, valamint Kollányi Boldizsár Rozsnyayhoz írott autográf levelét a színházi botrány ügyében, illetve Rozsnyay a *Keleti Újság* szerkesztőjének a 20-as években írt autográf levélfogalmazványát, esetleg el nem küldött levelét, a Wilde-dal való kapcsolatáról. Rozsnyay néhány lapkivágra följegyezte annak forrását, de a legtöbbre nem, így sajnos, jelenleg, nem tudjuk, hogy bizonyos cikkek a négy nagyváradi napilap közül melyikben jelentek meg. – Hálás köszönet a kéziratár munkatársának, Rózsafalvi Zsuzsanna irodalomtörténésznek, amiért számomra a dokumentumokról másolatot készített.

²⁵ *Pádua hercegnője*. Nagyvárad *Napló*, 1909. jan. 12.

értjük. Kár volt magát Rozsnyai úrnak fárasztani. Kímélni kellett volna a hangját, ha már minket nem nézett.

Tudjuk – hiszen Rozsnyai úr konferálta –, hogy közte és a halott író közt megértett, érdekes irodalmi viszony volt. De épp ezért szolgálatot tehetett volna a költőnek a síron túlig tartó barátság kedvéért, hogy Wildét, vagy irodalmi nyelven szólva, a stílus finomságait is visszatükrözve interpretálja, vagy adja át a babért arra hivatottabb embernek. [...] Ezt a néhány sort azért jegyeztük ide, mert a konferancier a színpadi karosszékből ítélkezett a magyar irodalom felett is, és azokat ostorozta, akik Wildében mást keresnek, mint a stílus finomságát. Nos Rozsnyai úr visszaítélkezése nem nagyon sikerült.”²⁶ A cikk ezután valóban rátér a darab ismertetésére.

Magára a konferanszra nézve van információnk. A *Szabadság* egy későbbi cikke konferétumokat is említett: Erdélyi direktor „azt hitte, hogy Rozsnyai konferálásával az irodalmi eseményt még élénkebbé teszi, s nem gondolt arra, hogy a vendég az előlegezett bizalommal vissza fog élni”, hiszen „a megállapodás az volt, hogy Wildéről fog pár apróságot elmondani, s nem tologodik föl irodalmi bíraskodásra”, melyben többek közt „Tóth Bélát, sírjában nyugovó nagy írónkat bolygatta meg, s a Holnap fiatal nagyságai köré font koszorút”.²⁷ Ezzel szemben Rozsnyay „csevegésének” lapjai fennmaradtak; a vázlatos pontokba lejegyzett gondolatok közt egyetlen szónyi utalás sincs semmiféle irodalmi bíraskodásra, sem a holnaposok mellett, sem a „tegnapiak”, pl. Tóth Béla ellen.²⁸ Ez, persze, még nem jelenti azt, hogy Rozsnyay nem mondott ítéletet a „rég” irodalomról az „új” ellenében; könnyen elképzelhető, hogy eltért vázlatpontjaitól.

Mindenesetre a másnapi konferanszában elkövetett egy hibát: reagált a *Szabadság* kritikájára. Hogy ekkor pontosan mit mondott, azt sem lehet tudni. A *Szabadság* egy újabb cikke szerint a fordító „elővette lapunk tegnapi kritikáját, és felolvasást tartott belőle, [...] szerény véleményünket a nyilvánosság előtt tőle telhető rosszakarattal felülbíráta”.²⁹ Rozsnyay saját nyilatkozata szerint azonban a fordítás kapcsán „a nagyváradi *Szabadság* úgy adta elő, hogy a Kosztolányié az eredeti forma. Én csak ezt korrigáltam ki, előadásom keretében, és egy szóval sem támadtam a kritikát, amely gyönyörűen írt a darabról.”³⁰ Bármi is hangzott el, a *Szabadság* – bár saját bevallásuk szerint az előző napon a szerkesztőségéből senki sem volt a színházban, aki hallhatta volna az ott elhangzottakat –, nyilvánvalóan csak ürügyet keresve és találva, visszatámadásnak értékelte Rozsnyay újabb konferanszát, ezért egy még durvább hangnemű cikkben válaszolt rá: „Az, amit [Rozsnyay] mondott, reánk nézve közömbös. Szégyelltük volna, ha véletlenül megdicsér és köszönjük, hogy csak visszabántott. Mert ez meggyőz minket arról, hogy fején találtuk a szeget, hogy pár szóban is erősen találó igazságokat mondtunk Rozsnyay úrról.” A cikk bevallja, hogy Rozsnyay, „akit [előző] írásunkban nem legyezgettünk, akitől megtagadtuk a fordítás irodalmi érdekét, akinek nyilvános szereplését jogos kritika tárgyává tettük”, még kvázi hálás is lehet nekik, hiszen – utólag elárulják – „kíméletlenebb kritikára készültünk ellene. Nem csak ilyen gyöngédséggel, hanem nyíltan a szemébe akartuk vágni, hogy ő, aki minden előjogát el-

²⁶ [Szirmay Ödön:] *A Pádua hercegnője*.

²⁷ *Elégtétel a támadásért. Rozsnyay nem konferált*. Szabadság, 1909. jan. 14. 4–5.

²⁸ OSZK Kézirattár/Analekta/39) Rome-Schö/5183 Rozsnyay Kálmán irataiból/5).

²⁹ *Támadás a színpadról*. Szabadság, 1909. jan. 13. (Rozsnyay lapkivágat-gyűjteményéből.)

³⁰ *Utolsó szó*.

vesztette arra, hogy a nyilvánosság előtt éljen, hogyan mer sajnosan közismert előéletével úraszonyok és fiatal leányok elé lépni, amikor ez egymaga, nem is szólva arról, amit beszél – botrányt jelent.”³¹

A cikk – amely a továbbiakban annyira személyeskedett és bennfenteskedett, a színházigazgatót is támadva, hogy a mai olvasó nem érti maradéktalanul az utalásait – el is érte célját, mert az utolsó előadáson már elmaradt a konferálás: az „nem történhetett meg, mert Erdélyi direktor nem akarta botrányok színhelyévé tenni színházát”.³² A *Szabadság* büszkén, szinte mint saját érdemét említette ezt, Erdélyi igazgató pedig még aznap táviratilag cáfolta az állítást, mondván: nem volt botrány, és a konferansziét sem ő készítette távozásra. Rozsnyay már többször idézett nyilatkozata is – természetesen – inkább Erdélyit támasztja alá: semmiféle eltávolítás nem volt, hiszen „először csak egy estéről volt szó, azután Erdélyi igazgató négy egymást követő estére szerződttetett, tisztességes honoráriummal. Természetes, hogy elfogadtam. Egész tisztességes kenyér volt. Mikor a *Szabadság* őt is támadta, én mondtam le az utolsó estét még aznap délelőtt, és nem is tartottam meg, dacára, hogy még pár perccel az előadás előtt is kapacitáltak.”³³ Később a híradások már ezt vették át: Rozsnyay a *Szabadság* súlyosan bántó cikke után „azonnal megindította a sajtópört a cikk írója ellen becsületsértés miatt. A tegnap esti előadás előtt ezért maradt el Rozsnyai konferálása.”³⁴)

A konferansz nélküli „előadás simán folyt le, csak a kulisszák mögött történt egy Rozsnyait felette jellemző incidens, amelyről azonban a közönség nem vehetett tudomást”, számol be a tőle elvárható gúnnyal a *Szabadság* a következő estéről.³⁵ Történt ugyanis az, hogy „Rozsnyai az előadás alatt a kulisszák mögött settenkedett. Abból a célból, hogy felvonás végén [...] ő is előlépjen a színészekkel együtt a tapsot megköszönni”. Az előadás feléig sikerült megfékezni a fordítót, a harmadik felvonás végén azonban Rozsnyay „hirtelen a kulisszák mögött termett, s amikor a szereplőknek szóló tapsra a függőnyt széthúzták, karján egy koszorúval [a címszereplő] Síkné mellett termett, aki nagy zavarában önkénytelenül a kezét nyújtotta neki, amit Rozsnyai úgy hálált meg, hogy kihúzta a koszorúból a pálmát s átnyújtotta a művésznőnek, a szalagot pedig zsebre tette.” A *Szabadság* szerint ez is botrányos volt.

Rozsnyay szereplése ezzel véget ért, ezt követően elutazott Nagyváradról – nyilatkozatát is a fővárosból írta már –, de az események az ő személyes jelenléte nélkül is lavinaszerűen haladtak tovább, egyre nagyobb port kavarva.

5

„Színházi botrány Nagyváradon” címmel a *Nagyvárad* megpróbálja tárgyilagosan és részrehajlás nélkül összefoglalni az addigi eseményeket: „Ami a bemutató körül port ver föl: az a fordító és [az] egyik laptársunk esete. Ez a lap már a bemutatóról írván: megcsipkedte

³¹ Támadás a színpadról.

³² Elégtétel a támadásért.

³³ Utolsó szó.

³⁴ Kritikus és konferancier. Nagyvárad Napló (?), 1909. jan. 14. (?) (Rozsnyay Kálmán lapkivágat-gyűjteményéből.)

³⁵ Elégtétel a támadásért.

a fordítót. Erre e fordító, mint conferencier, visszacsipkedte a színpadról az újságot. No, ezt nem helyesen cselekedte. Színpadról kritikát felülbírálni – nem járja. De erre viszont az illető lap olyan modorban felelt, amiről viszont mi nem akarunk kritikát gyakorolni, mert elvünk, hogy más lap dolgába nem avatkozunk. Csak annyit konstatálunk, hogy az újság rablógyilkosokkal és kikiáltott, megbélyegzett szélhámosokkal hozta párhuzamba a szerencsétlen fordítót, aki ezért sajtópört indított az illető lap ellen. Ez is az ő dolguk. Ha az illető újságíró [az] esküdtek bűnösnek fogják találni, becsukják; vagy fizet ő vagy a kiadója, mint a köles. Rendben van; azaz rendben lesz. Ismételjük: ezzel nem akarunk foglalkozni. Azonban a *színházhoz*, a nagyváradi színház jó híréhez van, ezt megvédeni, hazug támadások ellen reputációját megoltalmazni: egyenes kötelességünk. Ezért is a fővárosi lapokban megjelent valótlan híresztelésekkel szemben újból kijelentjük, hogy a nagyváradi színházban semmiféle botrány nem történt; ellenben az történt, hogy Erdélyi Miklós színre hozta – először a kontinensen – egy világhírű író egy munkáját. Ez becsületére válik a színigazgatónak. A darabot Rozsnyai Kálmán fordította, évek során végezte ez a munkát teljes szeretettel. Rozsnyai úrhoz nekünk semmi közünk. De irodalmi értékű munkát végzett. Ez becsületére válik neki. Ezt a munkát a nagyváradi közönség értékelte, élvezte, a négy estén a színházat megtöltötte és a fordítót is honorálta, s teljesen méltóan viselkedett. Ez a becsületére válik a közönségnek.”³⁶

Ahogy a *Nagyvárad* is utal rá, a fővárosi lapok is elkezdtek cikkezni az esetről, nemegyszer valótlan állításokat adva olvasóik kezébe. A budapesti sajtó persze elsősorban Rozsnyayt szapult, és ez „jól jött” a *Szabadságnak*, amely – saját állításai igazolására – kis csokorban szemlélte is őket. A *Magyar Nemzet*ből például azt citálta: „Olyan esetről van szó, mely a rendőrhatalomra is tartozik. Rozsnyai-Hoske, van-e, ki e nevet nem ismeri, ez a hírhedt nevű ember mint konferencier szuverén ítéletet mond a színpadról elevenek és holtak felett. A jobb sorsra méltó közönséget azonfelül különös mondásokkal traktálja.” Ez még csak gyaníthatóan a *Szabadság* kritikájából merített információt, a *Pesti Hírlap* cikke azonban már bevallotta annak nyomán született: „ha ez a »bekonferálás« volt az ára annak, hogy a darab először Nagyváradon kerüljön színre, úgy jobb, ha Erdélyi megvárja azt a bizonyára művészi fordítást, amelyet Kosztolányi Dezső végzett a Magyar Színház számára”.³⁷ Érezhetően Szirmay gondolatmenete ez.

Nem a *Szabadság*, hanem a „Holnap-barát” *Nagyvárad* idézi a *Neues Pester Journal* hírért, de csak azért, hogy pontról pontra meg is cáfolja: „Rozsnyay Kálmán alias Van der Hoske, akinek a neve széles körben nem éppen irodalmi tevékenysége révén ismeretes, Wilde életéről és működéséről felolvasást tart. Mivel a conferencier ez alkalommal szuverén módon leadta vélekedését irodalomról és írókról, és előadásában Wilde életének ismert kinos epizódját kimerítően tárgyalta, az előadást fűtyüléssel és püsszegéssel kísérték és számos hölgy fölháborodva hagyta el a színházat. Ebben az ügyben a színügyi bizottságot ülésre hívták egybe. Hírlík, hogy Rozsnyay conferencier minőségben való ténykedésének hirtelen vége fog szakadni, és őt ki is utasítják a városból.”³⁸

³⁶ „Színházi botrány Nagyváradon.” *Alaptalan híresztelések*. Nagyvárad, 1909. jan. 15. 3–4. Idézi: Illia Mihály: Im. 88–91.

³⁷ A nagyváradi konferálás. *Pesti Hírlap*, 1909. jan. 15. 7. Idézi az *Elégtétel a támadásért* sz.

³⁸ Idézi: „Színházi botrány Nagyváradon.”

S bár a *Nagyváradban* ez utóbbi cikk állításait cáfolták, az eset még hetekkel később is kísértett a sajtóban: pl. az *Alkotmány* február elején számolt be arról, hogy Nagyváradon „egy Rozsnyai Van der Hoschke Sidney Jones Kálmán nevű úr rávette az ottani színház igazgatóját egy Wilde-darab előadására, s nem átalította a darab kezdete előtt olyan hangon dicsérni a pederaszt író, hogy a közönség felzúdult. A hosszúnevű úr, akinek még nem felejtettük el csúnya játékát, melyet huszonkét éves korában a tiszteletreméltó, de már ítélet nélkül való, elaggott Prielle Kornéliával űzött, a végzetes életű angol író életében szívesebben kutatta a mocskot, mint a művészetet. Ez persze nem kellett a közönségnek.”³⁹

Mivel „a fővárosi lapok hihetetlenül kínos nézőtéri scénákról regélnek”, a *Nagyvárad Napló* csak úgy tudja elképzelni ennek okát, hogy azokat „Nagyváradról valaki rosszindulatúlag tendenciózusan beugratta, misztifikálta”, emellett – immár nevesítve az addig még ki nem mondottat – a „*Szabadság* belekötött ismét a Holnapba, s úgy állította oda a koholt színházi botrányt, mintha azt a Holnap inscenálta volna”.⁴⁰ Kifejtettebben állítja ugyanezt a holnaposok pesti lapjának tartott *Független Magyarország* is. Ez Szirmay Ödönről azt írta: „Egy botrányokban utazó és Nagyváradon éppen emiatt népszerűtlen újságíró, aki ott egy napilapot szerkeszt, a napokban egy állítólagos botránnal lármázta föl a fővárosi sajtót. A »botrány« hőse Rozsnyai Kálmán volt [...]. A merész és irodalmi hang nem tetszett Szirmay Ödön úrnak, aki pár forintért botrányhősnek tette meg a konferálót, és róla hazug híreket kolportált. [...] Szirmay különben állandóan rágalmatokat terjeszt a Holnap irodalmi társaság ellen is.”⁴¹

Amit a két lap tényként közölt, miszerint a *Szabadság*, illetve Szirmay A Holnap társaságát is „bevonta” a történetbe, sőt utólag az egész botrányért őket tette meg felelőssé, nem légből kapott állítás. A *Szabadság* már többször idézett *Elégtétel a támadásért* című hosszú cikke ugyanis nem elégszik meg Rozsnyay nevetségessé tételével, külön részt szentel A Holnap társaság „leleplezésének” is: „Ami Rozsnyai urat illeti, őt – tudomásunk szerint – beugratták. Egy helyét sehol nem lelő kis csoport, mely mint Mahomed koposója lebeg a ma és a holnap, de leginkább a soha között, és botrányok árán akarja a közönséggel megbecsülni irodalma fattyúhajtásait; az érzékeny fordítót, aki jóhiszeműségünket kétségbe vonta, a botrány útjára terelte.” Süt az ironia. De hogy azok is megértsék a sorokat, akik nem beszélnek a virágnyelvet, a cikk konkrétan meg is nevezi másodlagos kritikájának tárgyát: „A Holnapék jelszava az, hogy beszéljenek róluk. Hogy mit, az mellékes. Rozsnyai beugrott a szép elvnek, és a Holnap örül, mert közben róluk is beszéltek.”

Eddig senki nem említette az ügyben az irodalmi társaságot. A *Szabadságnak* ez az öngerjesztő cikke tette őket sajtóbeli beszédtémává. És hogy kívülről is „megtámogassa” eme vélekedését, kivonatol egy cikket a *Nap* című lapból: „Rozsnyai mester, a közismert ereklYESZÁLLÍTÓ, Wilde csontjaival Nagyváradra érkezett. Sem Wilde, sem Nagyvárad nem érdemelte. Ebben a Holnap is részes, Wilde pedig haláleset miatt nem tiltakozhatott.” (Az

³⁹ Alkotmány, 1909. febr. 3. Idézi: Babits Mihály levelezése 1907–1909. Sajtó alá rend.: Szőke Mária. Bp., 2005. 465.

⁴⁰ Koholt színházi botrány. Támadások a Holnap ellen. Nagyvárad Napló, 1909. jan. 15. (Rozsnyay Kálmán lapkivágat-gyűjteményéből.)

⁴¹ [Pogány Béla:] A „Rozsnyai botrány”. Független Magyarország, 1909. jan. 15. (Rozsnyay Kálmán lapkivágat-gyűjteményéből.)

idézett lap címe elírásnak tűnik, vélhetőleg a *Pesti Napló* lehet, amelyet Rozsnyay be is perelt.)

Az események ezzel új irányt vettek, mivel az újabban megtámadott társaság sem hagyta annyiban, s válaszolt az őt ért vádakra: „A Holnap irodalmi társaság is nyilatkozik ebben a dologban, mert ezt a társaságot is oly színben tüntették föl tendenciózusan és valótlanul, mintha A Holnap rendezne minden tüntetést Rozsnyai Kálmán mellett; holott a tény az, hogy a nagyváradai fiatal írók társasága a *Pádua hercegnőjének* fordítójával *semmilyen* kapcsolatban nincs. A társaság nyilatkozatát itt adjuk:

Nyilatkozat

Napok óta rendszeres és kíméletlen hajsza folyik a nagyváradai *Szabadság* révén több fővárosi lapban A Holnap Irodalmi Társaság ellen. Tervszerű rágalomokkal és hazugságokkal illetik nagyváradai alakok A Holnapot, s így orv módon törnek becsületes művészi törekvésekre és alkotó emberek existenciájára. Ez ellen a gonosz és alattomos hajsza ellen tiltakoznunk kell a reánk hallgató és minket becsülő közönség színe előtt.

A Holnap nevében: Dr. Dénes Sándor elnök, Juhász Gyula, Berkovics Renée alelnökök, Dutka Ákos titkár.”⁴²

Jól érzékelhető, hogy ekkor már egyáltalán nem a Wilde-előadásról volt szó, még csak nem is a konferanszról: a Rozsnyay-ügyből Holnap-affér lett, amelynek háttérében a nagyváradai napilapok eltérő politikai iránya és az ebből fakadó, marakodó viszonya állt. Erről tanúskodik az a – Rozsnyay hagyatékában fennmaradt – levél, amelyet A Holnap második antológiájának szerkesztője, Kollányi Boldizsár írt Rozsnyaynak:⁴³

Kedves Kálmánom,

úgy veszem észre: túlságos nagynak látod az itteni hajszát ellened. A dolog úgy áll: Te egy nagyon elmés, becsületes és szép munkát végeztél a Páduai hercegnője [!] átültetésével. A nagyváradai közönség méltányolta, szívesen elismerte ebbeli érdemedet, mikor négy estén keresztül sympáthiájának minden tanújelét adta. – Talán csak én – ki ismerem a publikum hívős természetét – tudom, mit jelentenek azok az őszinte tapsok, kihívások, amelyekben, nem panaszkodhatsz, elég részed volt ezeken az estéken – az első pillanattól kezdve az utolsóig?

A helybeli napilapok közül egy klerikális a Tiszántúl, nem számít, mert az nekiszegül minden modern törekvésnek, ha az nem a szent, katolikus kereszt jegyében történik. A másik Nagyvárad a függetlenségi legelterjedtebb hivatalos lap, még a maga becsületes konzervatív felfogásával is elismerte, kiemelte a Te minőségi érdemeidet. A harmadik Nagyváradai Napló a modern haladás egyedüli orgánuma föltétlenül melletted volt, s tudd meg, hogy a negyedik: a letűnt ancien regime utolsó, vergődő elkeseredésében mindig és mindenben homlok egyenest ellenkező állást foglal el, mint a többi kettő. Hogy a régi taktikával élt, ugyanis: ha nem tudom legyőzni a szellemi fölényt: tönkreteszem becsü-

⁴² „Színházi botrány Nagyváradon”. – A nyilatkozat megjelent több lapban is.

⁴³ OSZK Kézirattár/Analekta/39) Rome-Schö/5183 Rozsnyay Kálmán irataiból/5).

tében, sajnos ez annyira korunk tipikus harci csele, amelyen elsiklottak Európa legjelesebbjei közül is sokan. De alig van egy is a valamirevaló emberek közül, akik ilyen gáncsot ne kaptak volna.

Sajnos, az érvényesülést nagyon meg képes nehezíteni ez a taktika, de ha a munkába őszinte becsületességet viszünk be: kibírjuk.

Ne adj rá sokat, ne vedd nagyon a szívedre, egy kicsit bánthatja a hiúságodat, de kiheverjük.

Szervusz
Kollányi

6

Következő cikkében a *Szabadság* újfent a *Pesti Hírlapot* idézi, mely szerint a fővárosi lapnál távirati értesítést kaptak arról, hogy „a *Páduai hercegnő* bekonferálása miatt botrány nem volt; a konferáló szerepléséhez a *Holnap* nevű társaságnak köze nincsen; a *Páduai hercegnő* sikert aratott; Erdélyi színigazgató a konferálót nem parancsolta le a színpadról”.⁴⁴ A *Szabadság* az idézés régi trükkjével manipulál tehát: ő maga nem állít, csak jóváhagyó átvétellel él. Egy idézett helyreigazítás kettős csavarára mindez még inkább igaz: kifelé (a helyreigazítást kérők felé) védekezés, befelé (saját olvasói számára) hárítás: az őket illető cáfolatokat közli ugyan, de „csak” idézet formájában. Látszólagos teljesítése volt ez a helyreigazítási kérelemnek, újságírói „igazságérzetük” azonban nem szenvedett csorbát.

Csorbát szenvedett azonban – napilapok közötti belviszályról lévén szó, ma már furcsállható módon – Szirmay Ödön testi épsége: A *Holnap* társaság egyik tagja, Nagy Mihály, a *Nagyváradi Napló* munkatársa ugyanis ahelyett, hogy cikkben válaszolt volna, ököllel felelt a támadásokra. Nyílt színen, a Bémer téren történt az incidens, a váradi polgárok szeme láttára.

A *Szabadság* szerint Nagy Mihály „támadásra készült Szirmay Ödön ellen. Mint utólag halljuk, egész délután a Szent László téri hídnál strázsált, füttykössel és boxerrel fölfegyverkezve.” Szirmay Ödönnek „a tervezett támadásról sejtelve sem volt”, ezért arra sétált. Nagy Mihály ekkor „sötét tekintettel hirtelen elébe került”, és „megszólította Szirmayt:

- Tegnap megtámadtad a *Holnapot*, amelynek én is tagja vagyok.
- És most utcai botrányt akarsz?

Nagy Mihály botot emelt, mire Szirmay hirtelenül pofonütötte támadóját, s megkapta a botot, mielőtt sújthatott volna vele. A következő pillanatban teljes erejében kitört az utcai dulakodás. Nagy Mihály Szirmay nyakkendőjét ragadta meg, az ellenfelek birokra kelttek, s aztán mindketten elcsúsztak a síkos aszfalton, és az út sarában henteregve üttették egymást, mint két jó kollégához illik.”⁴⁵

A komédiába illő képsort a *Nagyváradi Friss Újság* teljesen más szemszögből mutatja, mintha nem is ugyanarról az esetről írnának: Szirmay, az „alaptalan koholmányok” szerzője, és Nagy Mihály, az „egyik leglelkesebb derék tagja a modern irodalmi társaságnak”, véletlenül találkozott a Bémer téren. A *Szabadság* szerkesztője köszönt a másiknak:

⁴⁴ Verekedés A *Holnapért*. *Szabadság*, 1909. jan. 16. 4–5.

⁴⁵ Verekedés A *Holnapért*.

„– Szervusz Miska!

Nagy Mihály kérdőre vonta a szerkesztőt:

– Te azt írtad, hogy a Holnap botrányt csinált.

– Mit akarsz? – kérdezte Szirmai, és megszeppenve mellbe bökte Nagy Mihályt, aki erre hirtelen visszatort a támadást, *arcul ütötte a szerkesztőt*. Dulakodás következett erre, Szirmai ki akarta csavarni ellenfele bal kezéből a botot, de ez nem sikerült neki. Ellenben Nagy Mihály a jobb kezével nyakon ragadta a szerkesztőt, a földre teperte és több erős ütéssel mért rá súlyos kifejezések kíséretében.⁴⁶

A *Nagyvárad* – amely kommentárja szerint az „állítólagos színházi botránynak sajnálatos poentjéül szolgál [...] a kínosan izgalmas jelenet”,⁴⁷ és az egyik verekedő fél, Nagy Mihály lapja, a *Nagyvárad Napló* is – melynek információi nyilvánvalóan első kézből származhattak – lényegében ugyanezt írta.⁴⁸ Arra nézve, hogy ki ütött előbb, valóban nincs más lehetőség: a *Szabadság* azt állítja, hogy a holnapos, a másik oldal azt, hogy Szirmai; ez utóbbiak tudósításaiban kisebb eltérések szinte csupán az elhangzott szavakat illetően és a dulakodás jelzőiben vannak. A *Nagyvárad* és a *Nagyvárad Napló* közli még Nagy Mihály nyilatkozatát, amelyben megindokolja tettét: „Szirmai Ödön, a *Szabadság* szerkesztője közel egy fél éve tervszerű, állandó hajsztát folytat nagyvárad újságíró kollégái ellen. Legutóbb azt írta a Holnap irodalmi társaságról, hogy közbotrányokat okoz működésével. Ez a kijelentés nemcsak a társaság egyetemét sérti, hanem sértő a társaság tagjaira is.”⁴⁹ Semmiféle büntudata nincsen, sőt – újságírótól kicsit furcsállható módon – még azt is hozzáteszi: „Meggyőződése szerint a Szirmai-féle alakokkal szemben más-képp védekezni nem lehet.”

Nincs mit csodálkozni azon, hogy erről az eseményekről a fővárosi lapok már nem tudósítottak, csupán a *Pesti Napló* Vasárnapi strófák rovatában jelent meg az *Irodalom* című gúnyvers:⁵⁰

*Ilyet nem látott Pest, se Adony,
Ami tegnap volt Nagyváradon.
Pofonba hullt le az alkonyat
A Pece-parti Páris alatt*

*Oscar Wilde halott, bus tetemén
Vesztet[te] össze két ugor, szittya legény
S mit nem tett recőc még s nem tett koboz,
A két magyar költő pofoz, pofoz.*

⁴⁶ Botrány a Bémer-téren. Egy konferálás utójátéka. Megvert szerkesztő. Nagyvárad Friss Újság, 1909. jan. 16. (Rozsnyay Kálmán lapkivágat-gyűjteményéből.)

⁴⁷ Affér Pádua hercegnője miatt. Nagyvárad, 1909. jan. 16. 4.

⁴⁸ Inzultált szerkesztő. Verekedés a Bémer-téren. Nagyvárad Napló, 1909. jan. 16. (Rozsnyay Kálmán lapkivágat-gyűjteményéből.)

⁴⁹ Az idézet a *Nagyvárad* cikkéből van, a *Napló* kis eltéréssel közölte.

⁵⁰ -r.: *Irodalom*. Pesti Napló, 1909. jan. 17. 17.

*S Jósua rekordja messze marad,
A Pece-parti Páris alatt,
Ő csak megállította a napot.
Itt a Ma megverte a Holnapot.*

Ilia Mihály írja a holnapos igazságszolgáltatás következményeiről: „A *Szabadság* szerkesztője ezek után kijelentette: a Holnap-fiúkkal pedig végeztünk. (Ez nem sikerült eléggé, mert alig fél év múlva csak ráfanyalodott a *Szabadság* a holnapos fiúkra, mert Váradon minden valamirevaló jó tollú újságíró és író közülük tartozott.) Az események vége az lett, hogy Szirmay Ödön elküldte segédeit (Nagy Andort és Vessey Károlyt) Nagy Mihályhoz, hogy párbajra hívja, aki viszont visszaüzent a segédeivel (Berkovits René és Kollányi Boldizsár), hogy elvből nem párbajozik. Ezt a nem éppen irodalmi verekedést a holnaposok valószínű elítélték, mert a *Budapesti Napló*ban olyan hírek jelentek meg, hogy A Holnap irodalmi társaság nem tart kapcsolatot a verekedőkkel.”⁵¹

A *Szabadság* verekedésről írott cikke természetesen reflektál a holnaposok a lapot támadó nyilatkozatára is. Többek közt azt állítja, hogy a kommunikét olyanok is aláírták, akik személyükkel csak fedik „a Holnap többi tagját, elsősorban Juhász Gyulát, akinek igenis jelentős része van a szokatlan mozgalmakkal kísért ügyben”. (Juhász szerepének illetén kiemelése nem csupán annak szól, hogy Rozsnyay vélhetőleg az ő révén került a holnaposok közelébe, továbbá hogy méltató sorokat írt a Wilde-előadás konferansziéjáról, hanem – Ilia Mihály szerint – mindezekén túl „a Juhász elleni rágalomnak nyilván az volt a szülője, hogy Juhász Gyula 1908 nyarán otthagya a *Szabadságot*, és átment a radikális *Nagyvárad*hoz újságíróskodni”.⁵² Viszont Szirmay Ödön sem érte be ennyivel, a holnapos nyilatkozat miatt sajtópört indított az aláírók, illetve a nyilatkozatot saját kommentárral közlő *Független Magyarország* munkatárs, Pogány Béla ellen.

7

Az igazságszolgáltatásnak nyilván fontosabb ügyei is akadtak, ezért a tárgyalásra másfél évet kellett várnia mind a pereskedő feleknek, mint az olvasóknak – akik már talán el is felejtették volna az egész históriát, ha nem emlékeztetik rá a tárgyalássorozatról szóló híradásokkal. „Az érdekes pörben” 1910. november 15-én „tartották meg a főtárgyalást Budapesten dr. Füzeses törvényszéki bíró elnöklete alatt. Nagyváradról megjelentek Dutka Ákos, Juhász Gyula, Dénes Sándor dr. és Berkovits René, tanúkul beidézték a nagyváradiakon kívül br. Hatvany Lajost, Ignótust és Schöpflin Aladárt.”⁵³

A bírósági eljárást a felperes *Szabadság* részletezi: „A tárgyaláson a Holnap beidézett tagjai [...] azzal védekeztek, hogy közérdekből írták támadó nyilatkozatukat. Őket – mondták – bosszantotta az, hogy Szirmay őket kapcsolatba hozta Rozsnyai szereplésével.

Az *elnök* erre megjegyezte, hogy az irodalmi társaság ügye nem közérdek. Miért nem fordultak azonnal sajtóbíróshoz?

A *bepanaszoltak* kijelentették, hogy Szirmay cikkeiben csak burkolt sértések voltak, amikért nem pörölhettek.

⁵¹ Ilia Mihály: Im, 91–92.

⁵² Ilia Mihály: Im, 91.

⁵³ A *Holnap sajtópöre*. Nagyvárad, 1910. nov. 16. 3–4.

Az *elnök*: Talán nem is voltak azok sértések, csak önök nézték annak.

Juhász Gyula beismeri, hogy a kávéházban többször érintkezett Rozsnyaival.

Dr. Tarján Mihály és dr. Déry Géza védőügyvédek kérték a bíróságot, hogy a jelenlevő dr. Nagy Mihály és Hegedüs Nándor hírlapírókat hallgassák ki, akik igazolhatják, hogy Szirmay rendszeres hajszát indított ügyeiben a Holnap ellen.

Szirmay Ödön erre a bizonyítás legszélesebb alapon való elrendezését kérte. Egyébiránt tiltakozott az ellen a kitétel ellen, hogy ő rendszeres hajszát indított volna a Holnap ellen. [...] Igaz, hogy Rozsnyai szereplésén megtámadta a Holnapot. Rozsnyai a nevezetes conference-okban a Holnap tapsai között prepotens és bántó élű nyilatkozatokat tett a *Szabadság* kritikájáról. Tiltakozik az ellen is, hogy a fővárosi lapoknak a Holnapról szóló kellemetlen cikkeit ő sugalmazta volna. Hogy pedig kifogásolt cikkeiben lekicsinyelte a Holnapot, ezen sem lehet fönnakadni. Rákosi Jenő akkor egyenesen bolondoknak nevezte a Holnap embereit.

Füzesséry elnök ekkor fölszólította a pörös feleket a békés megegyezésre. Mindnyájan egy város társadalmának a tagjai – mondotta –, minek kell viszonyukat egy bírói ítélettel kiélesíteni?

Pogány Béla kijelentette, hogy nem akarta Szirmayt személyében megsérteni.

Dénes Sándor szintén kijelentette, hogy nincs ellene a békés elintézésnek, ha Szirmay teszi meg a kezdeményező lépést.

Szirmay nem volt erre hajlandó, mert hiszen ő a sértett fél. A békés elintézés ilyen formán meghiúsult.⁵⁴

A per folytatását pár nappal elhalasztották, a következő alkalommal, november 17-én azonban „a vádlottak közül, Pogány Béla kivételével, senki sem volt jelen”, így ez a tárgyalás sem volt eredményes. „A bíróság rövid tanácskozásra vonult vissza ezután. Majd kihirdette dr. Füzesséry elnök, hogy a törvényszék a tárgyalást rövid időre elnapolja és egyben elrendeli a vádlottak elővezetését is.”⁵⁵ Néhány nap múlva egy újabb nyilatkozat született a négy holnapos vádlott aláírásával:⁵⁶

Nyilatkozat

A múlt év január havában néhány fővárosi lapban a Holnap irodalmi társaságot támadó közlemények jelentek meg, mely közleményekre a Holnap alulírott tagjai a Független Magyarország című fővárosi lapban nyilatkozatot tettek közzé, melyet Szirmay Ödön úr, a Szabadság felelős szerkesztője magára nézve sértőnek talált.

Miután meggyőződünk arról, hogy Szirmay Ödön úr a fővárosi lapok Holnap ellemes cikkeitől távol áll – a Független Magyarország 1909. január 15-i számában közzétett nyilatkozatunk Szirmay Ödön úrra sértő kifejezéseit – megjegyezvén, hogy őt személyében sérteni nem akartuk – visszavonjuk, és a történetek felett őszinte sajnálkozásunknak adunk kifejezést.

⁵⁴ *A Holnap a budapesti bíróság előtt.* Szabadság, 1910. nov. 16. 3. Idézi: Ilia Mihály: Im, 144–146.

⁵⁵ *A Holnap sajtópöre. Megint elhalasztották a tárgyalást.* Szabadság, 1910. nov. 18. 2–3. Idézi: Ilia Mihály: Im, 146–148.

⁵⁶ A nyilatkozat eredetileg a *Nagyvárad* 1911. jan. 11-i számában jelent meg, majd a következő a napon közölte a *Szabadság* is. Idézi: Ilia Mihály: Im, 148.

Nagyvárad, 1910. november hó 26.

Dutka Ákos, Juhász Gyula,
dr. Dénes Sándor, dr. Berkovits René

Az ügy nem sokkal később, éppen két évvel az események kezdete után, 1911 januárjában ért véget. Akkor azonban már elmaradt a per folytatólagos tárgyalása és „nem lesz bírói ítélethozatal, mert Szirmay Ödön bíróságon kívül megfelelő elégtételt kapott a Holnap tagjaitól”.⁵⁷

A Holnap társaság pedig nem sokkal később feloszlott.

8

Rozsnyay Kálmán ekkor már Szeghalmon élt, második feleségével, a Nil néven ismert Dapsy Gizella költőnővel. Az indulatok lecsendesedtek körülötte. A Békés megyei élet azonban nem kényszerítette elzárkózottságba, fontos irodalomszervező munkát végzett. Az időközben megindult békéscsabai Tevan kiadó (ahol Nilnek már 1909-ben megjelent *A szívem* című kötete) vezetőjét, Tevan Andort ő mutatta be a modern írónak-költőnek, így lett – részben általa – a viharos kis nyomda a tízes-húszas évek egyik meghatározó irodalmi műhelye: többek között Adynak, Krúdynek jelent meg náluk kötete, Karinthynek és Kosztolányinak több is, kiváltképp utóbbinak, aki jó pár évig a Tevannál adta ki szinte minden munkáját. Természetesen Rozsnyaynak is megjelent ott két könyve, mindkettő Wilde-hoz kapcsolódik: Sydney Carton néven 1911-ben adta ki *Jegyzetek Oscar Wilderől* című kötetét, valamint ugyanebben az évben, saját nevén Wilde *Vera, a nihilista lány* című drámájának fordítását.

Rozsnyay életformát váltott, a világi-lét helyett letelepedett életet élt. Régi gyűjtő-szenvedélye azonban tovább élt, sőt Szeghalmon kiteljesedett: házukban múzeumot rendezett be, amelyben a barátok és ismerősök nemcsak Wilde- és Rodin, Petőfi- és Prielle-ereklyéket csodálhattak meg, de a kortársi irodalom relikviái is helyet kaptak.

Az egykori holnapos költő, Dutka Ákos *A Holnap városa* című könyvében részletesen beszámolt Rozsnyay gyűjteményéről, melyet ő egyenesen „A »Holnap« múzeumá”-nak nevezett el.⁵⁸ A „regényes korrajz”-ban Rozsnyay gyűjtői módszeréről is szól: „Ha Juhász [Gyula] vagy valamelyikünk egy félbemaradt vers kéziratát az asztalon felejtette, Rozsnyay gondosan felszedte és féltve rejtette el kopott, nagy havelockja zsebében. Kiderült aztán, hogy Szeghalmon már egy hibátlan, hiánytalan Ady- és Holnap-múzeum készül. Összeszedte már az Ady és *A Holnap* körüli irodalom minden sorát. Bámulatos türelmét és körültekintő figyelmét nem kerülte el egyetlen karikatúra, paródia sem. Felkutatta a pesti nyomdáknak kallódó Ady-kéziratok egész halmazát. Ez a jövőbe látó és egyéni hasznát nem ismerő tevékenysége meghatott valamennyiünket. Az általa előlegezett halhatatlanság Juhászt s a többiekét is izgatta. A maradandóság ígérete meghatott, s valamennyien megígértük, hogy meglátogatjuk a szeghalmi Rozsnyay-múzeumot.” Dutkát Tabéry Géza kísérte útján, mindketten pazar vendéglátásban részesültek. „Asztalbontás után [...] Rozsnyay kinyitotta a múzeumot, s annak legféltettebb szekrényét, amelyben a Wilde-ereklyéket őrizte. Belseje rekeszekre oszlott, tágas, nagy láda, tele betűrendes, dátumos lapkivágatokkal, kéziratokkal. Csupa vers, csupa kritika. Ady-vers, Holnapos vers, Adyhoz írt ver-

⁵⁷ *A Holnap sajtópör elintézése*. Szabadság, 1911. jan. 12. 5.

⁵⁸ Dutka Ákos: *A Holnap városa*. Bp., 1955. 226–231.

sek. Minden magyar sor, amit Adyról leírtak. Akkor még alig ötéves volt az Ady körüli harc, s máris sokezer sor, sokszáz cikk és vers halmozódott itt össze.”

Az útitárs Tabéry Géza szintén feljegyezte az esetet visszaemlékezésében. Őt azonban – mivel Nilt ismerte régebből – inkább a vendéglátók maguk érdekelték: „Furdalt a kíváncsiság, hogy miképpen összhangolódhat az életvezetésnek Rozsnyaiban megtestesült bűvésze feleségének, Nilnek nyílt szívével. A férj lebilincselő szélhámosságai, a művelt, világlátott, de kleptomániás és homoszexuális tévelygésű ember természete hogyan fér össze az asszony költői vénába oltott jóságával, otthont kedvelő, gyermekáldást nélkülöző adottságaival.”⁵⁹

Erre a látogatásra utal Rozsnyay *Jegyzetek Oscar Wilderől* című kötetének Tabérynek szóló dedikációja is: „Tabéry Gézának, hogy el ne felejtse a szeghalmi házban való első vizitjét. 1911. szeptember 6. Sydney Carton”⁶⁰ Tabéry nem is feledte, s ha Rozsnyayra nézve nem is túl hízelgő kép maradt meg benne, a látogatásnak maradandó következményei lettek.

9

A Rozsnyay házaspár az 1920-as évek végén Szeghalomról Nógrádverőcére költözött, így „A Holnap múzeuma” is székhelyet változtatott: másfél évtizedig a Dunakanyarban fogadta a látogatókat, pl. a fiatal Devecseri Gábort és Karinthy Ferencet, akik mindketten meg is örökítették a gyűjteményt.⁶¹

A visszaemlékezések egyhangúan nyájas vendéglátást idéznek fel. Rozsnyay felesége, Nil azonban 1940-ben meghalt, s az emlékeivel és gyűjteményével magára maradt, gyermektelen, nyugdíj nélkül tengődő Rozsnyay egyedül élte át világháborút: alkalmi jövedelmei voltak, a rádióban elevenítette fel hétről-hétre saját múltját.

Nem sokkal később döntött úgy, hogy megváltik az addig féltve őrzött ereklyéitől. 1942 májusában közvetítők útján felvette a kapcsolatot az Ady-emlékhely kialakítását tervező nagyváradai városvezetéssel. A város főispánja, Hlatky Endre kapta meg a levelet, amely arra hívta fel figyelmét, miszerint „Rozsnyay Kálmán tulajdonában Nógrádverőcén van egy Ady-gyűjtemény, amit Nagyvárad terve szempontjából meg kellene nézni”, és hogy „a gyűjtemény megvásárlása nemcsak a város elgondolása szempontjából lenne üdvös, de segítséget jelentene Rozsnyay Kálmánnak is”.⁶² A váradiai természetesen érdeklődnek a kollekció iránt, a lebonyolítás azonban húzódott, mert előbb Rozsnyay töltött hosszabb időt otthonától távol, utóbb pedig a főispán nem ért rá Váradról Verőcére utazni. Hlatky részletesen beszámol az egyezkedésről.

A főispán nem említi, de ez idő tájt kérték fel az egyik budapesti könyvkiadót, hogy nézze meg Rozsnyay ereklyéit: „két behívás között – emlékszik vissza Landy Dezső – a nagyváradai múzeum részéről azt a megbízást kaptam: állapítsam meg a Nógrádverőcén

⁵⁹ Tabéry Géza: *Két kor küszöbén* [1957]: In: Uő.: *Két kor küszöbén. Önéletírások*. Szerk.: Robotos Imre. Bukarest, 1970. 96.

⁶⁰ PIM B 25.037

⁶¹ Devecseri Gábor: *A hasfelmetszés előnyei* [1974]. In: Uő.: *A meztelen istennő és a vak jövőmondó*. Bp., 1977. 407–411. és Karinthy Ferenc: *Mi van a Dunában?* Bp., 1980. 5–19.

⁶² Hlatky Endre: *Ady Endre és a „Holnap” múzeuma Nagyváradon*. Magyar Csillag, 1943. márc. 15. 302–305.

lévő Rozsnyay-gyűjteményről, vajon tényleg magába foglalja-e az összes, a költő életében megjelent Ady-kötet első kiadását, a példányok tényleg sértetlen állapotban vannak-e, és a bennük lévő dedikációk valóban Ady kezétől származnak-e. [...] Mikor [Rozsnyay] meghallotta látogatásom célját, fölpattant és lelkesen kezdte mutogatni gyűjteményét. A szoba közepén üvegtárolókban sorakoztak az Ady-kiadványok, mindegyikben más-más, ma már túlzottnak tűnő ajánlással: puha fedelük nagyrészt Lesznai Anna színes, a Magyar Art Nouveau stílusában készült, vidáman barátságos rajzai díszítették. Zsebemből elővettem egyetlen, pársoros Ady-kéziratot és a dedikációkkal összehasonlítva megállapítottam azok eredetiségét. A gyűjteményt az első kiadásokon kívül még néhány tucat Adyról szóló mű, idegen nyelvű Ady-kiadások egészítették ki, a falakon pedig körös-körül szinte teljes összhangban a Lesznai-rajzokkal, a környéki népművészet darabjai, csuprok, szőttesek – köztük üveg alatt Oscar Wilde-levelek, régi színlapok, dedikált fényképek, újságcikkek.

Az egész látogatás nem tartott másfél órát sem, és tudtam, hogy szakértői véleményemmel majd duplán jót teszek: a páratlan gyűjtemény megmarad az utókor részére, még hozzá igen jó helyen, a fiatal Ady városában – másrészt megkönnyítem egy egyedül maradt, anyagiakban nyilván nem bővelkedő öreg ember utolsó éveit.”⁶³

Hlatky beszámolója szerint az adásvétel ügye 1942 szeptemberében gyorsult fel, amikor is „Rozsnyay Kálmán levelezést kezdett Tabéry Gézával, akivel egyébként valamilyen sógorsági kapcsolatban áll”. A kezdeti huzavona után Rozsnyay „ekkor már azt közli, hogy kb. 50 kötet volna Ady műve, az életében megjelentek dedikáltak, vagy legalább is aláírásával bírnak. Közli azt is, hogy kb. 370 kötet az Ady-irodalom. »Aztán vannak képek, fotográfiák, gyászjelentések, rajzok, rézmetszetek, érmek, a pohara, hamutartója, tolla, az ő és Léda haja, stb.«” Rozsnyay azt is „hangsúlyozta, mennyire szeretné, hogy a gyűjteménye Nagyváradra kerüljön, ahol valaha az első feleségének, Prielle Kornéliának igen nagy színpadi sikere volt s ahol aztán a második feleségével, Dapsy Gizellával, vagyis »Nil«-lel ő maga is sok szép napot töltött”. Végül hétezer-ötszáz pengőért adta el Nagyváradnak Ady-relikviáit. „A megállapodás megkötésére Tabéry Géának Nógrádverőcére küldését javasolták, amit ő készséggel vállalt is. A megállapodást ilyen értelemben meg is kötötte Nógrádverőcén, december 4-én. A megvett gyűjtemény átvételéről és hazaszállításáról kellett tehát most intézkedni.” A főispán december 9-én ment Verőcére, ahol „a gyűjteményt leltár szerint darabonként átvéven, mintegy háromórás munkával, a verőcei kis áldomásra is idő telt, a Váradról oda származott Gyöngyössy Ferenc uram »Árpád« vendéglőjében, s este 9 órára már [az] egyik pesti garázsba mehetett az irodalmi jeges tehergépkocsi a váradi Ady-gyűjtemény alapanyagával”.

Hlatky egy újságcikkben is megerősíti, hogy „a gyűjtemény 350 darab könyvből áll, Ady művei, kéziratai, fényképei, plakettjei, Léda- emlékek, továbbá az Ady-irodalom és a *Holnap* könyvanyaga és vegyes emléktárgyak foglaltatnak még benne”, és „megfelelő üvegszekrényekben most a főispáni hivatal kiadói szobájában van. Végleges elhelyezésük tekintetében a városvezetőség egy olyan lakást igyekszik megszerezni, ahol az az újságredakció volt, amelyben Ady Endre dolgozott vagy ahol lakott.”⁶⁴

⁶³ Landy Dezső: *Egy kiadó emlékezik. [I.]* Irodalmi újság, 1980. júl.–aug. 10–11. A cikkre Ilia Mihály hívta fel figyelmem.

⁶⁴ Pásztor Bertalan: *Megnyílik a nagyvárai Ady Endre-múzeum.* Magyar Nemzet, 1942. dec. 29. 4.

Rozsnyay több évtizedes szenvedélyes gyűjtőmunkájának eredménye, „A Holnap múzeuma” így ért vissza „A Holnap városá”-ba. Az akkor éppen újra Magyarországhoz tartozó Nagyvárad az Ady Endre-múzeum közeli megnyitását tervezte, a világháború azonban újabb fordulatot vett, és a múzeum ügye – értető okokból – másodlagossá vált, elfelejtődött. Végül csak tizenhárom év múlva, 1955-ben nyílt meg, mégpedig „Ady Endre születésének 78. évfordulója alkalmából, november 26-án Nagyváradon, a Nikosz Belojannisz park egyik legszebb épületében”,⁶⁵ amely korábban a Müllerei néven ismert cukrászdának adott helyet. Az ünnepségen részt vett a nyolcvankét éves Földessy Gyula is, akinek kalauza – mint ahogy arról az akadémikus beszámolt – maga az intézmény első igazgatója, Tabéry Géza volt.⁶⁶ A múzeum anyagát több helyről gyűjtötték egybe; az 1942-ben megvásárolt Rozsnyay-gyűjtemény könyvanyagából a háború forgatagában sok megsemmisült, elkallódott vagy nyoma veszett. Ami megmaradt, abban „majd minden európai nyelven, de még tanga nyelven, Manilában megjelent fordítások is vannak. S itt található az utolsó Ady-dedikáció is, amelyet *A halottak élén* című kötetbe írt nem tudni, kinek. »1918. dec. 31. Boldog újévet kíván szeretettel a beteg Ady Endre.«”⁶⁷

Rozsnyay Kálmán Ady-kollekciója két évvel később került újra reflektorfénybe. A *Népszabadság* 1957 nyarán adott hír arról, hogy Ady születésének 80. évfordulója alkalmából az MTA Irodalomtudományi Intézete kutatócsoportot hozott létre, melynek célja, hogy a tudományosság eszközeivel ápolja a költő méltó emlékét, s ennek részeként „igen nagy munkát jelent a kallódó Ady-dokumentumok felkutatása. 1942-ben Nagyvárad városa nyolcezer pengőért megvásárolta Rozsnyai Kálmán igen gazdag Ady-gyűjteményét, s ezt a városházán helyezte el. 1944 szeptemberében, amikor Nagyvárad egy ideig senki-szigete volt, az értékes anyagot széthordták.”⁶⁸ A téves hírt Tabéry Géza cáfolta a bukaresti *Előre* című napilapban, cikkének egy részét önkorrigálásként később átvette a *Népszabadság* is: „a Nagyváradon őrzött Rozsnyay-gyűjtemény tekintélyes részét a városi levéltár háborús sérüléseket szenvedett betonpincéjéből a felszabadulás után a Tartományi Múzeum vette gondozásba”.⁶⁹ A magyar napilap újabb cikkének címe – *Megvan a Rozsnyai-féle Ady-gyűjtemény tekintélyes része* – saját légvárát építette tovább, hiszen a gyűjtemény, bár megcsonkult, de nem is tűnt el soha.

10

Ilia Mihály A Holnap társaság elszürkülésének egyik okát annak felhígulásában látja, hiszen idővel „a holnaposok között egyre kevesebb az író, a jó író, egyre több az érdeklődő irodalom pártoló, sőt a botrányra éhes újságíró és kalandor is”, mint „például Rozsnyay Kálmán, akinek váradi szereplése botrányba fulladt, és ezt a holnaposoknak kellett el-

⁶⁵ Jancsó Elemér: *Ady-ünnepély Nagyváradon*. Utunk (Kolozsvár), 1955. dec. 2. 1.

⁶⁶ Földessy Gyula: *Ady-ünnep Nagyváradon*. Irodalmi Újság, 1955. dec. 10. 4.

⁶⁷ Panek Zoltán: *Millió gyökerű élet. A nagyváradi Ady-múzeum megnyitása elé*. Utunk, 1955. 33. sz. 2.

⁶⁸ Hevesi Endre: *Bizottság alakult a szervezett Ady-kutatásra*. Népszabadság, 1957. júl. 5. 9.

⁶⁹ Hevesi Endre: *Megvan a Rozsnyai-féle Ady-gyűjtemény tekintélyes része*. Népszabadság, 1957. aug. 23. 4.

viselniük, pofozkodás, párbaj és bírósági pör lett a dolog vége”.⁷⁰ Így tehát kijelenthető, hogy bár a társaság nagy valószínűséggel Rozsnyay váradi fellépése nélkül is feloszlott volna, de a botrányba fulladt Wilde-előadás (pontosabban az azt megelőző fordítói konferansz) közvetve meggyorsította a hanyatlási folyamatot.

Mindazonáltal Rozsnyay utólagosan „jóvátette” ezt: kultikus rajongással összegyűjtött „Holnap-múzeuma” (illetve annak megmaradt része) ma még valójában föltáratlan te-repe, kiaknázatlan lehetősége az irodalomtörténeti kutatásnak.

Érdemes idézni a „rivális” fordító, Kosztolányi Wilde-ról szóló sorait, melyeket éppen a *Pádúa hercegnője* fővárosi bemutatója kapcsán írt: „Oscar Wilde nem ok nélkül hordta Balzac ezüsfogantyús sétatálcáját, és nem pusztán hóbortból vette meg Carlyle nagy fekete íróasztalát. Irodalmi szenzációkat keresett. A vére, az idegzete, az agyveleje akképpen volt megalkotva, hogy a közvetlen és nagyszerű benyomások nem a természetből szóltak hozzá, hanem a művészi világából, egy csinált, mesterséges és másodlagos életből, amely számára mégiscsak az igazi élet volt.”⁷¹

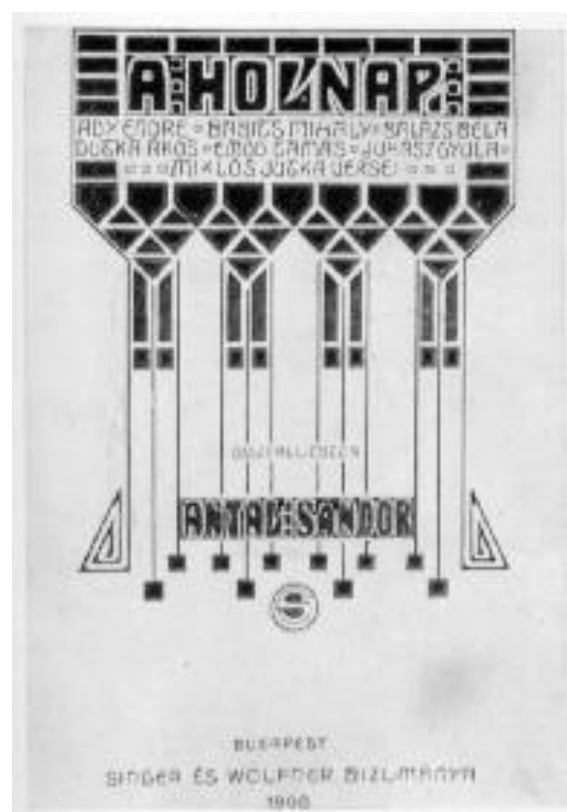
Bizonyára nem véletlen, hogy mindez Rozsnyay Kálmánra is igaz.

BABITS MIHÁLY, TÓTH ÁRPÁD, FELESÉGE, TÓTH ANNUS ÉS KARINTHY FRIGYES 1926-BAN

⁷⁰ Ilia Mihály: *Egy irodalmi kalamajka, avagy A Holnap megszűnése*. In: *Kiemelés tőlem. Emlékkönyv Kántor Lajos hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Balázs Imre József, Horváth Andor, Kovács Kiss György. Kolozsvár, 2007. 109–118.

⁷¹ Kosztolányi Dezső: *Pádúa hercegnője*. Élet, 1909. okt. 3. In: *Uő.: Színházi esték*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1978. I. köt. 249–250.

Művészet

Szerkesztrő asztal

Tisztelt Olvasónk!

Szerkesztőségünk célja, hogy lapunk tartalmát olvasóink igényeihez folyamatosan igazítva, mindig érdekes és értékes olvasnivalót biztosítsunk Önnek. Hogy ez ne csak egy jól hangzó ígéret legyen, ezúton szeretnénk megismerni az Ön véleményét a Szonda Ipsos, a Nemzeti Kulturális Alap és lapunk együttműködésében történő kutatás keretében.

Kérjük, segítse munkánkat és töltsse ki lapolvasási szokásokkal kapcsolatos kérdőívünket. A modern technológia előnyeit kihasználva a kérdőívet az alábbi weboldalon érheti el:

<http://cawi.ipsos-szonda.hu/tizataj>

Lapunkról kialakított véleménye fontos nekünk, a kitöltők között 1 db 1 éves, 2 db féléves és 3 db negyedéves előfizetést sorsolunk ki!

A lap Szerkesztősége

Lapzártakor kaptuk a megdöbbentő hírt: *Csiki László* barátunk, szerzőnk október 3-án elhunyt. Négy évtizedig lapunk megbecsült szerzője volt, „A szótolvaj” című kötete a Tiszatáj Könyvek sorozatban jelent meg. Munkásságáért 2002-ben Tiszatáj-díjat vett át. Halála előtt két héttel küldte el „A kaptár” című új verseskötetének végleges változatát. Az újabb Tiszatáj-könyv megjelenését nagy szomoruságunkra már nem érhetette meg. Fájdalommal búcsúzunk tőle, munkássága méltatására később visszatérünk.

*

Kiss László „Árnyas utcai szép napok” című könyvének a bemutatója volt szeptember 30-án a szegedi Millenniumi Kávéházban. A szerzővel Orcsik Roland beszélgetett. Október 8-án ugyancsak Orcsik Roland moderálta az Írók Boltjában a novelláskötet budapesti bemutatóját.

Decemberi számunk tartalmából

OSZTRÁK TÖRTÉNETEK IV.